№ 7 (266) XXVII ՏԱՐԻ ՅՈՒԼԻՍ

«DROSCHAK»
REVUE MENSUELLE
organe
de la F. R. A. D.

ԴՐՕՇԱԿ

№ 7
JUILLET
1927
PARIS (France)

«ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ» ՕՐԳԱՆ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՏԱԳՆԱՊԸ ԶԱՐԳԱՆՈՒՄ Է

Խորհրդային իշխանութեան տագնապը զարգանում է աննախընթաց սաստկութեամբ։ Զարգանում է երկու ուղղութեամբ — ներսը՝ կառավարութեան և կուսակցութեան ծոցում, դուրսը՝ միջազգային քաղաքականութեան ասպարէզում։

Բաւական էր մի ուժեղ ցնցում դրսից, որպէսզի մէկէն յօդս ցնդէր այն հոլիւոդական անդորրութիւնն ու ինքնագոհութիւնը, խորհրդային աշխարհի այն երանական բարեկեցութիւնը, որ այնպէս խնամքով ստեղծուած էր դուրսը։ Դեռ երէկ ամէն ինչ ներկայացւում էր վարդագոյն ներկերով. յաջողութիւններ եւրոպական դիւանագիտութեան ճակատում. յաղթանակ՝ չինական գործերի մէջ. դրամատէր աշխարհը բաց էր անում քսակները խորհրդային առեւտուրն ու արդիւնաբերութիւնը վարկաւորելու համար. արտասահմանեան «հակայեղափոխականները» ջախջախուած էին խայտառ, ներքին ընդդիմադիրները՝ զսպուած. ժողովուրդը՝ գոհ, բանւորն ու գիւղացին եռանդով «սոցիալիզմ էին կառուցում»։ Իսկ Կոմկուսն ու Ժողկոմխորհը պատրաստւում էին հանդիսաւոր տօնակատարութիւններով յաւերժացնելու իրենց թագաւորութեան տասներորդ տարեդարձը։ Աւելի երջանիկ դրութիւն կարելի՞ էր երեւակայել...

Եւ, յանկարծ, ամէն բան խառնւեց իրար. յարաբերութիւնների խզում Անգլիայի հետ, խորհրդային դեսպանի գնդակահարութիւն Վարշաւայում, ռումբեր Լենինգրադում, ահաբեկութիւններ Մոսկուայում ու Բելոռուսիայում... Եւ այսքանը բաւական էր, որպէսզի Կրեմլի վարիչները խուճապի մատնուեն։ Իսկ խուճապահար մարդիկ, յաճախ, կորցնում են գլուխը և անում են այնպիսի քայլեր, որ ուրիշ պայմաններում երբեք թոյլ չէին տայ։ Վախի ու խռովութեան մատնուած՝ բոլշեւիկները չվարանեցին հրապարակ հանել մի շարք փաստեր, որոնք մինչեւ այժմ պահւում էին գաղտնի։ Եւ ի՞նչ պարզւեց։ Պարզւեց, որ այնքա՜ն ինքնագոհ ու երջանիկ երեւացող խորհրդային իշխան[illegible] է յարատեւ սպառնալիքի տակ, պաշարուած բերդի վիճակում։ Բացւեց դաւադրութիւնների մի ամբողջ շղթայ. մահափորձեր Ստալինի, Ռիկովի, Բուխարինի, Զուբարի, Պետրովսկու և ուրիշ տիրանաւոր պետերի դէմ, ռումբեր Կոմկուսը, Չէկան ու խորհրդային համագումարը օդը հանելու փորձեր, պետական հիմնարկութիւնները պայթեցնելու ձեռնարկներ, բազմաթիւ գործարանների հրկիզում, կամուրջների ու երկաթուղիների խորտակում, խորհրդային տնտեսութիւնների փչացում, սպանութիւններ բարձրաստիճան պաշտօնեաների ու կոմունիստ պատասխանատու գործիչների... Եւ այս տակաւին դաւադրութիւնների այն մասը միայն, որոնք խոստովանուած են պաշտօնապէս, հապա ինչքա՞ն դեռ պահւում են գաղտնի։

Եւ ինչ որ յատկանշական է, դաւադիրներից շատերը մնում են չյայտնագործուած։ Լենինգրադի կենտրոնում, ռումբով զինուած մարդիկ մտնում են կուսակցական ակումբը, պայթեցնում են կոմունիստական ժողովը, քար ու քանդ անում ակումբի սրահները, վիրաւորում են տասնեակներով կոմունիստներ և ազատ հեռանում։ Ուրիշներ, Կրեմլի կողքին, ոստիկանութեան քթի տակ, գնդակահարում են պատասխանատու կուսակցական գործչին և ապահով խուսափում իշխանութիւնից։ Մի այլ տեղ, Բելոռուսիայում, կատարւում է երկաթուղային խորտակում, սպանւում զինւորական շրջանի ոստիկանապետը, և դաւադիրները կորչում են առանց բռնւելու։ Ի՞նչ է այս։ Ինչի՞ վրայ է Չէկան։ Ի՞նչ է մտածում Կոմկուսը...

Սա արդէն նոր երեւոյթ է խորհրդային իշխանութեան տակ։ Եթէ ահաբեկիչը ազատ համարձակ սպանելով կառավարական բարձրաստիճան պաշտօնեային՝ խուսափում է ոստիկանութեան ձեռքից, նշանակում է այդ կառավարութեան օրերը համրուած են։ Այդպէս էր Պլեւէների ու Գալիցինների ժամանակ. Նակաշիձէներն ու Բոգուսլաւսկիները սպանւում էին օր-ցերեկով, ամենքի աչքի առջեւ, և սպանիչները մնում էին անյայտ։ «Ահաբե-

digitised by A.R.A.R.@

կի՛ր ազատ է» — այսպէս էր վերջանում ամէն մի յեղափոխական հռչակագրութիւն կատարուած ահաբեկումի մասին: Ժողովուրդը թաքցնում էր ահաբեկիչներին, պաշտպանում էր նրանց: Ահաբեկիչները հանրային դատաստանի ու վրէժխնդրութեան առաքեալներն էին:

Ժողովուրդը թաքցնում է ահաբեկիչներին և այսօր. ռումբերը պայթում են հրապարակով, կառավարիչ գործիչները ընկնում են զըրհւում զինաթափուած, իսկ ահաբեկիչը ազատ է»: Ի՞նչ է այս, եթէ ոչ ամենապերճախօս ապացոյցը այն փաստի, որ խորհրդային իշխանութիւնն էլ ապրում է ցարական իշխանութեան տագնապը:

Նման են և ինքնապաշտպանութեան ձևերը, միայն մի քանի աստիճան աւելի դաժան. ցարը յեղափոխականներին խմբերով բանտ և աքսոր էր ուղարկում կամ փակցնում էր Շլիսելբուրգի զնդաններում ու Սախալինի հանքերի մէջ: Խորհրդային իշխանութիւնը գնդակահարում է: Ցարիզմը փորձում էր պահպանել արդարադատութեան գէթ արտաքին չափը, խորհրդային իշխանութեան համար այդ էլ գոյութիւն չունի. իր դէմ ուղղուած հարուածին նա պատասխանում է այդ գործի հետ ո՛չ մի առնչութիւն չունեցող, բոլորովին անմեղ մարդկանց զանգուածային գնդակահարութիւններով: Սպանութի՛ւն աջ ու ձախ՝ միայն թէ ժողովուրդը մնայ հնազանդ: Հազարաւոր պատանդներ տարիներով պահւում են խորհրդային բանտերում և հերթով գնդակահարւում: Սարսափի ռէժիմ — ահա խորհրդային ռէժիմը: Յայտնի է, թէ սարսափի քաղաքականութիւնը ինչ հետեւանքի հասցրեց ցարական իշխանութեան:

Նոյն պատկերն է և Հայաստանում: Ճիշդ է, ահաբեկումներ ու հակակառավարական գործող քայլեր չկան այնտեղ, և ժողովրդական զանգուածները մնում են օրինապահ ու խաղաղ, բայց դա [illegible], դրութիւնը այնտեղ էլ նոյնն է. ժողովուրդը ամբողջ հոգով ատում է բոլշեւիկներին, իսկ բոլշեւիկները՝ սարսափահար ընդհանուր ատելութիւնից՝ աւելի և աւելի սաստկացնում են հալածանքն ու ճնշումները: Բանտերը չե՛ն դատարկւում մեծ: Եւ երբ այլևս տեղ չէ մնում նորերի համար, աքսորականների կարաւանները շարժւում են դէպի հիւսիս՝ դէպի ամայացած տափաստանները Թուրքեստանի: Բանտ, աքսոր, պատանդ, անդադար պատիժներ — ահա Հայաստանի դժխեմ և խուժդուժ վարիչների քաղաքականութիւնը այսօր: Նստած ռումբերի վրայ, կտրուած բոլորովին երկրից ու ժողովրդից, ստրուկ ու կամակատար Մոսկուայի հրամանների հանդէպ՝ նրանք վախը ու ահաբեկչութիւնն են սնուցանում ամէն հոգու և յանցաւոր խղճերին յատուկ դաժանութեամբ՝ ջախջախում ու չարչարում են անմեղ մարդկանց, որ ու առանց սարսափած յուսը:

Վերից վար խորհրդային աշխարհում, Արխանգելսկից Երևան և Օդեսայից մինչև Վլադիվոստոկ թագաւորում է վախը: Բոլշեւիկ քաղաքագէտների ու ազգայնականների բոլոր շարժումներն այսօր ահաբեկւած, իր պաշտօնի համար դողացող իշխանութեան ջղաձգութիւններ են: Բայց, իրօք, այդպէ՞ս է. իսկապէ՞ս գոյութիւն ունի այն վտանգը, որի առջեւ անցն են հնչեցնում բոլշեւիկները — վտանգը արտաքին յարձակման և պատերազմի. իրօ՞ք ստեղծուած է ընդհանուր հակախորհրդային ճակատ՝ Խորհրդային Միութեան դէմ զինուորական գործողութիւններ կատարելու նպատակով:

Ի հարկէ, ոչ: Այդ ամէնը գոյութիւն ունի միայն բոլշեւիկների հիւանդ երևակայութեան մէջ: Խորհրդային վարիչները իրենք էլ գիտեն շատ լաւ, որ ոչ ոք չէ՛ հ չունի և չի ուզում իրենց դէմ պատերազմել: Անգամ «Հաստատակամ» Անգլիան, քաղաքական յարաբերութիւնների խզումից յետոյ էլ, վերադառնում է, որ բոլշեւիկները լինեն Ռուսաստանի իշխանութեան գլուխ: Անգամ Պիլսուդսկիի Լեհաստանը, որ Անգլիայի Ուկրայնեան «պատերազմի» ծրագիրներ է սնուցանում, ո՛չ մի հակում ու տրամադրութիւն չունի զէնքի դիմելու Խորհուրդների դէմ: Ինչո՞ւ պատերազմել, երբ խորհրդային իշխանութիւնն առանց այդ էլ մեծ յաջողութեամբ իրականացնում է Ռուսաստանի տկարացման և անդամահատման ծրագիրը: Ո՞վ, ուրեմն ո՞ր կառավարութիւնը կարող է այնքան թուլացնել Ռուսաստանի միջազգային կշիռը, որքան բոլշեւիկները:

Պատերա՞զմ, արտաքին յարձակո՞ւմ — ո՛չ, ուրիշ են խօսում Մոսկուայում: Զինուորական միջամտութեան մասին լրջօրէն մտածող չկայ գուցէ, բայց բարոյական միջամտութիւն, այո՛, գոյութիւն ունի, բարոյական ընդհանուր ճակատ ու շրջափակման քաղաքականութիւն, այո՛, ստեղծուած է: Եւ Ազգերի Լիգայի Խորհրդի վերջին նստաշրջանի միակ շօշափելի գործը եղաւ այդ. Ժընեւում ամէնքը միացան բոլշեւիկների դէմ՝ անգլօ-գերման-ֆրանսիական համաձայնութիւնը այս հարցում կասկածից դուրս է: Բայց այս համաձայնութիւնը ուղղուած է ո՛չ թէ Խորհրդ. Միութեան, այլ բոլշեւիկեան քարոզչի ծաւալման, ինչպէս նաև «ներքին բոլշեւիզմի» դէմ: Կոմունիստական պրոպագանդը արտասահմանում կը հալածուի ամենայն խստութեամբ ու հասարակական [illegible], բայց Խորհրդ. Միութեան ներքոյ նա ազատ է գործելու. Թո՛ղ խորհրդային երկրների ժողովուրդները տապակւեն բոլշեւիկեան իւղի մէջ, արտասահմանին այդ չի հետաքրքրում, միայն թէ «եւրոպական քաղաքակրթութեան հիմունքները մնան անխախտ»:

Անտարակոյս բարոյական շրջափակումը

digitised by A.R.A.R.@

կարող է ունենալ և ուրիշ հետևանքներ։ Նոյն ժխտուած մշակուած է և ինքնատական քնքշանուր քաղաքականութիւն խորհուրդների նկատմամբ,—մի քաղաքականութիւն, որ շատ նման է բոլշևիկների համար մեթոդական յինելուց,—բայց, վերջին հաշուով, Ռուսաստանի այսօրուայ բոլոր քուլշևրը կցում են պայմանագրական բնոյթ և տգէտ են յարմարեցական տարբեր։ Եւ բոլորովին չենք ուրանում, իրական որևէ հիմքից զուրկ Մոսկուայի այն ամենայնը ճղնաւորացումները, թէ դրսից պատրաստուած է պատրաստուում Խորհրդ. Միութեան դէմ։ Արտաքին վտանգ գոյութիւն չունի։

Բայց գոյութիւն ունի, անկասկած, մի ուրիշ վտանգ — ներքին, ժողովրդական դժգոհութեան պայթման վտանգը։ Այս ա՛յդ վտանգն է սարսափեցնում բոլշևիկներին։ Ա՛յդ որ ալլուր չեշտում և անհանգստ զարձող վտանգի առջև է գտնում խորհրդային իշխանութիւնը և պատերազմական վտանգի առասպելներով պատրաստում է ճարել ներքին հոգեհնը։ Պատերազմի ալմուկը ա՛յդ նպատակով է անհրաժեշտ։ Կը յաջողի՞ նրան այս անգամ էլ մոլորեցնել ժողովրդին։ Զանգուածային գնդակահարութիւնները, բազմամբոխ ձերբակալութիւններն ու աքսորները և պատերազմական աղաղակը կը մեղմացնե՞ն ժողովրդական զայրոյթը, կը կանգնեցնե՞ն հակախորհրդային ներքին շարժումները... Ա՛յս է հարցը։

Ի՛նչ և լինի դէպքերի անմիջական ընթացքը այսօր, անհերքելի է, որ այլևս կատարուած է հանրային անտարբերութեան սառոյցը, և ժողովուրդը սկսել է զարթնել աւելի քան ... ու գործով իր վերին կապած ... իշխանութեան վերաբերմամբ։ Դրա ... մի ... և նա պէտք է հասկանալ և ա՛յն, որ իր ազատութիւնը պէտք է նուաճի ներքից, սեփական միջոցներով։ Դուրսը չկայ և ո՛չ մի ույժ, որ կամենայ կամ կարողանայ օգնելու նրան։ Ազատագրութիւնը բոլշևիկեան լծից՝ կարող է լինել միայն ժողովուրդների սեփական ճիգերի արգիւնք։

ՆՈՐ ԹՈՒՐՔԻԱՆ ԵՒ ՄԵՆՔ

Զարհուրելի երկու գրքոյկներ — մէկը Նոր Հայաստանի ... Թուրքին նիստ և ... Անկախ Թուրքիայի պետական ազմուկ հանդէպին իրենց չուրքն։ Հայ պահպանողականներին թեսնելու մինչև կամուծանները և պանթուրանական շարժեր լայն ուշադրութիւն ընծայեցին մանաւ։ Թուրք և Հայկական պարզ, հանրածանօթ և մեանգամայն ... հարցը անգամ մըն ալ հրապարակ եկաւ և չարոնք մէջ․․․ խորհրդածութիւն, վիճաբանութիւն և կամ վճիռներ արձակելու։

Զարգացածութիւն մը չպիտի ըլլար յայտարարել, թէ Զարհուրելի վերջին գործը տեսակ մը յայտնութիւն եղ մեր իրականութեան մէջ։ Դարեր շարունակ Թուրքին հետ ապրող Հայերը մինչև հիմա չէին փորձած իրենց դրացիին ուսումնասիրութեան, խորքովին զիտողութեան նիւթ դարձնել իրենց դրացիները։ Ամերիկահայ հեղինակը կուզայ նորութիւն մը բանալու մեր առջև։

Եւ այս նորութիւնը ինչքա՞ն ալ ցնցական և հրապարակ գոյնով ներկայացնէր Թրքական խնդիրը, մարդիկ կային, որ չպիտի տեսնէին զայն իր ամբողջական գիտական ու արժէքով։

Ի՛ս ծանօթ հարցականք։ Թուրքականութիւնը իրական վտանգ մ է՞ թէ չմոռ։

Հայ պահպանողականներուն ու ծխականութեան համայնավարներուն հետ, որոնք տեսակէտներ քաղաքական լուրջ տարբերութիւն ունենալով նման նիւթերու մէջ մի՛շտ եղած են աղէկն բռնակալութեան կամ մէկ կուսակցութեան, — Հայաստանեան կարծեց ըմպանելին և չափազանց ու դիւրաց սեղանէն պատկանող դրքերը ու անհաղանք։

Հայ ժողովրդի այսօրուայ գծնդակ կացութիւնը, ... կառավարութ, լարքերին ու բռնապետութեան վերաբերող հարիւր հազարներու հալածական բախտը մի թէ աւելորդ փաստ չեն մեզի համար՝ խոստովանելու։ Մտքերուն համար Թուրանական երէկուան ահարկու հետևանքները, երբ վտանգ ու աւերը մեր ներքևան ու առայժմ պէտ ըրած։

Եթէ հայ ժողովուրդ մաւէն փրկութիւն Թուրք բռնութեան և անգութ ձրապէտներուն ջնջումին դրոշ եղաւ, զլխաւոր մէկ պատճառը այն է, որ մենք աղզովին Թրքական հողին մէջ նստած եսք ընելու միշտ եղ ամբողջ հասակով նկատելու ցած խորաթափանց պէտք չունենանք։

Երէկ մենք յստակ չտեսանք վտանգը, որ աւելի պարարտ և վտանգաւոր տապաւյէ մէջ։ Այսօր հայութիւնը աւելի կոտորուած ու ցրուած, աւելի փորձառու և անոյժ է, քան ո՛րևէ ատեն։ Իսկ Թուրքական Թուրքերը իրենց երկրին մէջ հանգիստ ու ապահով, պետական կազմակերպութեամբ, ռուսական ու սեփական անկախութեամբ, մեծագոյն և քաղաքական որոշ ափերին վրայ ամրացած, անձնական և խոյոց պիտակներ են հաշիւ և խորհրդածութեան առիթներ, որոնցմէ ո՛չ մեկնութեան խօսք տալու և ոչ ալ յուզուած մեր ծանօթութիւն փնտռելու հոն՝ ուր այդպիսին գոյութիւն չ՛ ունեցած թէ՛ երէկ և թէ այսօր։

Թուրքերը և Թուրքերու մասին մեր պատկերին ճառանգուած կամ իւրացուած ու կամ նոր հեղինակին բերուած սխալ համոզումներին ու գաղափարները դեռ պատճառ մը չեն, որ սեփականներ միայն երեւակայենք մեր դիմացը, երբ այս դիմաննեքը էին, որ ոչնչացուցին ամբողջ Արևմտահայութիւնը և ձևով մը ...

Թուրքիան ու Թուրքերը քաղաքական մեծ ծրագիրներ ունին, միացնելու բոլոր տեսակի Թուրք ժողովուրդները մէկ դրօշակի և նշանաբանի տակ։ Այստեղ համաձայն են երէկւան իթթիհատականն ու իթթիլաֆականը, քէմալիստը, ատրպէյճանցի մուսաւաթականն ու կոմունիստը. Միայն հայ մարդն է, որ աչքերը պիտի փակէ իրականութեան առջև, իր դէմքը ծածկելու կամ հէքիաթներ հիւսելու համար։

Հինէն ի վեր հայկական ունակութիւն մըն է եղած, սնափառ մտավիճակ մը՝ արհամարհելու Թուրքերը, ժխտելու անոնց պետական, դիւանագիտական և նոյն իսկ գիտնական մարզերու մէջ ունեցած յաջողութիւններն ու կարողութիւնները՝ մեզ բաժին հանելով իմացական, քաղաքակրթական և յառաջդիմական խոշոր արժէքներ ու յատկութիւններ։

Մեր կասկածելի արժէքներն ու անհիմն ու չինծու յատկութիւնները շատ սուղի նստան մեզ։ Ծիծաղ և պախարակելի բան է՝ տակաւին երէկւան փոքր և ժանգոտած յաւակնելով նայիլ օրւան դէպքերուն ու մեր ազգային գոյութեան տեսակէտէն ծանրակշիռ հարցերուն, որոնց ամէնէն գլխաւորն է Թուրանականութիւնը։

Առանց հեռուները երթալու, առօրեայ ժամանակի անմիջական նիւթերով իսկ կարելի է ապացուցանել, թէ որքա՛ն վառ կը մնայ Թուրանական ձգտումը՝ Թուրքիոյ, Ատրպէյճանի և Թուրքեստանի ժողովուրդներուն համար։

Միևնոյն խաչելով ակերուած այս երեք երկիրները իրարու միացնող կապը վեր առնելով, մուսաւաթական պարագլուխ Ռասուլ Զատէ Մէհմէտ Էմին պէյ, Ատրպէյճանի Ազգ. ժողովին նախկին նախագահը, որ «Եէնի Գաֆգասիա» անուն Թուրքերէն թերթ մը կը հրատարակէ Պոլիս, թրքական հասարակութեան մը մէջ հետևեալ կերպով կարտայայտուէր այս մասին. —

«Եթէ թրքական այս երեք ընտանիքները միանան, թրքութիւնը պիտի փրկուի։ Մնաց որ ատոր իրականացումը շատ հեռու չէ։ Առանձին իւրաքանչիւրս անջատաբար կաշխատէինք մեր ազատութեան համար։ Մեր երբեմնի վեհապետները բան մը չըրին այս ուղղութեամբ։ Հիմա մենք կընդգրկենք ինչ որ եւրոպացիները ըրին 19-րդ դարու ընթացքին։ Արևելքի մէջ կրօնական զգացումներու տեղ հիմա հաստատուած են ընկերակցութիւններ, որոնք անկախութեան և յառաջդիմութեան ճամբէն կը քալեն։ Թուրքեստանի և Ատրպէյճանի մէջ Թուրք ցեղին մէկ մասը տակաւին լուծի տակ է։ Պէտք է փոխադարձաբար ճանչնանք զիրար, մենք մեզ ազատելու համար այս գերութենէն»։

Երբ այսքան բացորոշ է Թուրանականութեան ռահվիրաներու դաւանանքը, բնականաբար, արդարանալի է ուրանալ Թրքական վտանգը, որ հաւասարապէս կիզէ Թուրքիայէն, Ատրպէյճանէն և անդին հեռուներէն։

Հայ ռամկավարները կուսակցական բռնախնդրութեամբ և շատ-շատ գաղթային և այլանդակուած ոգիով է որ ճանչնալ չեն ուզեր չարիքը։ Նոյնը կարելի է ըսել նաև Հայաստանէն դուրս ապրող հայ պոլշևիկներուն համար։ Այլապէս այս անոնք և գունաւոր երեխաները լրիւ պատուոյին, թէ «Թուրանական-զաւեշտ» փուած ուղեղները կը մնեն և իրենց հետ կը տանեն նաև այս մօտալուտ վտանգը։ Այս թրքախօս մահմեդականներու հակառակորդը անքակտելիօրէն կապուած է ռուսական ընդհանուր քաղաքակրթութեան հետ։ Հայաստանը իր քաղաքական միջոցները ամենալաւ կերպով ապահոված է և Արևելքի ժողովուրդներուն հետ միասնաբար կը խափանէ «որևէ այդպիսի յառաջադիմական համաթուրանական շարժում»։ Անտարակոյս, բոլորովին տարբեր է պատկերը Արտերկրեայ Հայաստանի վարիչներուն համար, որոնք բաւական բան տեսնելու չափ ուշ և ժամանակ ունին Երևանի մէջ, բայց անոնք ալ կը նախընտրեն կոյր մնալ և անհոգ նստիլ։

«Հարկաւ, մեզի ևս շատ հաճելի պիտի ըլլար, կը գրէ «Հայրենիք» օրաթերթը, որ համաթուրանական շարժումը միայն ցնորք մը ըլլար, և մենք վախ չունենայինք Թուրք-Թաթար ցեղերու միացումէն։ Սակայն, դժբախտաբար, համաթուրանականութիւնը դարձած իրականութեան մը վրայ հիմնուած է և իր նպատակներն իրականացնելու չափ չոլաւրելի ու շատ կենդանի հաւանականութիւններ ունի։ Հետևաբար, փոխանակ զայն ցնորք անուանելով մենք զմեզ օրօրելու, աւելի խոհեմ եղած պիտի ըլլանք, եթէ այժմէն իսկ խորհինք անոր ժահացու ազդեցութիւններէն մեր ժողովուրդը ապահով պահելու միջոցներու մասին»։

«Ապահովաբար, մենք աւելի «յոռետես» ենք, դիտել կուտայ «Յառաջ», ընդ. Ա. Ահարոնեանի Զարեհանդէին ուղղելով բաց-նամակին անդրադառնալով, և զգաստացնող յուշ արիթներ կը փնտռենք ծովերէ ծով տարածելով, քան Թուրքերը, որոնք երիտասարդացման զարմանալի ընդունակութիւններ ցոյց տուին, մանաւանդ վերջին պատերազմէն յետոյ։ Ու պէտք է ընդունիլ, վերջապէս, որ այսօրւան Թուրք վարիչները, յաճախ, աւելի գործնական, արմատական և իրատես են, քան մենք, որ յիսուն տարի աւելի առաջ անցեր էինք. բայց չարացանք ճամբուն մէջտեղը, ճակատագրական պահուն։ Ու չարժան, խարխափումի հետքերը չեն անհետացած տակաւին, դժբախտաբար։ Համաթրքական ծրագրին իրագործումն էր, որ կտորել կուտ քըել ուսու Թուրքիոյ ոչ-Թուրք ժողովուրդները՝ Հայերը, Յոյները, Չէրքէզները, Լազերը և Քիւրտերը»։

Համաթրքական կամ Թուրանական ծրագիրները ո՛չ միայն ցնորք և ծամածռութիւն չեն, այլ աւելի հաստատ և ամուր կռուաններ ունին, քան մեծ պատերազմէն առաջ։

Այսօրւան Թուրքիան, բացի Քիւրդիստանի մասէն, միատարր և զուտ Թրքական երկիր մըլլալով, ներքնապէս աւելի կենսունակ և ուժեղ է։ Ընկ. Ռ. Դարբինեան դեռ 1923-ին կը շօշափէր այս հարցը մանրամասնօրէն («Հայրենիք» Ամսագիր Ա. տարի №4), թէ ինչպէ՛ս Թուրքերը ստորինաբար կամփոփուին իրենց ազգային սահմաններուն մէջ, որով և աւելի կը զօրանան ու համաթուրանականութեան կը ձգտին։

«Թուրքիա աշխարհ կամփոփուի իր ազգային սահմաններուն մէջ, և ազատելով օտար ցեղերէն, բարգաւաճեցնէ կը ձգտի դառնալ հաւասարաց Թրքութիւնը հաւաքող կորիզ մը։ Մինչ առաջ կայսրութիւնը պետութիւն մըն էր, որու միայն շատ չնչին մասը կը կազմէին բուն Թուրքերը (հազիւ 6-8 միլիոն), իսկ բնակչութեան մեծամասնութիւնը բաղկացած

digitised by A.R.A.R.@

էր օտար ցեղերէ, այսօրուան Թուրքիան արդէն ազգային պետութիւն է ո՛չ միայն իր քաղաքական գաղափարներով ու նպատակներով, այլև իր ժողովրդական կազմուածքով։ Սակայն, այսօր ալ թուրք ազգի միայն մէկ փոքր մասը ամփոփուած է Թուրքիոյ պետական սահմաններուն մէջ. մեծագոյն մասը կապրի տակաւին օտար (ռուսական) լուծի տակ կամ անկախ։ Տարակոյս չկայ, որ ազգայնական Թուրքիան՝ առաջուան համաթուրանական (կամ համաթրքական) գաղափարով՝ պիտի ձգտի ասկէ ետքը միացնել իրեն Թուրքական բոլոր երկիրները մէկ ընդհանուր ազգային պետութեան մէջ։ Թուրքիոյ չարժէք այժմ է ինքնանպատակը կը դառնայ թուրք ազգի միութիւնը թէ՛ ֆիզիքապէս, թէ գաղափարապէս։ Այդպիսի պետութեան մը համար իսլամական կրօնը կամ համիսլամական գաղափարը, բնականաբար, այսուհետեւ կրնայ ըլլալ միայն միջոց՝ ազգային նպատակի իրագործման ճամբուն վրայ։

Մենք այժմ գիտենք, թէ ինչո՞ւ և ինչպէ՛ս Թուրքիան մէկ կողմ շպրտեց կրօնական կամ համիսլամական տարազը, ազգային գաղափարաբանութիւնն ու ազգն աւելի արդիական ու աւելի միջոց համարելով համաթուրանականութիւնը գլուխ հանելու համար։

Մուստաֆա Քէմալի իշխանութեամբ Թուրքիոյ մէջ վերջին տարիներու ընթացքին կատարուած իրապէս յեղափոխական և վերանորոգչական շարժումները՝ թրքական նոյն սրմնթեց և յառաջող ազգայնականութեան անմիջական արդասիքն էին։ Սխալ է կարծել, թէ լոկ ամէլլիճին շարք մը պետերու առանձնաշնորհութիւնն ու բռնադատումն էին իսլամական–կրօնական կարգ ու սարքի ոչնչացումն ու վերացումը։ Թուրքիոյ մէջ տարիներէ ի վեր, Իթթիհատի քաղաքական գործունէութեան վաղորդայնէն ասդին, դաստիարակուած ու հասունցած «ճամբխնճի» երիտասարդութիւն մը կայ, որ փառասիրապէս կը մարմնէ հրապարակուած նորութիւններն ու գործերը։ Իսկ երբ երկիր մը երիտասարդութիւնը իր հետ զանգուածով բռնուած է ու օժանդակ է կառավարութեան մը, այսպիսին ոչ մէկ երկիր կրնայ ունենալ նախապաշարումները քանդելու և նոր կարգախօսներ հնչեցնելու համար։

Նոր Թուրքիա մը կայ այսօր, որ աւելի արթուն և տոկուն է։

Անցողակի՝ երկու խօսք «Թիւրք օճաղը»–ներու մասին։

«Թիւրք օճաղը»–ները հրապարակ եկան, 1911–ին, «Իթթիհատ–Թէրաքքը»–ի անուղղակի աջակցութեամբ, նախաձեռնութեամբ «Թուրանճի» խումբ մը մտաւորականներու և քաղաքական անձնաւորութիւններու։ Առաջին անգամ հիմը դրին Կ. Պոլիս ու յետոյ քաղաքներու մասնաճիւղեր հաստատեցին Թուրքիոյ բոլոր նահանգներուն մէջ։ «Թիւրք օճաղը»–ները առանձնապէս տարածուեցան ու զօրացան քէմալական յաղթանակներէն և, մանաւանդ, հանրապետութեան հռչակումէն վերջը։ Թուրքիոյ մէջ ներկայիս չկայ քաղաք մը կամ երկրորդական աւան մը, ուր «Թիւրք օճաղը» իր մասնաճիւղը չունենայ։ «Թիւրք օճաղը»–ներուն անդամ են ո՛չ միայն երիտասարդներ, այլև պետական ամէնէն մեծ դէմքերը — Մուստաֆա Քէմալ, Ըսմէթ, Ֆալիհ Րըֆքը, Ահմէտ Աղա Օղլու, Եուսուֆ Նատի, Համտուլլահ Սուպհի և այլն։

Եունուս Նատի, քէմալական «Միլլիէթ» թերթի խմբագրապետը, խօսելով «Թիւրք օճաղը»–ներուն ծնունդ առած երեւութական պայմաններուն մասին, կը գրէ. թէ՝ «Օսմ. կայսրութեան շրջանին, թուրքը կը նմանէր այն հաւուն, որ թողնուած է բադի հաւկիթներուն վրայ։ Ու դուրս ելած ճուտերը մէկ–մէկ կողմ կը վազէին։ — Ես Յոյն և Հելլէն եմ, ես Հայ եմ, ես Արաբ եմ, ես Ալպանացի եմ... Ահա՛ ամէն կողմէ լսուած ձայները։ — Հապա դո՞ւ, ի՞նչ ես դու։ Վերջապէս, բաւ. — Ներեցէք, ես ալ թուրք եմ և գոյութիւն ունիմ»։

«Օճաղներ»–ներու ձգտումն է եղած թուրք կենսունակ, կորովամիտ և ազգայնական տարրերը համախմբելով, հետապնդել քաղաքական որոշ և հիմնական նպատակներ։ Այս պարագան անգամ մը եւս կը յիշուի՝ «Թիւրք օճաղը»–ներու 16–րդ տարեդարձի առթիւ էնկիւրիի մէջ գումարուած համաժողովին առթին կատարուած ծրագրային կարծեցեալ փոփոխութեան մը շուրջ Ֆալիհ Րըֆքըի գրած մէկ խմբագրականով («Միլլիէթ» 2 մայիս)։ —

«... Հանրապետութիւնը պիտի հիմնաւորէ բոլոր լուսաւորեալ և գործունեայ տարրերու միջնական գործակցութեամբ։ Ո՛չ մէկ կասկած՝ որ հիմնաւորման պայքարին մէջ ամէնէն աւելի մեր կռթնած տարրը «Թիւրք օճաղը»–ին համախմբուած, լուսաւորեալ ու գործունեայ երիտասարդութիւնն է»։

Այս ամէնուն հետ, «Թիւրք օճաղը»–ներու իրրև թէ համաթրքական կամ թուրանական ծրագիրներ չհետապնդելու մասին «Միլլիէթ»–ի և «Վաքըթ»–ի հաւաստիացումները պարզապէս ծիծաղ կրնան շարժել։ Թուրքերը իրենց աւանդական ծածկամտութեամբ ու խորամանկութեամբ միամիտներ ու կոյրեր կը փնտռեն խաբելու և մոլորեցնելու։

Ու արդարև խեղճե՛րն յաջողեր են գտնել այդպիսի մարդիկ, այն ալ Երեւանի «Խորհրդ. Հայաստան» թերթի խմբագրութեան մէջ (30 ապրիլ 1927 №98)։ —

«Թիւրք օճաղը»–ի գլխաւոր նպատակն է՝ ուսումնասիրել թուրք ազգային գրականութիւնը և քաղաքակրթութիւնը ու տարածել գայն ժողովրդի խաւերում, կը գրէ Հայ պոլշևիկը։

Հայ պոլշևիկ լրագրողի միամտութիւնն ու կարճատեսութիւնը, մեր կարծիքով, աւելի աղէտալի են, քան թուրք ճամբխնճիներու ծրագրած համաթրքական վտանգը։

* * *

Թուրքիան այսօր արտաքնապէս աւելի նպաստաւոր վիճակ ունի։ Փանիսլամականութիւնը ջախջախուած է։ Իրեն համար յաջողանց նպաստաւոր հաշտութիւն մըն է կնքուած ամբողջ Եւրոպայի հետ։ Խորհրդային Ռուսիան քէմալական Թուրքիոյ մեծագոյն նեցուկն ու պաշտպանն եղաւ։ Կը շարունակէ իր անխախտ աջակցութիւնն ու բարեկամութիւնը զանազան դաշնագիրներով և տնտեսական համաձայնագիրներով։

Կարսը և Սուրմալուն խլելով և Նախիջևանն ու Լեռնային Ղարաբաղը իր քաղաքական ազդեցութեանց ենթարկելով Թուրքիան աշխարհագրական և ռազմագիտական անհամեմատ առաւելութիւններ կը վայելէ, քան ո՛րևէ ուրիշ ժամանակ։

digitised by A.R.A.R.@

Վարած և յոյնին նախաձեռնութեանց, ամենուրէն և արհեստներէն զրկած Թուրք տարրը, դրեթէ պատերազմի սկիզբէն ի վեր կը զարգանայ նոր ուղղութեամբ, հակառակ թէ ակամայ հայուն, յոյնին, Հրեային կամ ուրիշին բռնած դիրքը այսօր Թուրքը ինք կը գրաւէ [illegible] ու բոլորովին յաջող, բայց հասկնալի չէ, որ հետզհետէ ամէն բան [illegible] կ'ելլէ։

Պէտականները 1922-էն ի վեր մօտ 500.000 Թուրք փոխադրեցին Փոքր-Ասիա [illegible] կողմէ, պէտք չէ մոռնալ, որ տարիներու ընթացքին պատերազմներն ու արշաւանքները են եղած՝ որ գիւղացիկ պակասեցուցած են Թուրք ժողովուրդի անսահման թշուառութեան և հալածութեան [illegible] — որուն դէմ ո'չ մէկ [illegible] — ինչպէս որ երկար [illegible], նոյն համեմատութեամբ Թուրքիոյ կը զօրանայ, կամ և կը բարգաւաճի։ Նոր [illegible], բարեկարգ, [illegible] և ճարտարարուեստի տեսակէտով զարգացող Թուրքիոյ [illegible] գիւղութիւն ու միջոց [illegible] իրականացնելու իրենց քաղաքական [illegible] ծրագիրը, որ Թուրանականութիւնն է։

Արդէն, Թուրքերը ոչ միայն գործօն են իրենց երկրէն ներս, այլ կաշխատին իրենց սահմաններէն դուրս [illegible] [illegible]ութիւններու վրայ ալ, — որ զիրենք կը տանի դէպի իրենց վերջնական նպատակը, Միացեալ և Անկախ Թուրանիա։

«Թուրք-թաթարներու խաղաղութեամբ և առաջնորդութեամբ կը ծրագրէ Հայաստանը։ Դարալագեազի և Զանգեզուրի ռազմական ճամբաներուն վրա տեղաւորուած են թուրքեր։ Մեղրի Դարալի, Վեդիի և Զէրմանլիսի ձորերը անոնց ձեռքին են։ Այսպէս, կրկնութեամբ ձգուած են թրքական գիւղեր։ Անոնք և Հրազդանի շրջանէն շատ մը գիւղեր բաժնուցին են թուրք-թաթար գործակալներու համար, և օր մըն ալ պիտի ծառայեն իբրև ռազմական կէտեր։ Լեռնային Ղարաբաղի բանակին իր ձեռքը պահելով, Ատրպէյճան կաշխատի փակել դէպի Հայաստան տանող ամէն ճամբայ և իրենց համար բաց պահել ամէն դուռ», — այսպէս կը գրէին Հայաստանէն։

Այս բացայայտ [illegible] վրայ աւելցնենք Երևանէն եկած նորագոյն [illegible] և [illegible] փաստ մը ևս, թէ ինչպէս «Թուրքիոյ Հայաստանը» [illegible] և հեռաւորութեան [illegible] կը [illegible], ի պահանջել հարկին ընելու համար իր [illegible]։

Թրքական քաղաքի և յաւերժութեան միջոցներ կատարելով այն Թուրք գործիչներն ու [illegible] են, որոնք Անդրկովկասի Հայաստանի կառավարութեան գործունէութեան ու որոշումով, յատուկ պաշտօններ կը վարեն Զանգեզուրի գիւղերէն մէկ մասին մէջ՝ [illegible], Փարաքար և նոյնիսկ [illegible] Երևան։ Կոմունիստ-ընկերական այս յաւակնները [illegible] տաճկական [illegible] են, որ իրը թէ հալածուած և փախած են Թուրքիայէն։

Այսպէս կաշխատին Թուրքերը, մէկ երեսով, մէկ ուղղութեամբ և մէկ վերջնական նպատակ, իսկ մենք կը վիճինք թէ Թուրանականութիւն կայ թէ ոչ։

Գահիրէի «Յուսաբեր» [illegible] Հայաստանի վերջին [illegible] արդիւնքները և [illegible] մը [illegible] (28 Փետր. և 1 Մարտ) կը փնտռէ այն քաղաքական պատճառները, որոնք աստիճանաբար մահուան կը տանին մեր Հայրենիքը.

«Ինչո՞ւ հայաբնակ Լեռնային Ղարաբաղը՝ հակառակ խորհրդային իշխանութեան պաշտօնական հաստատութիւններում, ցարդ կցուած չէ Հայաստանին։ Ինչու Նախիջևանը, որ աշխարհագրօրէն միացած է Հայաստանի՝ պոկուած է այս վերջինէն և դրուած աշխարհագրօրէն իրմէ զատուած Ատրպէյճանի հովանաւորութեան տակ։ Եւ Ղարաբաղը և Նախիջևանը պոկուած կը մնան Հայաստանէն, որովհետև այդպէս կը պահանջէ [illegible]։ Ռուս և թուրք «բարեկամութիւնը» կը շարունակէ յարատևել՝ ընդհանրապէս Անդրկովկասի և յատկապէս Հայաստանի հաշւին։ Ռուս և թուրք այս ազգերին կենակցութիւնը պահելու համար է ահա', որ իբր օժիտ այս «բարեկամութեան» [illegible] գրաւած են Լեռնային Ղարաբաղն ու Նախիջևանը։

Նոյն գործիչ [illegible] Արտաշէս Աբեղեան, Նախիջևանի վերաբերեալ համառօտ գրութեան մը մէջ («Հայրենիք», 31 Մարտ) կը բացատրէ թէ ինչպէս եղաւ, որ նոյնիսկ Կրէմլ-Լիթովսքի դաշնագրով չնախատեսուած տրամադրութեամբ մը՝ Մոսկուայի Թուրքերուն պահանջով, մինչ Կարսը [illegible] և իրաւական հանգամանքը [illegible] կը [illegible] դաշնագրով. «... Տաճկաստանի կառավարութեան [illegible] հանրապետական ներկայացուցիչներ [illegible] ինչ [illegible], որ աներկբայօրէն աւելի մեծ նշանակութիւն ունին Մոսկուա-Նախիջևանի, որուն վրայով [illegible] յարաբերութեան և [illegible] կարգի մէջ է [illegible] հետ, քան Բաթումի [illegible]»։

Նախիջևանը ո'չ միայն Հայաստանի [illegible] մը, [illegible] ամբողջութիւն մըն է, այլ լինելով Պարսկաստանի հետ հաղորդակցութեան միակ ճամբան, է նաև [illegible] Անդրկովկասեան [illegible] անջատելու և Թուրքիոյ կամ Միացեալ Թուրանիային կցելու միակ կամուրջը։

Ասկէ զատ, [illegible] մը Թուրքիոյ կը [illegible] [illegible]։

«Լենինի կտակալորութեան յանձնները [illegible] կը վխտան Անդրկովկասի մէջ։ Անոնք ալ կաշխատին տաճկական [illegible] [illegible], [illegible] — Անդրկովկասը անջատել Թեհրանէն և միացնել Տաճկաստանին։ Լենինի այս [illegible] [illegible]!» («Յառաջ» 29 Մարտի)։

Արդարութեան համար, որ իբր հանրապետական [illegible] և [illegible] Թուրք, և նոյնիսկ [illegible], քան [illegible], [illegible] մէջ [illegible], [illegible] և Թուրքիոյ [illegible] մը. —

digitised by A.R.A.R.@

«Ես կը հաւատամ թրքական (քէմալական) յեղափոխական կառավարութեան անկեղծութեանը... Խորհրդային Ատրպէյճանին կից կը գտնուին պարսկական Ատրպատականը, որու բնակիչները, ինչպէս և Խորհրդային Ատրպէյճանի բնակիչները, թուրքեր են: Պարսկական Ատրպատականի և ամբողջ Պարսկաստանի աշխատաւորները հակուած են Խորհրդային Ատրպէյճանի կողմը: Աւելի եւ. ո՛չ միայն քաղաքները ու գիւղացիները, այլև վաճառականները մեր կողմն են հակուած»:

Այս նախադասութիւններէն ետք դիւրին է հասկնալ հեղինակի և ծանօթ կէտը ուր կը միտին համաթրքական բարձրաձայն գաղափարը, որ անկարելի է ծածկել կամ ուրանալ, առանց գոհելու ատրպէջական պայմանաւորութիւնն ու շղթայումնութիւնը:

Մինչև այսօր մեր Հանրապետական Հայաստանի թշնամիներն ու ոսոխները բազմաթիւ են, կը կարծենք, ամէնէն թերահաւատները անգամ համոզուած՝ թէ համաթրքական ծրագիրները ուրանալու հիմնաւոր պատճառ մը չկայ: Բայց տրուած ըլլալով Թուրքական երազներուն հետապնդող Թուրք ղեկավար գէմքերու քաղաքական և դիւանագիտական ապրումները մէջ ունեցած համբաւն ու ճարպիկութիւնը, զարմանալի պէտք չէ կարծել, որպէսզի՝ թէ, ինչո՞ւ Մուսթաֆա Քէմալի ռուս և Թուրք ղեկավարները ենթակային Ազգ. Մեծ Ժողովի բոլոր ուշադրութեանը համերաշխութեան ու համաթրքական կանոնագիրը, միայն գաղտնապահած ըլլալու և միամիտները խաբելու համար:

«Մեր Օսմանեան աղէտներուն պատճառներէն մէկն ալ, բան մը, մեր նախորդ դերակատարներուն անխղճական ծրագիրները էին: Անոնք եւրոպա-կան կայսրութիւն մը, միացեալ լով իսլամ ազգերը կամ թուրանական ցեղերը: Անոնց՝ ծաւալուն առնիւ համախմբութիւնն ու համաթուրանականութիւնը: Այդ երազներն էին որ մեզ իրենց մեծ պանթուրանիզմին: Անոնք անոր մէջ իղձերն են: Մեր քաղաքականութեան մէջ անոր համար և աւելի խոստացինք: Ո՛չ թէ ինչ կը յաղթէինք ու համախմբութիւն ըսելով. — ինչո՞ւ միութեան ազգ մը՝ մենք ծայր աստիճանի ցանկալի կը ըլլայինք մեր աշխարհիկ իրերը՝ երբ որեւէ մեր ժողովրդական երազները կատարելու: Կը բաղձանք տեսնել՝ գիտենք թէ յաղթանակ ու երազներ: Մեծ յաղթանքի կարգին կը մտնէր անյաղթելի իրենց անխախտութիւնը... Բայց այս գաղափարին վրայ մեր քաղաքականութիւնը հիմնել և համիսլամական քաղաքականութիւն վարել, այնտեղ Ռուսաստանի վրայ մեր երկիրին վրայ և վնասել մեր դատին: Եր ծանօթ կուսակցութիւններ նոյն դատին, բայց կեանքը անոր համար՝ չենք կրնար: Մենք երազող չենք, մենք համիսլամական չենք, համաթուրանական չենք: Մեր նպատակն է մեր ազգային անկախութիւնը պաշտպանել, ուրիշ բանի համար պիտի չենք յարձակիր»:

Թրքական այս գեղարուեստական յաղթանակները՝ թէ՛ մեզ, թէ՛ աշխարհին և թէ՛ մանաւանդ Խորհրդային Ռուսաստանի գործիչներուն ներքնապէս համար:

Չհոգա՞նք ուրեմն կամ հաշտարարական՝ ըլլա՞յ Հայաստանի, ըլլա՞յ հարաւային Ատրպատականի ու բաց Ատրպէյճանը իրեն միացնելու և Տիգրիսեան ու մինչև Թուրքեստան արշաւելու Մոլորեցնող կիսալուսնի թուրքերը, իրենց այժմու զինակիցներն կամ դիմադրողներն բերելով ուրանալ կը փորձեն երկրներ ու այլազան դէպքերն ու դատողութիւնը, ծածկելով ու աւելի խաղաղասէր ձեւանալով, որովհետեւ կառավարութեան կուսակ համերն իրենց կէս մնացած ծրագիրները:

Վերջն միացեալ այդ մը ուրիշ երկիրներու մէջ գտնուող մահմեդական երրորդները, ճակատագրով ծայր աստիճան յաւակնոտ Թուրքիան 1920-ին Հայաստանի Հանրապետութեան վրայ յարձակեցաւ առանց ո՛րեւէ լուրջ և ձեւական պատճառ մը ունենալու, — այլ լոկ՝ Հայաստանի խաղաղ բնակչութեան համար կռուելու, համիսլամական և համաթուրանական գաղափարի հողին վրայ նոր նուաճումներ ընելու համար, — որ է ըսել՝ հին ռազմական անկարողութիւնը ապահովելու համար նորանոր մը արդէն Թաթերու: Իւ արդէն ինկերուն կառավարութեան այն ատենուայ նախարար Պէքիր Սամիի Երևան ուղղած ծանուցագիրներն ալ Մուսթաֆա Քէմալի և իր գործակիցներու քաղաքականութեան հիմնաքարն ու վերջնական բանաձեւը կազմող Ազգային Ուխտը (Միսաքը Միլլի), որ շարունակ պերճախօս է ինքնին, շատ պարզ կերպով կը համարէք Թուրքերու ձգտումներն ու քաղաքականութիւնը. —

«... Այն երկրամասերը, զինադադարով որոշուած սահմանագծէն ներս գտնուին անոնք թէ դուրս, որոնք մեծամասնութեամբ թրքական-մահմետական բնակչութիւն ունին, և որոնք կրօնական, ցեղային և բաղձանքներու տեսակէտէ մէկ ամփոփ մեծամասնութիւն կը կազմեն, պէտք չէ խորտակել ամբողջութիւնը»:

Քէմալականներու մշակած Ազգային Ուխտի այս բովանդակութեամբ ու տրամաբանութեամբ՝ այլեւս չէ խրախճելի անջատուելու հետեւաբար և Թուրքիայի կենտրոնական Խորհրդային Ռուսաստանի սահմաններուն մէջ մնացող բոլոր թուրքական ժողովուրդները, — Քազաքներ, Քարաքըրղըզներ, Քարաքալփաքներ, Թաթարներ, Հիւսիսային Կովկասներ, Բաշկիրներ, Վոլգայի և Ղրիմի Թաթարներ, Չուվաշներ, Ատրպէյճանցիներ ու նոյնիսկ Եակուտներ, Ջերմաններ, Վոթեաքներ ու Չերեմիսներ և այլն:

Ով կրնայ չտեսնել ու աւելի ընել Թուրանական երազներուն:

Բայց Հայոց Թուրքերու փայփայած ծրագիրներու ամբողջացման համար Հայաստանի սահմաններուն վրայ կը կայանայ: Ու Թուրանական վտանգի մասին գրող, խօսող և կարծող անձեր ալ խնդրոյն էական և անմիջական ուղղութեան ու կէտին համար է որ կը յաղթեն:

Արդ, Հայաստանի կը գտնուի՞ թէ ոչ բաւարար չափով հզօր ուժերով լաւ մը, — որովհետեւ է Թուրանականութիւնը — ինչո՞ւ և ինչպէ՞ս չի հասկցուիր իր բովանդակ խորութեամբ ու լրջութեամբ, Հայ հեղինակներ կամ անձեր մտահոգներ չեն միայն վտանգը մատնանշողները. Թուրքերը իրե՛նք՝ ամբողջ լով ու դրսեւորելով, ... ոչ

Թրքական այս գեղարուեստական յաղթանակները...

digitised by A.R.A.R.@

ակումբներէ, ճառերով ու քարոզչութեամբ, ուխտերով ու մանաւանդ փորձնական և դաւադրական անհաշւելի քայլերով կը տարածեն ու կը թնդացնեն երկրովը: Ինչո՞ւ չենք տեսներ զայն իր բովանդակ մեծութեամբ ու ծաւալով

Պատճառը, մեր կարծիքով, պէտք է փնտռել մեր քաղաքական տհասութեան ու [illegible] մէջ:

Երբեմն, հայ ժողովուրդի ազատագրութեան Թուրքիոյ բոլոր մասերէն դէպի Միջագետք, իբրև ծրագրային յայտ մը, Պոլսոյ Թերթերը հրապարակեցին պատերազմէն առաջ. Հրապարակեցին ու անցան. Ու՞վ մոռնելու էր և ո՞վ կրնար մոռնել՝ թէ ամբողջ ժողովուրդ մը նահատակութեանց ամէնէն ահաւորով պիտի ընդունէր Թուրք կառավարութեան կողմէ: Քաղաքական կուսակցութիւնները, Պատրիարքարանները կամ Ազգ. Մարմինները կը մտածէին, չաս-չաս, ժամանակի կամ թերևս ընդհանուր ջարդի մը, բայց ոչ երբեք անզուսպ անողոքութեամբ սիստեմաթիք ջարդի մը մասին: Հայութեան դէմ ծրագրուածը աննախընթաց և չլսուած ծուղակ մըն էր, Թրքական բարբարոսութեան բովանդակ հանճարովը յղացուած ու մշակուած, և մենք չկրցանք զայն կանխել:

Ինչ տարբերութիւն կայ, սակայն, երէկուան եղեռնին ու դիւային անդուղղարձները կանխաւ չգիտցող և վաղուան փոխանցներուն ու փոթորիկներուն բոլոր նախանշանները տեսնող հայ ժողովուրդին և անոր ղեկավարող ներկայացուցիչներուն միջև: Զարմանալի բան է՝ որ գիտնալն ու չգիտնալը, տեսնելն ու չտեսնելը նոյն հոգեվիճակին մէջ կը պահեն մեր ժողովուրդն ու իր բախտի կառավարիչները: Այս անտարբեր երևոյթը պարտուած և տկար ժողովուրդներու մէջ ընդհանուր թերութիւնը պէտք է ըլլայ, այլապէս Թրքական կամ Թուրանական վտանգին առջև ո՛չ թէ տեսակէտներու խաչով տարբերութիւններ չպիտի ունենայինք, այլ և այդ հարցը առերես պարզաբանութեանց կամ կրկնակի քննութիւններու ո՛րևէ տեղի չպիտի թողուր հայ մտաւորականներուն կամ քաղաքական ըմբռնողութեանց տարբերողներուն:

Մենք չհասկցինք արդէն թէ ինչպէ՛ս Թուրքիան պատերազմէն բարեխղճաբար պայմաններու տակ կը գտնէր և թէ որքա՛ն այժմու Ռուսաստանը տատանմանէ պէս անանձնական ու տկար է Քերենսկիի կառավարութեան:

Պոլշևիկները եթէ մէկ կողմէն իրենց արտաքին կամ միջազգային յարաբերութեանց տեսակէտէն այժմ ու բարեկամութիւն կը շռայլեն Թուրքերուն, միւս կողմէ, Անդրկովկասի և Անդրկասպեան երկիրներու մէջ ըլլալով համեմատաբար տկար և նէրոր իշխանութիւն մը՝ Թուրք-Թաթար տարրերը կը պատրաստեն իրենց ռուսին դէմ՝ իբր ստորական և թանի ուժի մը, զոր տապալելը անկարելի չի համարուիր: Անկախութեան ու ազատութեան անհնչանքը ունեցող բոլոր տեսակի Թուրքերը զինելով այսինքն և համաշխարհային յեղափոխութեան անունը փորմուլներով օրօրող ռուսներու դէմ, հետզհետէ աւելի կը քաջալերուին իրենց համաթուրանական զգացմունքին և այս զգացմունքի իրականացման հնարաւորութեանց ճամբուն վրայ: Ուրեմն, ռուսական և խորհրդային երկաթի լուծերէն ազատուելու շատ բնական իրաւունքով ու հայեցակէտով ալ Թուրքերը կը ձգտին Թուրանականութեան:

Պէճուլական կայսրը Թուրքիան, իր ուրոյն մշակոյթով ու զաղափարախօսական հեղինակութեամբ և մանաւանդ իր ուժի ու կորովի հմայքով, ինքնին խոշոր ազդակ մըն է Թուրանական ծրագիրներուն և մտորումներուն համար: Այս է պատճառներէն մէկն ալ, որ աշխարհի Թուրքերը անխտիր ենթակայել յառաջ են իրենց աչքերը և պայծառ ուղին հետևողապէս կը խորհրդածեն թէ՛ Եւրոպական Թուրքիոյ, թէ՛ Փոքր-Ասիոյ և Անդրկասպեանի և թէ աւելի հեռուներու Թուրք մտաւորականները ու քաղաքական գործիչները:

Անգլիացւոց յարաբերութեանց կամ զաղափար հակամարտութեանց կրկէսին վրայ ալ, Թուրանականները ունին իրենց նպատակաւոր զէտին մը: Անգլիոյ համար ձեռնտու է Թուրքիան ու Թուրքերը ուժեղացնել՝ տկարացնելու համար Ռուսաստանը Անդրկովկասի և Թուրքեստանի սահմաններէն ներս: Միացեալ և Անկախ Թուրանիա, ինչպէս կոչեցինք, ո՛չ մէկ բանով արգելք և թշնամութիւն կրնայ զանել Անգլիայէն: Անգլիան աւելի շահաւոր կ՚ըլլայ, եթէ ռուսին փոխարէն Թուրքերը տիրանան Բագուի քարիւղի հորերուն: Անգլիացիներու կարծիքով, պատմութիւնը ցոյց տուաւ, որ Կովկասի ընկերները իրենց ճակատագիրը պահպանելու շնորհքէն զուրկ են: Անգլիան՝ Ռուսաստանէ Կովկասէն քշելու սիրոյն, առանց ո՛րևէ խղճահարութեան կրնայ տեղակցիլ Թուրքերուն ու Թաթարներուն: Ահա՛ փաստ մըն ալ, որ Թուրանականութեան կը ժպտի յամենայն դէպս:

Ինչ որ կը վերաբերի Համաթուրանականութեան դէմ Համառուսականութիւնը հակադրելու կամ օգնութեան կանչելու տեսակէտին՝ իբր աւելի՛ առողջ, աւելի՛ կենսունակ և աւելի՛ հզօր, զեղչելի պատրանք մըն է: Ռուսական յեղափոխութիւնն ու պոլշևիկեան տասնամեայ տիրապետութեան փորձառութիւնները տեղ չեն ձգեր այլևս տարակուսանքի: Ու եթէ նոյնիսկ կարելիութիւն մը ըլլար Թուրք զարթօնքին ու արշաւին դէմ ռուսական ուժերն ու միջոցները մէջտեղ հանելու այսօր, արդեօք դժուա՞ր է ինքնապաշտպանութեան ամենախեղճացի դէնքը համարէինք, մեր հաշւոյն: Ու արդէն, ռուսական շարժման մը վերջնական առաջ, կրնայ ամէն ինչ վերջացած ըլլալ մեզ համար:

Ազգերը, իրենց գոյութեան կռւին մէջ, նման են պատերազմիկ բանակներու, մանաւանդ ներհակ և անհաշտ շահեր ունեցող ազգերը: Հայ ժողովուրդը ճակատագրական երկաթէ օրէնքներու թելադրութեամբ, ինկած է աշխարհի ամէնէն ահարդի և վայրագ ցեղին ճիրաններուն առջև: Թուրանականութեան հասարակ ձայնը կը սարսէ մեզ խորապէս ճանչնալ, տես և գիտնալ լրջանալ ու հետապնդել մեր Թշնամին: Ի՞նչ կ՚ըլլայ վիճակը այն բանակին, որ չի հետաքրքրուիր և չըզբաղիր իր դիմացինով՝ կանխելու համար անոր զաղտնի շարժումներն ու յարձակումները, ինքնապաշտպանութեամբ կամ յարձակողական յանդուգն փորձերով:

Դժբախտաբար, մինչև հիմա, մէկ կողմէ քաղաքական և վարչական հողի վրայ Թուրք կառավարութեանց կամ պետական շրջանակներու, աւելի զօրեղ գինավարներու կամ մեծ ու պզտիկ գործիչներու արարքներն ու տեսակէտները ուսումնասիրելու, յա-

digitised by A.R.A.R.@

տեսնելու կամ հակահեղափոխութեան ենթարկելու գիտակցութիւնն ու առաջինութիւնը չենք ունեցած, և միւս կողմէ բացարձակապէս անուշադիր եղած ենք նաև դէպի Թուրք գրականութիւնն ու գեղարւեստը, կամ Թրքական միտք ու ազգային տաղանդի արտադրութիւնը կազմող որևէ երկի կամ աշխատանքի հանդէպ։ 1890-ական Թւականներուն Տիգրան Երկաթի հրատարակ հանած «Թուրքիան կրնա՞յ ապրիլ» գրքոյկը՝ ինքնին հետաքրքրական, բայց Թուրքերու վարչական ապիկարութիւնը ձաղկող ճէպ մըն է եղած, քան քաղաքական հրապարակ հարցերու լուրջ ուսումնասիրութիւն մը։ Թուրք գրականութիւնը ամբողջութեամբ, Թուրք հոգիին և իմացական աշխարհին նման, գոց և անըմբռնելի հատոր մըն է եղած հայ մտաւորականութեան և երիտասարդութեան աչքին։ Ո՛չ մեր պարբերականները, ո՛չ մեր օրաթերթերը, ո՛չ մեր դասագիրքերն ու մանկավարժական ձեռնարկները, ակնարկ հին-հին ժամանակներէ, լուրջ բան մը տուած չեն Թրքական մտքէն կամ խորհողութենէն, գրականութենէն ու գեղարւեստէն, որպէսզի տեսնէինք թէ ինչպէ՞ս կը գրէին մեր բախտն ու գոյութիւնը վարող մարդիկը, ինչպէ՞ս կը փիլիսոփայէին, ինչպէ՞ս կը մտածէին...

Թուրքիան ու Թուրքերը տեսնելու, ճանչնալու, ուսումնասիրելու և սերտելու ամէ՛ն հնարաւորութիւն ու դիւրութիւն ունէինք երէկ և ունինք առաջ, բայց Թէրացանք ու քնացանք։ Այսօր, երբ քաղաքական դէպքերն ու անցուդարձերը մեզ այսքա՛ն հեռու են նետած մեր մայրենի երդիքներէն, առաւելապէս պէտք ունինք ըմբռնելու Թուրքին լեզուն ու գրականութիւնը, հրապարակագրութիւնն ու քաղաքական և գաղափարախօսական մտածողութիւնը, որպէսզի մեր պարտութեան անցեալի հարկը արժանաւորապէս և գլխաւորօրէն տալէն յետոյ, վստահութեամբ և գիտակցօրէն նայինք դէպի հայ ժողովուրդի ապագան, որ անպայմա՛ն փայլուն և յաղթական պիտի ըլլայ, եթէ երբեք մեր օրերու հայութիւնը կատարէ իր պատմական և որոշւած պարտականութիւնը, — ճանչնալով իր թշնամին իր իրական ուժին ու կարողութեանց սահմանին մէջ և անոր դէմ կիրառելով համապատասխան հնարամտութիւն և կտրուկ միջոցներ։

Թուրքերը մեզ ջարդեցին և մեր հայրենիքի շէն աւանները գերեզմաններու և անապատի վերածեցին, որովհետև ամէն մարդի մէջ գերիվեր և տիրական հանդիսացան։

Ապրելու կամք և ցանկութիւն ունեցող հայերը պէտք չէ որ ո՛րևէ կէտի մէջ ստորադաս աստիճանի վրայ մնան։

Ապրելու համար յաղթանակներն են որ արժէք և իմաստ ունին։ Իսկ յաղթանակները ձեռք կը բերուին գիտակցական և հետեւողական գործունէութեամբ ու մանաւանդ մշակոյթով և իրատես քաղաքականութեամբ։

Թուրքերը լաւ ճանչնալ՝ կը նշանակէ յաղթանակի՛ առաջին քայլն առնել։ Ուսումնասիրելով Թուրքերը՝ նուազ վտանգաւոր կը դարձնենք մեզի համար մեր դարաւոր և անողոքելի թշնամին։

[illegible] ԿՆԴՈՒՆԻ

ՎԱՐԱԳՈՅՐԸ ԲԱՑՒՈՒՄ Է

Մինչև օրս ընդունւած էր կարծել, որ խորհրդային աշխարհում ամէն ինչ կարգին է. բարեխնամ ժողկոմխորհը կառավարում է երկիրը, արթուն պահակը Գէպէուն (Չէկան) պահում է կարգը, Կոմկուսը զբաղւած է «սոցիալիզմ կառուցելով», իսկ ժողովուրդը, խաղաղ ու երջանիկ, առատօրէն վայելում է «բանւորագիւղացիական իշխանութեան» ընծայած բարիքներից և օր ու գիշեր օրհնում է Լենինին և իր աշակերտներին։ Ամբողջ աշխարհ հիացած ու սքանչացած հետևում է խորհրդային իշխանութեան յաղթական վերելքին, նրա գործած աննման նւաճումներին, և միայն Ամերիկայի ու Եւրոպայի «ագնդագլուխ» պահպանողականներն ու «սոցիալիստ հակայեղափոխականները» նախանձում ու ճգնում են քար գնել «բանւորական դիկտատուրայի» արարչական անիւների առջև...

Այսպիսի հովւերգական գոյներով էր ներկայացւում դրութիւնը խորհրդային երկրներում, և երկրագնդի բոլոր չարաշահները, բոլոր բախտախնդիրներն ու հաւատավաճառները ձևացնում էին, թէ, իբրև, հաստատւած են և ապահովւած են բոլշևիկների յաջողութիւններով։ Եւ երբ «սպիտակ հակայեղափոխականները» փորձում էին հաւատացնել, որ Կրեմլի տիրապետութեան տակ դրութիւնը այն չէ, ինչ որ կարծւում է, որ ժողովուրդը ճնշւած ու դժգոհ է, որ խորհրդային լուծը թօթափելու նպատակով կատարւում են բողոքներ, ցոյցեր, զանազան դաւադրութիւններ ու սպանութիւններ, Մոսկուայի ջատագովները ասպետական զայրոյթով հերքումներ էին անում՝ հաւատացնելով, որ աշխարհիս երեսին ո՛չ մի տեղ այնպիսի կատարեալ խաղաղութիւն չկայ, ինչպէս Խորհրդ. Միութեան սահմաններում...

Այս աչքակապութիւնը, երևի, դեռ բաւական կը տևէր, եթէ չպատահէր մի աննշան դէպք. անգլիական պահպանողականները դուրս քշեցին բոլշևիկներին և խզեցին դիւանագիտական յարաբերութիւնները Մոսկուայի հետ։ Քիչ յետոյ, Վարշաւայում, սպանւեց խորհրդային ներկայացուցիչ Վոյկովը։ Այս փաստերը բաւական եղան, որպէսզի այնպէ՛ս խնամքով յօրինւած հովւերգութիւնը յօդս ցնդի և իրականութիւնը ներկայանայ բոլորովին հակառակ պատկերով։

Վոյկովի սպանութեան յաջորդ օրն իսկ Մոսկուայի կառավարութիւնը հրատարակեց մի ընդարձակ հաղորդագրութիւն, որից պարզւում է, որ Գէպէուի մօտ ահագին նիւթ է հաւաքւած խորհրդային իշխանութեան դէմ սարքւած դաւերի՝ մահափորձերի, պայթումների, հրկիզումների և ուրիշ թշնամական արարքների մասին։ Դուրս է գալիս, որ վերջին մէկ-երկու տարւայ ընթացքին բազմաթիւ մահափորձեր են կատարել Ստալինի, Բուխարինի, Ռիկովի, Ուկրաինայի Կենտգործկոմի նախագահ Փետրովսկու, Ուկր. ժողկոմխորհի նախագահ Չուբարի և ուրիշների դէմ։ Փորձ է եղել օդը հանել կենտրոնական Չէկան, Մոսկուայի պետական Թատրոնը, խորհուրդների և Կոմունիստական կուսակցութեան համագումարը, [illegible] Լենինգրա-

digitised by A.R.A.R.@

զի կոմունիստական ակումբը, սպանւել է Ուկրաի-նայի գինեգործական շրջանի չէկայի պետը, Միութեան զանազան կողմերում պայթեցւած կամ այրւած են պետական հիմնարկութիւններ, գործարաններ, կամուրջներ, մեքենաներ և այլն։ Մի խօսքով, խորհրդային իշխանութիւնը ամէն կողմից ենթարկւած է ուժեղ յարձակումների։ Եւ ինչ որ կարևոր է, քիչ չեն դէպքեր, երբ դաւադիրները ու ահաբեկիչները չեն բռնւած, ազատ են մնացել. Լենինգրադի ակումբը ռումբ նետողները, բէլոռուսական չէկայի պետին սպանողները, Մոսկւայում յայտնի կոմունիստ Տորո-վին սպանողները, գործարաններ այրողներ, մեքե-նաներ փչացնողներ, խորհրդային իշխանութեան նիւ-թական ու բարոյական վնաս պատճառող շատ հակա-յեղափոխականներ։

Ինչ է սա, եթէ ոչ հիմնայատակ խորտակումը այն առասպելի, թէ Խորհրդային Միութեան ներսը տիրում է ինչ որ իդէալական անդորրութիւն, թէ ժողովուրդը գոհ է խորհրդային իշխանութիւնից, թէ խորհրդային իշխանութիւնը ամուր է ու ապահով։ Ընդհակառակը, փաստը ցոյց է տալիս, որ այդ իշխանութիւնը նստած է զօրեղ հրաբուխի վրայ և գիշեր-ցերեկ դողում է իր կաշու համար։ Այն խուճապն ու իրարանցումը, որին մատնւեց նա Վոյկովի սպանութիւնից յետոյ, ամենապերճախօս ապացոյցն է այդ փաստի։

Կայ, սակայն, և աւելին։ Ի պատասխան արտա-սահմանի հակայեղափոխականների այն մեղադրանքի, թէ Գէպէուն գնդակահարում է անմեղ մարդկանց, Մոսկւայի կառավարութիւնը սկսել է հրատարակու-թեան տալ մի շարք վաւերաթղթեր, որոնք, իբր թէ, կոչւած են հերքելու արտասահմանեան մեղադրանքնե-րը, բայց իրապէս հաստատում են այն վաղուց ի վեր յայտնի ճշմարտութիւնը, թէ խորհրդային իշխանու-թիւնը հէնց իր երկրում գտնւում է իբրև պաշարւած բերդի մէջ։ Պաշարման օղակը աւելի և աւելի նեղանում է. խորհրդային իշխանութեան համար աւելի և աւելի դժւար է լինում շնչել։

Այդ վաւերաթղթերից առաջինում վերջին 20 գնդ-դակահարւածներից մէկի՝ Էլվենգրենի ընդարձակ ցուցմունքներն են՝ հրատարակւած «Իզվեստիա»-յի յունիսի 16 և 17 համարներում։ Թէ, իրօք, որքան ճիշտ է Գէպէուի ընդունածները, թէ այդ ցուցմունքները տւել է ինքը՝ Էլվենգրենը, դժւար է ասել։ Այս բոլորը մեզ համար ա՛յդ չէ հետաքրքրականը, այլ այն երևոյթները, որոնք խորհրդային իշխանութեան կող-մից հրապարակ են դրւում Էլվենգրենի գործունէու-թեան կապակցութեամբ։

Թէպէտ և ասւում՝ Էլվենգրենը, անցեալ գարնանը, [illegible] հակախորհրդային կազմակերպութեան հանձնարարութեամբ՝ անցել է [illegible] Միութեան [illegible] գործակալների [illegible] դէմ մահափորձ [illegible]։ Մի քանի ամիս յետոյ, Մոսկւայի [illegible] ձերբակալւել է մի [illegible], որի մօտից գտնւել է եղել մի անցագիր՝ [illegible] Պաւել Սորգանի անու-նով։ Փարիզի(?) է, որ այդ [illegible] ոչ այլ ոք

*) «Իզվեստիա», Յունիս 9.

է, բայց եթէ ահաբեկիչ Էլվենգրենը», որը [illegible] հակառակութիւնից յետոյ, մերկացնող փաստերի ճըն-շման տակ, խոստովանել է իր բոլոր մեղքերը՝ յայտա-րարելով, թէ ինքը եկել է ահաբեկչական խմբեր կազմե-լու նպատակով։ Այս ռէր(?) ընդարձակ և մանրամասն ցուցմունքներով մեծապէս հեշտացրել է Գէպէուի գոր-ծը. Մասնաւորապէս նա ցոյց է տւել, որ Խորհրդ. Միութեան սահմանակից երկրներում — Ֆինլանդիա, Էստոնիա, Լատւիա, Լեհաստան — գործում են բազ-մաթիւ յեղափոխական և ահաբեկչական կազմակեր-պութիւններ, որոնց նպատակն է խորհրդային իշխա-նութեան տապալումը։ Առանձնապէս ուժեղ են և զօր-եղ միապետական կազմակերպութիւնները. Էլվենգրե-նը յիշում է Փարիզի մի կազմակերպութիւն, որը խոշոր գումարներ է ծախսել Թուրքաստանում ահա-բեկումներ և հրկիզումներ գլուխ բերելու համար։ Այդ կազմակերպութեան մէջ մտնում են, ի միջի այլոց, յայտնի նաւթարդիւնաբերողներ Գուստաւ Նոբելը, Ստեփան Լիանոզեանը, Պաւել և Աբրամ Ղուկասեան-ները և այլն. Էլվենգրենի ասելով՝ անգլիական կառա-վարութիւնը լայն աջակցութիւն է ցոյց տալիս այդ կազմակերպութիւններին և ինքն էլ իր հերթին դաւեր է սարքում խորհրդային իշխանութեան դէմ։

Այս վերջին տեսակէտից շատ հետաքրքրական են անգլիական սպայ Սիդնէյ Ռէյլիի տւած ցուցմունքնե-րը, որոնցից մի քանի քաղւածքներ հրատարակւած են «Իզվեստիա»-յի յունիսի 17-ի համարում։ Ռէյլին, որ ձերբակալւել է 1925 թ. ամառը, ֆինլանդական սահ-մանը անցնելու ժամանակ, իբր թէ, խոստովանել է Գէպէուին, թէ ինքը՝ Չըրչիլի և ուրիշ պատասխանա-տու մարդկանց յանձնարարութեամբ եկել է Խորհրդ. Ռուսաստան ահաբեկումներ կատարելու դիտաւորու-թեամբ։ Նրա կարծիքով, իբր թէ, ահաբեկումից դուրս փրկութիւն չկայ։ Ահաբեկում, որ ուղղւած լինի կենտրոնից և իրագործւի փոքրիկ, միմեանցից անկախ խմբերի կամ անհատների ձեռքով՝ իշխանու-թեան առանձին աչքի ընկնող ներկայացուցիչների նկատմամբ։ Նրա ասելով, Ֆինլանդիայում, Էստո-նիայում, Լատւիայում, Լիտւայում և Լեհաստանում աշխատում են անգլիական սպաներ, որոնք տեղական սպայակոյտների աջակցութեամբ՝ դաւեր են նիւթում խորհրդային իշխանութեան դէմ։

Էլվենգրենի և Ռէյլիի ցուցմունքներից հրատա-րակել են միայն այն մասերը, որոնք շօշափում են անգլիական միջամտութեան փաստը. դուրս են ձգւած բոլոր այն մասերը, որոնք վերաբերում են հակաբոլ-շևիկեան կազմակերպութիւնների գործունէութեան ու-նեցած աջակցութեան երկրի ներսը, ժողովրդի մէջ։ Այս մասին որոշ գաղափար տալիս են խորհրդային մամուլը, այն արտակարգ ջղայնութիւնը, որ ցու-ցադրում են բոլշևիկ վարիչ շրջանները, և ժողովրդի բռնած համակրական դիրքը ահաբեկիչների և խորհրդ. իշխանութեան դէմ խռովութիւն հանողների նկատ-մամբ։ «Իզվեստիա», «Պրաւդա» — խորհրդային բոլոր թերթերը լեցւած են [illegible] ջղագրգ-ռիռ ու խուճապային արտայայտութեամբ։ Բոլշևիկ պա-րագլուխները անվերջ պատերազմի վտանգի մասին են ճառում։ Իսկ «կոմունիստական նախիրը», վերից ստացւած հրահանգով [illegible] ու ցոյցեր է

digitised by A.R.A.R.@

սարքում: Բնական է, սակայն, մի քիչ ուշադրութեամբ դիտել այդ աղմուկ-մխոցը, որպէսզի պարզ լինի, որ քաղաքականապէս միայն վախն է խօսում բոլշեւիկների մէջ: Կրակ ու ոգեւորութիւն չկայ արտասանած ճառերի մէջ. քէնարկւած բողոքի բանաձեւերը դատարկ են հաւատից ու ներքին ուժից. մամուլի վրայ յօդւածները դժգոյն են, անբովանդակ: Մի տեսակ յոգնութիւն ու յուսալքում է նկատւում խորհրդային իշխանութեան և Կոմկուսի բոլոր շարժումների և ձեռնարկների մէջ:

Եւ այդ, ի հարկէ, տարօրինակ չէ: Վերջին մի քանի ամիսների ընթացքում կոմունիստների բոլոր քաղաքական ծրագիրները ի դերեւ ելան. համաշխարհային յեղափոխութիւնը վիժեց, չինական յեղափոխութեան մէջ ձախողեցին, «Միացեալ ճակատի» հաւանականութիւնը եւրոպական աշխատաւորութեան հետ ջուրն ընկաւ, արտասահմանից փոխառութիւն կամ վարկեր ստանալու կարելիութիւնը վերացաւ: Ինչպէս 8–9 տարի առաջ, նորից խորհրդային երկրներ մեկուսացած են, շրջափակւած թշնամի ուժերի կողմից: Ամբողջ աշխարհ՝ երես դարձրեց «մոսկովեան սառցակալեաններից», և խորհրդային իշխանութեան երէկւայ բարեկամները այսօր քարոզում են այն միտքը, որ «բոլշեւիկների առջեւ պէտք է փակւին քաղաքակիրթ մարդկութեան դռները»: Այն, ինչ որ երէկ դեռ ցնորք էր թւում, այսօր հէնց բոլշեւիկների ջանքերով դարձած է իրականութիւն. ստեղծւած է հակաբոլշեւիկեան բարոյական ընդհանուր ճակատ:

Այս տեսակէտից շատ ցայտուն յատկանշական երեւոյթ է Ազգերի Լիգայի խորհրդի վերջին նստաշրջանը, Ժընեւում, ուր Չեմբըրլէնի նախաձեռնութիւնը պսակւեց կատարեալ յաջողութեամբ: Նրան յաջողւեց «ռուսական հարցում» համախմբել մեծ պետութիւններին և ապահովել, մասնաւորապէս, Ֆրանսիայի և Գերմանիայի գործակցութիւնը կոմունիստական քարոզչութեան դէմ: Չնայած ձեւական համաձայնութեան բացակայութեան, ստեղծւեց հակախորհրդային մէկ զօրեղ ճակատ. ամենքը ընդունեցին, թէ չպէտք է քաջալերել խորհրդային իշխանութեան ճանաչումը, որ վարկեր ու փոխառութիւններ չպիտի տրամադրել Մոսկւային, որ կարելի միջոցներ պէտք է ձեռք առնել Երրորդ Միջազգայինի դաւերի ու գործակալների դէմ, որ, վերջապէս, բարոյական մեկուսացման մթնոլորտ պիտի հաստատւի Խորհրդ. Միութեան շուրջ:

Անշուշտ, դրամատիրական պետութիւնները քաղաքակրթութեան ու մարդկայնութեան պաշտպանութեան համար չէ, որ անում են այս ամէնը: Նրանց քաղաքական «նոր ուղղութիւնը» թելադրւում է երկու նկատումներով. նախ՝ նրանցից և ո՛չ մէկը չստացաւ այն շահը, որին ձգտում էր, երբ խորհրդային իշխանութեան շնորհում էր իրաւական ճանաչում. տնտեսապէս այդ ճանաչումը ո՛չ մի օգուտ չբերեց աշխարհին, որովհետեւ պարզւեց, որ խորհրդային իշխանութիւնը սնանկ է տնտեսական տեսակէտից: Երկրորդ՝ Երրորդ Միջազգայինի գրգռիչ գործունէութիւնը այլեւս դարձել էր վտանգաւոր անգլիական և ֆրանսիական գաղութատիրութեան համար: Մասնաւորապէս, չինական դէպքերը [illegible] բան էր

մեծ պետութիւնների սիրաբանութիւնը բոլշեւիկների հետ: Որոշ դեր կատարեց, անտարակոյս, և այն, որ ամէն ոք տեսաւ ու համոզւեց, որ խորհրդային իշխանութիւնն ու Երրորդ Միջազգայինը այլեւս գտնւում են ծերացած և անատամ վագրի վիճակում — Հանած աղմուկը մեծ է, բայց խածնել չեն կարող: Վախի զգացումին, սովորաբար, յաջորդում է ատելութիւնն ու պժգանքը թշնամու հանդէպ. բոլշեւիկներից այլեւս վախեցող չկայ — ատում կամ զզւում են:

Ս. Մ.

ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿԱՆ

(Միջազգային Տնտեսական Խորհրդաժողովը — Գերման Ընկերվարական Կուսակցութեան համագումարը — Ընկերվարական երիտասարդութիւնը Ֆրանսայի մէջ)

1. Միջազգային Տնտեսական Խորհրդաժողովը. — *Մայիսի սկիզբները Ժընեւի մէջ գումարւած Միջազգային Տնտեսական Խորհրդաժողովը կուգայ անգամ մըն ալ ապացուցանելու ընկերվարական գաղափարներու թափանցումը ոչ միայն բանւորական-աշխատաւորական խաւերու մէջ, հապա նոյնիսկ քաղքենի և տիրող դասակարգերէ ներս: Միջազգային տնտեսական բարդութիւններու՝ միջազգային գետնի վրայ և միջազգային մեծ հաւաքոյթի մը մէջ՝ լուծման փորձը ինքնին կը բաւէ մեզ համոզելու, որ քաղքենիութիւնը, վերջապէս, ըմբռնած է, թէ անկարելի է ելեւմտական և տնտեսական գլխաւոր խնդիրները անջատել իրարմէ ու լուծել ազգային սահմաններէ ներս: Միւս կողմէ՝ բանւորական ներկայացուցիչներու ներկայութիւնը խորհրդաժողովէն ներս ու նոյնիսկ, յաճախ, հարցերու վիճաբանութեան ընթացքին, անոնց ի յայտ բերած մեծ հեղինակութիւնը և քաղքենի տարրերու համցումները այդ երեւոյթին՝ կը ընդգծեն մասնաւորապէս այն նոյն ուղղութիւնը, որ ցոյց կուտայ միջազգային դրամատիրութիւնը որոշ ատենէ ի վեր: Այդ այն է, որ ան կը զգայ որ ամէ՛ն երկիրներու բանւորութիւնը, իր զօրաւոր քաղաքական կազմակերպութեամբ, Աշխատաւորական Ընկերվարական Միջազգայինով և իր տնտեսական արհեստակցութեամբ՝ Ամսթերտամի Արհեստակցական Միջազգայինով բաւական կարեւոր ու զօրաւոր դիրք կը ստանայ հետզհետէ, որպէսզի հնարաւոր ըլլայ զայն զանց առնել կամ յարձակողական կռիւ բանալ դէմը՝ միջազգային հողի վրայ: Ընդհակառակը, միջազգային դրամատիրութիւնը կը ձգտի հաշտութեան եզր մը գտնել կամ դարձնել միջազգային ընկերվարութեան ուշադրութիւնը, յեղափոխական կռիւէն բոլորովին տարբեր երեւոյթներու ամբողջութեան մը վրայ:*

Ի՞նչ ալ եղած ըլլայ քաղքենիութեան թաքուն դիտաւորութիւնը, մէկ բան պարզ է, որ միջազգային աշխատաւորութիւնը, այլեւս հարկ եղածին չափ հասունցած է ու կարող՝ ո՛չ միայն ինքզինքը, հապա նաեւ աշխարհը վարելու: Ո՞վ չգիտեր, որ Ազգերու Դաշնակցութեան մէջ, գրեթէ բոլո՛ր գլխաւոր վիճաբանութիւններու ընթացքին, ընկերվարական պատուիրակները կը խաղան առաջնակարգ ու վճռական դեր: Բաղդատել [illegible] դատողականութիւնները

digitised by A.R.A.R.@

ու նոյնիսկ ատաղձին պատուիրակները ընկերվարականներ են: Զինաթափութեան համաժողովը, որ ինչպէս Միջազգային Տնտեսական Խորհրդաժողովը, հրաւիրուած էր Ազգերու Դաշնակցութեան կողմէ, ո՛չ միայն իր ծնունդը կը պարտէր ընկերվարական ներշնչման, հապա իր ամբողջ վէճերու ընթացքին կրեց ընկերվարական կնիք: Փաստը նոյնն է ուրիշ միջազգային կազմակերպութեան մը, Աշխատանքի Միջազգային Գրասենեակին համար, որուն տարեկան համագումարին մասին պիտի խօսինք յաջորդով: Այսպէս ալ, ընկերվարական ու բանուորական ներկայացուցիչները՝ իրենց հեղինակութեամբ, մասնագէտ ու անշահախնդիր չափաւորութեամբ դէպի աշխատաւոր մարդկութիւնը ու իրենց գիտութեամբ կը պարտադրեն ինքզինքնին: Նոյն երեւոյթին կը հանդիպինք արեւմտեան գրեթէ բո՛լոր երկիրներու պետական կեանքին մէջ: Ըլլա՛յ Ֆրանսայի, ըլլա՛յ Գերմանիոյ, ըլլա՛յ Անգլիոյ, Աւստրիոյ, Շուէտի, Դանիոյ, Չեխոսլովաքիայի մէջ՝ կը հանդիպինք բազմաթիւ ընկերվարական ու բանուորական նախկին նախարարներու կամ նախարարապետներու: Այս վայրկեանիս, շարք մը եւրոպական դահլիճներ կը համրեն ընկերվարական անդամներ: Աշխատաւոր դասակարգի քաղաքական գործունէութիւնը հասած է այնքան բաւական չափի մը՝ շնորհիւ իր քաղաքական ու քաղաքացիական կրթութեան, որուն մակարդակը հետըզհետէ կը բարձրանայ: Այս տեսակէտէն ուղղակի ուցուցիչ փաստ մըն է նաեւ Միջազգային Տնտեսական Խորհրդաժողովը, որ թէեւ բացառապէս ուսումնասիրութեան եւ տեղեկութեան նուիրուած, այսուհանդերձ ուղղակի կերպով արտացոլեց աշխատաւոր դասակարգի գաղափարաբանութեան հասունութիւնը: Մնաց որ՝ արդէն Ընկերվարական ու Արհեստակցական Միջազգայինները, նախ քան խորհրդաժողովին հաւաքումը, հասարակաց գումարում մը ունեցած էին՝ ճշտելով իրենց դիրքը ու ընելով իրենց խօսքը խորհրդաժողովին օրակարգին վրայ եղող կարեւոր հարցերու մասին:

Ուրիշ նկատելի՝ յատկանշական երեւոյթ մըն է Խորհրդային Ռուսիոյ նոր քաղաքականութիւնը: Խորհրդային պաշտօնական պատուիրակութեան մը ներկայութիւնը՝ միջազգային այսպէս կարեւոր համագումարի մը մէջ, կարելի է ըսել, խորհրդաժողովին ամէնէն շահեկան կողմերէն մէկն էր: Անտարակոյս, ռուսները, համաձայն իրենց սովորութեան, ո՛չ թէ եկած էին լրջօրէն աշխատելու, հապա քարոզելու իրենց վարդապետութիւնը եւ աղմուկ յարուցանելու: Մասնաւոր ալ արդար մարդկութեան հետ ամէն շփում պահենք կը դնէ նոյն ու ստորադաս դրութեան մը մէջ: Իրենք լաւ գիտեն սակայն ու ասոր համար է, որ կապիտալիստներին յեղափոխական գոյք ու վտանգաւոր բարոյականութեան մը ու ամբոխավարական տեսութ գործերու նման: Նոյն կերպով ու մեծ ճիգ՝ հարկ չեղաւ բանուորական պատուիրակ ու Ֆրանսական արհեստակցականներու ընդհանուր քարտուղար Լէօն Ժուօի ապացուցանելու խորհրդ. պատուիրակութեան կեղծապաշտութիւնը ու վանելու խորհրդային՝ բանուորական պատուիրակ Լէփինէի գռեհիկ յարձակումները արեւմտեան ընկերվարականներու եւ արհեստակցական բանուորներու դէմ: Համաձայնավարները ամէն ատեն կը սպասեն յարձակելու ու վարկաբեկ ընելու համար ընկերվարականները: Այս անգամ չյաջողեցան նոյնիսկ, գրեթէ քաղքենի խորհրդաժողովի մը մէջ, կրկնել իրենց սգեղ փորձերը ու, անտարակոյս, Լ. Ժուօ, լաւ ըրաւ խիստ ու ազատական լեզուով մը, հրապարակաւ խայտառակելով զանոնք՝ ապացուցանելով որ, այսպէս կոչուած, խորհրդային-ընկերվարական հանրապետութիւններու մէջ ութժամեայ աշխատանքը իրագործուած չէ ու արհեստակցական ազատութիւնը գոյութիւն չունի եւ ո՛չ իսկ այն չափով, որչափով, օրինակ, քաղքենի Ֆրանսայի կամ կայսերական Մեծն-Բրիտանիոյ մէջ:

Խորհրդային պատուիրակութիւնը իր վտանգաւոր խաղը ինքն իսկ դժնակացուց ըրաւ արդէն, երբ մէկ կողմէն՝ բարձրաձայն յայտարարելէ յետոյ, թէ Խորհրդ. Միութիւնը չուզեր եւ չի կրնար նախապատերազմեան պարտքերը վճարել, միւս կողմէ կը հասկցնէր, որ չընդունելով հանդերձ պարտքերու սկզբունքը՝ կառավարութիւնը կրնայ այսուհանդերձ խոստախոսութեան մը յանգիլ հետաքրքրուող կողմերուն հետ: Մնաց որ, ռուս պատուիրակ Օպօլենսքիի ամբողջ ճառը, սկիզբէն մինչեւ վերջը, թաթխուած է նո՛յն երկերեսութեամբ: Նո՛յն տխմար մտահոգութեամբ՝ մէկ կողմէն խաբելու միջազգային աշխատաւորութիւնը, թէ միայն Երրորդ Միջազգայինն է Խորհրդային կառավարութիւնը, որ կը պաշտպանէ բանուորական շահերը, միւս կողմէն՝ անընդհատ դիմումներ ընելու միջազգային դրամատիրութեան՝ ծածկելով երեւոյթները ու գլխաւորաբար ամրացնելու համար համաձայնավար իշխանապետութիւնը: Միայն թէ ո՛չ միջազգային դրամատիրութիւնը այնքան տղայ է՝ համաձայնավարներու թակարդը իյնալու համար, եւ Մեծն Բրիտանիոյ պահպանողական կառավարութեան վերջին յարձակողականը կ'ապացուցանէ ատիկա, եւ ո՛չ ալ միջազգային բանուորութիւնը այնքան միամիտ ու դիւրահաւան՝ կուլ տալու համար համաձայնավար ճամարտակութիւնները: Յեղափոխական ու ռազմական կրակոտ ճառերը չեն, որ պիտի համոզեն միջազգային բանուորութիւնը համաձայնավար կառավարութեան ընկերվարական ներշնչումներուն մասին, երբ նոյն կառավարութիւնը, ձեռքի տակէ, ըմբռնել կուտայ միջազգային դրամագլուխին, թէ կարելի է հաշտ նստիլ իր հետ: Ահ, անտարակոյս, Օպօլենսքիի տռամպլէք յառաջադրութիւնները, որով ռուս պատուիրակը այնքան ճշտութեամբ միջազգային քաղքենի տնտեսութեան դատաւորութիւնը ըրաւ, ճիշդ են ու ներշնչուած բանուորական շահերէ, բայց կը բաւէ՝ զուգահեռական մը տանիլ Խորհրդ. Միութեան եւ քաղքենի արեւմտեան պետութիւններու մէջ, համոզուելու համար, որ այն բո՛լոր ընկերային մեծ անարդարութիւններն ու հիւանդագին երեւոյթները, զոր կը մատնանշէ Օպօլենսքի, կան նաեւ խորհրդ. հանրապետութիւններու մէջ: Ի՞նչ է իրենց ձեռքէն թռածը, որ իրենց պահանջած ընկերային բարենորոգումները, քաղքենի պետութիւններու մէջ, չիրագործեն նախ խորհրդ. երկիրներու մէջ: Ու զարմանալ Ժուօ իրաւունք ունէր դիտել տալու, որ այդ տասնըմէկ կէտերը փոխ առնուած են Ընկերվարութեան ծրագրէն: Տարբերէք է վերը, հաստատեց Ֆրանսայի պատուիրակը, միջազգային բանուորութիւնը կը կարե այդ իրաւունքները [illegible] միշտ իր դէմ

digitised by A.R.A.R.@

գանելով խորհրդ. կառավարութիւնը, որպէս տիպար օրինակ ու ծիծաղելի ծաղրանկար ընկերվարական հանրապետութեան։

* * *

Այս ընդհանուր նկատողութիւններէն յետոյ անցնինք բո՛ւն խորհրդաժողովին։ Ի՞նչ էր խորհրդաժողովին բնոյթը։ Իր կազմն իսկ չէր ներեր արդէն ոևէ գործնական արդիւնք մը յանգելը։ Առասպելապէս այլ-տեսական, արգիլնարգելական, երկրագործական և ելեւմտական համաշխարհային կեանքի՝ ընդարձակ ակնարկի մը և ամփոփ ուսումնասիրութեան մը ու, հետեւաբար, արդի տնտեսական կեանքի գլխաւոր երեւոյթներու ըմբռնումին նուիրուած էր այս հսկայ ժողովը։ Այս տեսակէտէն ալ՝ ան ունեցաւ բացառապէս կարեւոր նշանակութիւն։ Իր գումարման ժամէն տրուած որոշումէն (Ազգերու Դաշնակցութեան վեցերորդ համագումար) մինչև իր հաւաքուիլը, չորս հարիւր համաշխարհային հռչակ ունեցող ու ամէ՛ն ընկերային դաւանանքի ու կարծիքի պատկանող փորձագէտներ ու տնտեսագէտներ պատրաստեցին զայն ու նո՛յն ատեն հաւաքեցին տնտեսական ամէ՛ն կարգի տեղեկութիւններու հսկայական պաշար մը, որ երբեք տեսնուած ըլլար։ Աշխատանքի Միջազգային Գրասենեակը, Միջազգային Վաճառականական սենեակը, Հռովմի Երկրագործական կեդրոնական կաճառը ու հարիւրաւոր ուրիշ միջազգային ու ազգային, տնտեսական և ճարտարարուեստական, երկրագործական և վաճառականական կազմակերպութիւններ Ժընև տեղացուցին իրենց վիճակագրութիւններն և բաղդատական տախտակները, տեղեկութիւններն ու կարծիքները։ Եւ խորհրդաժողովը, գումարուելէ առաջ, իր առջև ունէր այս բո՛լորը, հաւաքուած ու հրատարակուած ութսուն պատկառելի հրատարակութեանց մէջ։

Խորհրդաժողովին օրակարգը բաւական ծանրաբեռնուած էր ու կը բաղկանար երկու մասէ։ Առաջին.— Համաշխարհային տնտեսական կացութիւնը, զանազան երկիրներու մէջ իր ներկայացուցած մասնաւոր կողմերը, ճարտարարուեստի և վաճառականութեան մէջ գոյութիւն ունեցող անհաւասարակշռութեան տնտեսական գործօնները, որ իրենց այս կամ այն ձևով ազդեն միջազգային խաղաղութեան վրայ։

Երկրորդ. — Վաճառականութիւն – մաքսային պաշտպանութիւն իր բո՛լոր ձևերով, մաքսային սակագիներ, ուղղակի կամ անուղղակի օգնութիւն՝ ազգային ճարտարարուեստի մաքսային պաշտպանութեան, ճարտարարուեստի արտադրութեան միջազգային կազմակերպութիւններ, երկրագործութիւն, իր յարաբերութիւնը՝ արտադրութեան, սպառումի, շրջաբերութեան և այլ կարգի երևոյթներու հետ, իր զարգացումը՝ համագործակցականներու միջոցաւ, երկրագործական վարկեր։

Նախապատրաստական յանձնաժողովի բանւոր խումբի անդամները (Ռատեկեան, Ժուօ, Հիկերս, Փէկ) ամէն ճիգ թափեցին, որպէսզի խորհրդաժողովը զբաղի նաև միջազգային աշխատաւորութիւնը շահագրգռող հետեւեալ խնդիրներով — բանւորական գաղթեր, նախնական նիւթերու բաժանում, գաղութային քաղաքականութիւն, դրամներ, վարկեր, դրամական կայունութիւն ևայլն, [illegible] ութեան ու նոյնիսկ փաստօրէն ապացուցին, որ խորհրդաժողովի յաջողութեան նուաճումը կը պատկանի բանւոր դասակարգին։

Ինչպէս բոլոր, նախ քան խորհրդաժողովը, Ամստերտամի Արհեստակցական Միջազգայինը և Ընկերվարական Աշխատաւորական Միջազգայինը միացեալ հաւաքում մը ունեցան ճշդելու համար բանւորութեան և ընկերվարութեան դիրքը՝ խորհրդաժողովին աշխատանքներուն հանդէպ։ Ժողովին ունեցած կարեւորութիւնը, մասնակցողներուն հեղինակութիւնն ու ընկերային դիրքը, վերջապէս, միջազգային ընկերվարութեան մեծ շահագրգռութիւնը, անշուշտ, ասկէ եւ հետաքրքրութիւն արթնցուցին խորհրդաժողովին շուրջ։ Միջազգային բանւորութիւնը, յղանալէ յետոյ գաղափարը, յաջողելէ յետոյ զայն իր գծով գործադրութեան դնել, իր այս վերջին հաւաքումով կուզար իր հեղինակաւոր խօսքը ըսելու խորհրդաժողովին։ Այսպէս, միացեալ Միջազգայինները ծնունդ տուին փոխադարձ համաձայնութեան մը, որ պաշտօն պիտի ունենար խմբագրելու յայտարարութիւն մը՝ ուղղուած խորհրդաժողովին ու բո՛լոր ժողովուրդներուն և որ պիտի ճշդէր նաև ընկերվարական և բանւորական ներկայացուցիչներու բռնելիք դիրքը խորհրդաժողովին մէջ։ Յանձնախումբը, մայիս 2-ին, պատրաստեց յայտարարութիւնը, որ բացառապէս կարեւոր փաստաթուղթ մըն է և որուն վրայ կուզենք վայրկեան մը ծանրանալ։

Յայտարարութիւնը նախ կողջունէ խորհրդաժողովը՝ ճշդելով, որ անիկա արդարացումն է Միջազգայինի յայտնաբերած տնտեսական գաղափարներուն, հետևեալ ձևով. — Աշխատաւորական կազմակերպութիւններու ներկայացուցիչները, կողջունեն Միջազգային Տնտեսական Խորհրդաժողովի գումարումը, որպէս փաստ այն իրողութեան, որ ազգային տնտեսութեան ամբողջական յեղաշրջումը դէպի միջազգային տնտեսութիւնը կը ստիպէ ժողովուրդները միջազգային համագործակցութեան մը դիմելու։ Յետոյ՝ յայտարարը մէկ առ մէկ կը քննէ խորհրդաժողովի օրակարգին գլխաւոր հարցերը ու կըսէ իր խօսքը։ Այսպէս.

— Բանւոր դասակարգը պիտի կռուի պետութիւններու տնտեսական [illegible] քաղաքականութեան դէմ։ Բո՛լոր երկիրներու մէջ մասնաւոր և անձնական շահերը տնտեսական արգելք մը կը յարուցանեն ժողովուրդներու եղբայրակցութեան տեսակէտէ։ Բանւոր դասակարգը՝ պէտք է ձգտի տնտեսական ընդհանուր և համերաշխ քաղաքականութեան մը։ Պէ՛տք է արգելք ըլլալ ամէն երկրի մէջ, տնտեսական ամէ՛ն հասարակ քաղաքականութեան, որ պատճառ կրնան ըլլալ նո՛ր պատերազմներու։

— Պէտք է ապահովել ամէ՛ն տեսակի արտադրութեանց ազատ շրջաբերութիւնը։ Արտածումի և ներածումի բո՛լոր արգելքները պէ՛տք է ջնջուին միջազգային պայմանագրութիւններով։ Եւ եւրոպական երկիրներու միջև մաքսային սահմաններու ջնջումը պէ՛տք է նախապայման նկատել տնտեսական ամէ՛ն վերակառուցման։

— Պէտք է վաւերացնել Վաշինգտոնի ութժամեայ աշխատանքի պայմանագրութիւնը։ Անհրաժեշտ է որ վաւերացուի և փաստօրէն գործադրութեան դրուի [illegible] բո՛լոր այն մէկու

digitised by A.R.A.R.@

պայմանագրութիւնները, որ պատրաստուած են Աշխատանքի Միջազգային Գրասենեակի կողմէ։

— Հսկողութիւն Արտադրական Միջազգային կազմակերպութեանց վրայ. Հարստահարութենական միջազգային կազմակերպութիւնները, որ կը ձգտին տիրել հրապարակին և կանոնաւորել արտադրութիւնը, պէտք է ենթակայ ըլլան արդար հիմերու վրայ վերահսկողութեան ձգտին ու երբեք չըլլան աշխատաւոր դասակարգին դէմ։

— Ճարտարարուեստի բանաւոր ձևով վերակառուցումը պէտք չէ վնասէ աշխատաւորութեան. բանւորութիւնը պէտք է պաշտպանել ամէն մեծ Ֆիզիքական և Հոգեկան խանգարումի մը դէմ աշխատաժամի նուազումով։ Օրավարձերը պէտք է աւելցնել և այս վերակառուցման հետևանքով յառաջ եկած գործազրկութեան դէմ կռուիլ։

— Պէտք է քաջալերել երկրագործութեան զարգացումը։ Երկրագործական արտադրողականութեան զարգացումով՝ կը բարելաւէ նաև բանւորներու կենցաղը. Արտադրական և սպառողական համագործակցականները այս ուղղութեամբ պէտք է յարաբերութիւն մշակեն իրենց մէջ։

Կոչը կը վերջանայ հետևեալ կարևոր առաջարկով, որ այնքան տարածուած խորհրդաժողովին մէջ պաշտպանեց Լէոն Ժուօ. Թէպէտ և առանց վերջնական յաղթութեան մը յանգելու, բայց խելքով քաղցենի խորհրդաժողովէն նպատակաւոր որոշում մը ու առնելով համակրական լայն շրջանակ՝ իր առաջարկին շուրջ, որ, անտարակոյս, յաջողի ուշանալ իրականանալ

— Տնտեսական միջազգային խնդիրները, այս առիթին խորհրդաժողովին գումարման, չեն կրնար առանց շփումով մը լուծուիլ։ Գործադիրներու համար խորհրդաժողովին պաշտօնները, շարունակելու համար անոր աշխատանքները և նոյն առթի զարգացներու համար տնտեսական միջազգային վիճակագրութիւններն ու այլ գիտութիւններ՝ տնտեսական միջազգային պաշտօնատուն մը պէտք է ստեղծել։ Այս պաշտօնատան խորհուրդը պիտի բաղկանայ. բացի պետութիւններու ներկայացուցիչներէն, երկրագործական և Ճարտարարուեստական արտադրողներու պաշտօնեաներէ և սպառողներու ներկայացուցիչներէ։ Աշխատանքի Միջազգային Գրասենեակի հետ համագործակցութիւնը պէտք է ապահովուի փոխադարձ ներկայացուցչութեամբ։

Ինչպէս կը տեսնէք, կրկին բանւորական կազմակերպութիւններն են, որ նախաձեռնեն կըլլան միջազգային նոր կազմակերպութեան մը առնչութեամբ, որ պիտի շարունակէ խորհրդաժողովին գործը։ Ըսինք, որ խորհրդաժողովը կը կրէր բացառապէս տնտեսական բնոյթ, հետևաբար իր հանած որոշումները ունին միայն մասնակի կարևորութիւն։ Նիստերուն ամէնէն հետաքրքրականն մասը կազմեցին տնտեսական միջազգային խնդիրներու շուրջ արտասանուած գլխաւոր ճառերը։ Ընկերվարութեան խօսքին բերողը եղաւ Լ. Ժուօ, որուն պատկառելի ու հեղինակաւոր ճառը ընդարձակօրէն կը Միջազգայինի հանած յայտարարին։ Ժուօ կրկնելով անտարակոյս փաստերու՝ ապացուցանց ընկերվարութեան ցոյց տուած գաղափարներուն ճշտութիւնը։ Մեծ համոզկերութեամբ կրցաւ նոյն ատեն վանել համայնավարներու բոլոր յարձակումները։ Ժուօի ճառը կարելի է խտացնել հետևեալ չորս գլխաւոր պահանջներուն մէջ՝ վերցուած Միջազգայիններու յայտագրէն՝ և որ գործնական ձևով մէջտեղ կը բերէ միջազգային բանւորութեան բո՛լոր տնտեսական պահանջները, զուտ ու չափաւոր ձևով մը։

1. Ջնջում միջազգային վաճառականութեան զարգացման արգելք եղող ամէն խոչընդոտներու։

2. Բարելաւում և ընկերային հաւասարեցում աշխատանքի պայմաններու՝ ամէն երկիրներու մէջ։

3. Աշխատաւորին ու սպառողը պաշտպանելու մտադրութեամբ՝ հսկողութիւն միջազգային արտադրական ամէն և տեսակ կազմակերպութեանց վրայ։

4. Երկրագործական արտադրութեան յաւելում և երկրագործական շուկաներու լաւագոյն ձևով կազմակերպութիւն։

Ասոնցմէ զատ, Ժուօ պահանջեց ու պնդեց, որ խորհրդաժողովը բանաւէլէ առաջ աշխատի ծնունդ տալ միջազգային տնտեսական կազմակերպութեան մը՝ ցոյց տալով նման մարմնի մը կատարելիք դերը ու նշանակելով՝ կազմութեան ձևը։ Ըսաւ, որ Ազգերու Դաշնակցութիւնը, որ հրաւիրեց այս խորհրդաժողովը, պէտք է գլխաւոր տրամաբանական եզրակացութիւն հանէ անոր աշխատանքներէն՝ անցնելով գործադրութեան անհրաժեշտութիւն մը եղող միջազգային տնտեսական պաշտօնատան մը ծրագրին։

Խորհրդաժողովը, յաւէլ չտուաւ Ժուօին, ընդունեց սկզբունքով խորհրդաժողովին աշխատանքներուն շարունակելութեան պէտքը և, հետևաբար, համապատասխան մարմնի մը օգտակարութիւնը և այդ առթիւ հրաւիրեց Ազգերու Դաշնակցութեան ուշադրութիւնը այն հանգամանքի վրայ, որ նախապատրաստական յանձնախումբը իր կազմով ու ձեռք բերած արդիւնքներով կրնայ այդ ուղղութեամբ օգտակար պղպակ մը ըլլալ։ Պարզ է, որ խորհրդաժողովը, չհամարձակելով հանդերձ նման մարմնի մը կազմութեան նախաձեռնութիւնը առանձնել, այսու հանդերձ իր որոշումով կարատայայտելի նպատակաւոր կերպով՝ առաջարկը դրական ելքով նպատակայարմար և հնարաւոր։ Ու առիթ յաղթանակն էր ընկերվարական տեսութեան ու ձեռք բերուեցաւ միայն բանւորական ներկայացուցիչներու ջանքերով։

Արդ, ի՞նչ ձեռք բերաւ խորհրդային պատուիրակութիւնը առոր փոխարէն։ Օպոլենսքի, Սոքոլնիքով, Լէփսէ և ընկերները, բացի յեղափոխական բառամոլութենէ, ի՛նչ հակադրեցին միւսներուն վճռական, օգտակար, յաջող ու յամառ գործունէութեան դէմ։ Կարելի է ըսել՝ ո՛չինչ ու ոչինչէն ալ քիչ բան, որովհետև անգամ մըն ալ վարկաբեկեցին ինքզինքնին ու իրենց ներկայացուցած յեղափոխութիւնը իրենց արագ յեղափոխական, հնչեղ ու լրբօրէն յարձակողական գործունէութեան շնորհիւ։ Ի՞նչ կը պահանջէր Օպոլենսքի իր առանձին առաջարկութիւններով. Գրեթէ նոյնը ինչ որ միւսները, բացի կարգ մը բացառական գուր պահանջներէ, որ այնքան դէչ ընդունեցան, ո՛րքան որ ծայրայեղ էին ու անպատեհ և ո՛րքան որ խորհրդաժողովը վճռած էր բացարձակապէս չզբաղիլ քաղաքականութեամբ։ Ցանորական օրավարձերու բարձրացում, [illegible] աշխատանքի պայմանա-

digitised by A.R.A.R.@

գրութեան խստիւ գործադրութիւն, վերադարձ յետ ու իրական արհեստակցական ազատութեան ամէ՛ն երկիրներու մէջ; օգնութեան քանաւոր կազմակերպում գործազուրկներու, մաքսային պատնէշներու և սահմաններու ջնջում եայլն: *Բացի բառերու տարբերութենէ, ո՛չ մէկ հիմնական փոփոխութիւն Միջազգայիններու յայտագրին հետ։ Բայց ծուռ իրաւունք ունէք թօթուելու* Օպոյենսքիի *օձիքը՝ հարցնելով* — Ռուս բանւորները աշխատավարձերը աւելի բա՞րձր են, քան արևմտեան բանւորներունը, ո՛չ, ընդհա՛կառակը: — Խորհրդ. երկիրներու մէջ կը յարգուի՞ ութժամեայ աշխատանքը, ո՛չ, ընդհակառակը: — Խորհրդ. երկիրներու մէջ գործազուրկները աւելի՞ կարևոր օգնութիւն կը վայելեն, քան Մեծն-Բրիտանիոյ մէջ, ո՛չ, ընդհա՛կառակը: — Ռուսիոյ մէջ արհեստակցական ազատութիւն կա՞յ, ո՛չ,ո՛չ ո՛չ... եայլն:

Բայց Օպոյենսքի *բոլոր այդպէս պահանջներ ալ, այսպէս՝* ջնջել պատերազմի պարտքերը և վերցնել Խորհրդ. Ռուսիոյ շուրջ կազմուած թշնամի օղակն ու շրջափակումը, *ա՛յո, միայն թէ հարցէն սխալած էր։*

• • •

II. Գերման Ընկերվարական կուսակցութեան տարեկան համագումարը (23-27 մայիս. Քիլ)

Միապետութեան տապալումէն ու հանրապետութեան հաստատումէն ի վեր առաջին անգամն է, որ Գերման Ընկերվարական կուսակցութիւնը, երկար ատեն կառավարութեան մասնակցելէ կամ զայն այս կամ այն ձևով պաշտպանելէ յետոյ, կը գտնուի բացարձակապէս ընդդիմադիրի դիրքին մէջ։ Նախքան պատերազմը, Ընկերվարական Կուսակցութիւնը գերմանական կայսրութեան մէջ միակ հանրապետական կազմակերպութիւնն էր։ Հանրապետութեան հաստատումէն յետոյ դարձաւ նոր պետականութեան յառաջոյն ու ամէնէն հաւատարիմ պաշտպանը՝ յաջորդաբար ձախողեցնելով միապետութեան վերահաստատման ամէ՛ն փորձ։ Այսօր ընդդիմադիրի դիրքին մէջ՝ ան դարձեալ կը մնայ հանրապետութեան միակ ապահով դրաւականը։

Վերջին քաղաքական իրադարձութիւնները ցոյց տուին, որ յառաջահարէն թշնամական դիրք բռնել Մարքսի *(կաթոլիկ կեդրոն) կառավարական դահլիճին դէմ։ Պարձեալ առաջին անգամ ըլլալով կուսակցութիւնը չքուէարկեց ելեւմտացոյցը դեռ վերջերս։ Այս բոլորը,* Քիլի *համագումարին շուրջ ստեղծեցին անհամբեր ու բացառապէս հետաքրքիր մթնոլորտ։ Մայիս 23-էն 27, ամբողջ գերման ժողովուրդը, կրկնակի հետևեցաւ համագումարի վիճաբանութիւններուն։ Բայց տալու համար, որ ընկերվարական երեսփոխանները կարենան համագումարին մասնակցիլ, երեսփոխանական ժողովը յետաձգեց իր նիստերը։ Այս երևոյթը միայն կը բաւէ ապացուցանելու համար համագումարին բացառիկ կարևորութիւնը և ընկերվարութեան խաղացած առաջնակարգ դերը՝ Գերմանիոյ քաղաքական կեանքին մէջ։ Ու աւելին մասնաւոր չէ միայն Գերմանիոյ, գրեթէ բո՛լոր արևմտեան երկիրներու մէջ, ուր քանի մը տարի առաջ ընկերվարականները կը նկատուէին պետութեան ու հասարակութեան թշնամի ստահակներ, այսօր կը դառնան կառավարական աթոռ-*

ներու վրայ, կը նախագահեն խորհրդարաններու, կը ներկայացնեն այս կամ այն պետութիւնը միջազգային համաժողովներու մէջ։

Արդարև, գերման ժողովուրդը իրաւունք ունի բուռն հետաքրքրութիւն ցոյց տալու և գերման խորհրդարանը իր նիստերը յետաձգելու՝ հետևելու համար հսկայ կուսակցութեան մը համագումարին։ Կուսակցութիւն, որ իր 823520 *անդամներով՝ գլխաւոր երակը կը կազմէ գերման քաղաքական մարմնին։ Այո, Գերման Ընկերվարական կուսակցութիւնը,* 1927 *յունուարի սկիզբը կը համրէ՝* 823520 *հետևորդ, որ արձանագրուած են իր ատեանակներուն մէջ և որ կը կատարեն իրենց կուսակցական պարտականութիւնը, որոնց մէջ* 165.492 *կիններ։ Կուսակցութիւնը ունի* 131 *երեսփոխան կեդրոնական խորհրդարանին մէջ, որոնցմէ* 16-*ը կին։* 468 *երեսփոխան՝ տարբեր շրջաններու ներկայացուցչական ժողովներուն մէջ, որոնցմէ* 49-*ը կին։* 3146 *անդամ՝ նահանգային խորհուրդներու մէջ և* 20090 *քաղաքապետական խորհրդական, որոնցմէ* 452-*ը կին։ Ու, վերջապէս, մեծ կամ փոքր քաղաքներու մէջ* 6773 *քաղաքապետ և փոխ-քաղաքապետ։*

Բայց այս թիւերը մեզ չխաբելու չեն և պէ՛տք է դիտենք, որ հակառակ գերման ընկերվարականներու բացառապէս յամառ ու կազմակերպուած ջանքերին, հակառակ կին գործիչներու բուռն ու անձնէր գործունէութեան, կուսակցութեան շարքերը՝ 1924 *ապրիլէն մինչև* 1926 *յունուար կրած են շատ զգալի նուազում՝ իջնելով* 940078-*էն* 806268-*ի, Ի՛րաւ է, որ* 1926-*ի ընթացքին, մինչև* 1 *յունուար* 1927, *այդ թիւը բարձրացած է* 823520-*ի, բայց ատիկա իրենք կը բացատրեն կիներու բացառիկ գործունէութեամբ։ Արդեօք այս շարքերու որոշ անօսրացումը դէպի վստահութեան պակա՞ս հետևանք է, թէ արդիւնք է ուրիշ պատճառներու։ Կուսակցութեան աջակողմը կը կարծէ, որ կուսակցութեան շարքերու նուազման գլխաւոր պատճառը գործազրկութեան տագնապն է։ Մինչդեռ՝ ձախակողմը, որ բաւական զօրաւոր է որպէս փոքրամասնութիւն, պատճառ կը կարծէ գտնել այն հանգամանքին մէջ, որ Պրուսիոյ մէջ, ընկերվարական դահլիճի մը գոյութիւնը* Օթթօ Պրաունի *գլխաւորութեամբ և քաղքենիներու հետ համագործակցութեան սկզբունքին վրայ, մեծ չափով կը խանգարէ Գերմանիոյ մնացեալ մասին մէջ դասակարգային պայքարը, որ անհրաժեշտ է, կ'ըսեն, կուսակցութիւնը դէպի յաղթանակ տանելու համար։*

Երկու կարևոր խնդիրներ կային համագումարին օրակարգին վրայ. 1. Գերման Ընկերվարական կուսակցութեան պատասխանատուութիւնները հանրապետութեան մէջ և 2. Գաղափարական նոր ծրագիրը: *Առաջին հարցը իր մէջ կը ներփակէ կուսակցութեան ամբողջ ներքին ու արտաքին քաղաքականութիւնը։ Ի՞նչ պիտի ըլլայ ընկերվարութեան դիրքը հանրապետութեան հանդէպ։ Զայն պահելու և ամրացնելու համար պէ՞տք է, որ ընկերվարութիւնը գործակցի քաղքենիութեան ձախ տարրերուն հետ։ Երկրորդ խնդիրը նուազ ընթացիկ կարևորութիւն ունի։ Սկսինք առաջինէն։*

Երկու ուժեղ հոսանքներ և երկու բանաձևեր բախեցան իրարու դէմ։ Առաջինը՝ ձախերը կը զանեն,

digitised by A.R.A.R.@

որ ամէ՛ն իրաւախոհութիւն կամ գործակցութիւն քաղքենի տարրերու հետ ընկերվարութիւնը կը հեռացնէ իր իսկական կոչումէն, որ կը պարտադրէ՝ դասակարգային ուժեղ պայքար ու անհաշտ ընդդիմադրութիւն քաղքենի կառավարութիւններու դէմ: Ինչպէս որ հետբաւար եղաւ տապալել կայսրն ու կայսրութիւնը, այնպէս ալ կարելի է տապալել, յարմար ժամուն, քաղքենի հանրապետութիւնը, առանց կառավարութեան մասնակցելու կամ անոր զօրավիգ ըլլալու: Ըստ այս, կրանց ձախերը, քաղաքական պայքարը ո՛չ թէ տեղի պիտի ունենայ ու պէ՛տք է ունենայ՝ հանրապետութեան անունով միապետութեան դէմ, հապա ընկերվարութեան անունով՝ դրամատիրութեան դէմ: Մէկ խօսքով, ձախերը կողմնակից են դասակարգային ուժեղ պայքարի, դէմ են քաղքենիներու հետ գործակցութեան և կը ցանկան, որ կուսակցութիւնը մանէ անհաշտ ընդդիմադիրի դիրքին մէջ: Իրենց բանաձեւը կըսէ. Ճակատամարտի ճակատը, գերման հանրապետութեան մէջ, պէտք չէ որ հաստատուի այն հարցախօսին համաձայն, որ կըսէ «Հանրապետութեան համար՝ միապետութեան դէմ», հապա համաձայն միւս կարգախօսին, որ կըսէ «Ընկերվարութեան համար՝ դրամատիրութեան դէմ» և, հետեւաբար, Ընկերվարական կուսակցութեան քաղաքականութիւնը ո՛չ թէ պիտի ըլլայ համագործակցական (քաղքենի տարրերու հետ), հապա ընդդիմադրական (նոյն տարրերուն դէմ): *Այս բանաձեւը մերժուեցաւ:*

Միւս ձգտումը, ընդհակառակը, կը պնդէ, որ հանրապետութիւնը Գերմանիոյ մէջ տակաւին շատ խախուտ է, որպէսզի Ընկերվ. կուսակցութիւնը զայն իր ճակատագրին ձգէ: Եթէ, կըսեն աջերը, Ընկերվարութիւնը չպաշտպանէ զայն, անտարակոյս, աջէ միապետականներն ու ազգայնականներն են որ պիտի շահին: Ընդդիմադիր ըլլալով հանդերձ ու չի վաւերացնելով մէկտեղ, օրինակ, կառավարութեան ներքին քաղաքականութիւնը, Ընկերվարութիւնը պէտք չէ մերժէ իր աջակցութիւնը անոր արտաքին քաղաքականութեան պաշտպանութեան համար: Որպէսզի հետբաւոր ըլլայ ընկերվարական պետութեան հաստատումը, պէտք է նախապէս ամրացնել հանրապետութիւնը: Իրենց բանաձեւը, խմբագրուած նախկին ելեւմտական նախարար Հիլֆերդինգի *կողմէ, կըսէ հետեւեալը.* պետութիւնը ձեռք անցնելու համար մղուած պայքարը կը պարտադրէ ձեռք անցնել և պահել, որքան կարելի է մեծ թւով, կարևոր դիրքեր պաշտօններուն, համայնքներուն և կեդրոնական կառավարութեան մէջ... Ընկերվարութեան՝ կառավարութեան մասնակցութիւնը բացառապէս կախում ունի այն հարցէն, թէ որքա՞ն ընկերվարութեան ուժը ժողովուրդին և պետութեան մէջ բաւական մե՞ծ է մասնակցութեան պարագային՝ բաւարար արդիւնքներու հասնելու համար բանւորական շահու և յառաջդիմութեան դէմ եղող շահերուն տեղիտուէն: Կառավարութեան մասնակցութիւնը գործնականի հարց մըն է, որ չի կրնար միանգամ ընդ միշտ լուծուիլ վճռական տարազներով: *Այս բանաձեւը հաւանուեցաւ կուսակցութեան մեծամասնութեան կողմէ և հետեւաբար կը դառնէ ընկերվարութեան մասնակցութիւնը կառավարութեան ու առհասարակ՝ ազատ ճամբայ տալով հանրապետութեան պաշտպանութեան համար ամէ՛ն ճիգի՝ կերպով մը տարրազանցանելով, գոնէ այժմեան քաղաքական դրութեան մէջ, դասակարգային պայքարն ու ընկերվարական կռիւը:*

Գալով օրակարգի երկրորդ խնդրին, հողային նոր ծրագրին, կը բաւէ ճշտել, որ այդ առթիւ կազմուած յանձնախումբը զայն ընդունեց միաձայնութեամբ: Հին ծրագիրը, կազմուած Բրէսլաուի *մէջ 1895-ին, առաջին հողային ծրագիրն էր՝ կազմուած ոեւէ ընկերվարական կուսակցութեան կողմէ: Բայց արդէն շատ հին էր: 1895-էն 1927-ը, ընկերային մարզի մէջ, մանաւանդ գիւղերէն ներս, կատարուած էին մեծ փոփոխութիւններ: Ըսենք նաև, որ ընդունուած նոր ծրագրին և հինին մէջ կան հիմնական փոփոխութիւններ: Քիլի ծրագիրը կրնայ մեզ մանրամասնօրէն չհետաքրքրել, քանի որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը գործ ունի առաւելապէս գիւղացիական երկրի մը հետ:*

Վերջացնելէ առաջ յիշենք, որ ուրիշներու կարգին՝ Քիլի համագումարին մէջ, որպէս օտար ներկայացուցիչ, կը գտնուէր Ֆրանսայի Գրաֆ, որ խանդավառ ցոյցերու առարկայ դարձաւ: Գերմանիոյ և Ֆրանսայի ընկերվարական կուսակցութիւնները, այս վերջին տարիներս մանաւանդ, յայտ կը բերեն իրարահասկացողութեան անկեղծ ճիգ մը: Գրաֆ՝ Քիլ գացած էր գերման ընկերով. այս Պրոյսիայի հրաւէրին վրա, որ ինքն իսկ Լիոնի ընկերվարական համագումարին առարկայ դարձաւ բացառապէս խանդավառ ընդունելութեան:

* * *

III. Ընկերվարական երիտասարդութիւնը Ֆրանսայի մէջ

Վերջերս, Ֆրանսական ընկերվարական կուսակցութիւնը մեծ կարեւորութիւն սկսած է տալ երիտասարդական շարժման՝ զայն դարձնելով մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ: Իրենք, երիտասարդներն ալ սկսած են թօթափել իրենց թմրութիւնը ու եռանդով աշխատանքի փարիլ: Այսպէս, հետզհետէ, թուական բարձրացումէ զատ, բարոյապէս ալ շարժումը կարձանագրէ որոշ յառաջդիմութիւն: Մեծ ճիգ կայ ընկերվարական քարոզը տարածել նաև աղջիկներուն մէջ, թէև, ստացուած արդիւնքները մինչև հիմա շատ խղճալի եղած ըլլան:

Ֆրանսական երիտասարդութիւնը, պատերազմէն յետոյ, դժբախտաբար, երկար ատեն մնաց հեռու ընկերվարութենէն: Ասիկա մասամբ կը բացատրուի՝ կուսակցութեան անփութութեամբ և տեղական հարցերու շուրջ մտահոգութեան պակասէն: Առօրեայ ու ընթացիկ հարցերը զայն կլանած ըլլալով՝ ան հազիւ ժամանակ կը գտնէր՝ իրենք իրենց կուսակցութեան եկող երիտասարդներով զբաղելու: Ասիկա, անշուշտ, աններելի էր: Իր արդարացումը միայն այն կրնայ ըլլալ, որ ցնցուած 1920-ի հերձուածէն, կարօտէր վերահաւաքման և ուժերու խմբաւորումի շրջան մը: Հիմա՝ արդէն գտած ըլլալով իր հաւասարակշռութիւնը, ստեղծած է Ազգային խնամ մարմին մը*, որ կը վարէ երիտասարդները: Բայց այս թերացումէ կողքին՝ կայ նաև ուրիշ պատճառ մը երիտասարդական ընկերվ. շարժման տկարութեան: Պատերազմը, որ խորապէս*

digitised by A.R.A.R.@

ցնցեց մարդկային հաղթանակութիւնը, կարծես, երիտասարդներու քով մասնաւորապէս, առնդեց առանձին հակում մը դէպի ծայրայեղ գաղափարները։ Ֆրանսական երիտասարդ սերունդը այսպէս երկար ատեն՝ տեսնելով համայնավար շարժումը մէկ կողմէն և արքայական ժամանակակից ու սիմաւոր կուսակցութիւնը՝ միւս կողմէն։ Վերջապէս՝ երրորդ ու, գուցէ, ամէնէն կարևոր պատճառ մըն ալ դէպի քաղաքականութեան ու ընկերային խնդիրները երիտասարդութեան ընդհանուր անտարբերութիւնն է։ Արդի երիտասարդը՝ շատ անգամ կը չահագրգռուի պարտ նոր տեսակով մը, ինքնաշարժի մը այս ինչ կամ այն ինչ գործարանէն ելլալովը, տափակ նորոյթով մը, այսինչ կամ այն ինչ կոփամարտիկին կուրծքին չղջանձին մեծութեամբը, պարուհիի մը սրունքներուն կատարելութեամբը, Ծլիմակօլի մէջ կատարուած սիրային ոճիրով մը (ու շատեր կարելի է երկարել անհունօրէն), քան իր կեանքին ու ապագային հետ կապ ունեցող անմիջական ընկերային խնդիրներով։

Սակայն, այս տարուան սկիզբէն ի վեր, որոշ կենդանութիւն կը նշմարուի Ֆրանսական ընկերվ. երիտասարդութեան մէջ։ Քիչ վերը ըսինք, որ շարժումէն հեռու կը մնայ իշխական սերը։ Ինչուն դժուար է բացատրել։ Միւս կողմէ՝ շարժումը կը բաժնուի երկու ճիւղի։ Նախ՝ կան ընկերվարական ուսանողները ու յետոյ՝ ընկերվ. երիտասարդ բանուորները։ Ու եթէ այս վերջինները մեզի կը ներկայանան՝ միանոյլ, միակամ ու ամփոփ ձևի մը տակ, ընդհակառակը, ընկերվարական ուսանողները, որ առանց այդ ալ բազմաթիւ չեն, բաժնուած են խմբակներու։ Վերջերս մեծ ճիգ կայ զանոնք մէկ մարմնի մէջ կազմակերպելու։

Այս առթիւ շատ մեղադրական տողերէն յետոյ կարելի է քիչ մը ակնարկութիւն ընել այս ոգոյ։ Այսպէս, Աէնի երիտասարդները սկսած են հրատարակել «Կարմիր դրօշ» անունով պարբերական մը, որ կը խոստանայ հետաքրքրական ըլլալ։ Միւս կողմէ, անոնք սկսած են անկեղծօրէն քարոզի և կազմակերպութեան մեծ շարժում մը։ Այսպէս, իրենց նախաձեռնութեամբ Փարիզի բանուորութիւնը մեծ շուքով տօնեց Փարիզի համայնքին տարեդարձը։ Նոյն քան՝ Լիոնի համագումարը և նոյն քաղաքին մէջ անոնք գումարեցին կարգ մը երէց ընկերներու առաջնորդութեամբ (Ջիրոմսքի, Լուի Լէվի, Սիւզան Բուլ և այլն), իրենց տարեկան խորհրդաժողովը, որուն աշխատանքները յաջող անցան։ Խորհրդաժողովին մէջ անոնք գլխաւորաբար զբաղեցան զուտ բանւորական ու երիտասարդութեան ընկերվարական դաստիարակութեան, արհեստակցութեան վերաբերեալ և այլ խնդիրներով՝ յայտնաբերելով բացառապէս գործնական ոգի մը, որ յատուկ է յետպատերազմեան սերունդին և խուսափելով բիւզանդական վէճերէ, որ յատուկ է նախապատերազմեան սերունդներուն։ Մասնաւորապէս, հետաքրքիր է աշխատաւորութեան վերաբերեալ անոնց հանած բանաձևը, որ կը ժխտէ իրենց դրական մտածողութիւնը։ Բանաձևը կ'ըսէ, ի միջի այլոց. համոզուած, որ բանւոր դասակարգի արհեստագիտական յառաջդիմութիւնը մեծ ազդեցութիւն կրնայ ունենալ անոր ընկերային ազատագրութեան վրայ, խորհրդաժողովը կը ցանկանայ՝

1. որ դպրոցական շրջանը պարտադրաբար երկարի մինչև 14 տարեկանը. 2. որ վերջին դպրոցական տարիներու ծրագիրները պարունակեն՝ աշխատանքի և արհեստներու պատմութեան լայն բաժին մը և նոյն ատեն արհեստագիտական նախապատրաստական տարրերը. 3. որ նախակրթարաններու կողքին հաստատուին արհեստագիտական յանձնախումբեր, որ ունենան իբր ներկայացուցիչներ բանւորական կազմակերպութիւններէ և բժիշկ անդամներ. 4. որ արհեստագիտական՝ օրէնքով նախատեսուած դասընթացքները տեղի ունենան օրուայ ընթացքին և օրէնքին նախատեսած առաւելագոյն չափով (200 ժամ տարեկան) և այլն։ Ու, վերջապէս, Երիտասարդ Ընկերվարականներու խորհրդաժողովը կը վստահի Ընկերվարական կուսակցութեան պաշտպանելու համար երիտասարդ բանւորութիւնը և օգնելու անոր որ իր տեղը առնէ՝ աշխատաւոր մարդկութեան մեծ ծիգին մէջ՝ իրագործելու համար միջազգային խաղաղութիւնը ինքնիշխան աշխատանքով։

Հետաքրքրական է նաև իրենց հանած շատ լուրջ և շատ գործնական բանաձևը պատերազմի վտանգի մասին Պալքաններու մէջ և խաղաղական Փաշիզմի դէմ։ Հարկ չկայ ըսելու, որ այս բո՛լոր երիտասարդները կուսակցութեան ձախակողմին կը պատկանին, բայց ինչ որ զիրենք կ'անջատէ իրենց երէցներէն իրենց արտակարգ կանխահասութիւնն է։ Լիոնի համագումարէն յետոյ, անոնք աւելի եռանդ ցոյց կուտան, ու կը թօթուեն, կուսակցութեան պաշտօնաթերթ՝ «Փոփիւլեր»-ի անտարբերութեան օձիքը, որ իրենց եղած խոստումը իրագործէ և թերթին մէջ իրենք ունենան իրենց էջը, ինչպէս ունին կիները։

Հետևելով՝ Ազգային խառն մարմնի՝ անոնք սկսած են ամէ՛ն ամիս կազմակերպել որոշ խնդիրի մը շուրջ ուսումնասիրական վիճաբանութիւններ։ Ու այդ իրենց բոլոր մասնաճիւղերուն, խորհուրդներուն նախապէս կը ղրկուին, նոյն նիւթին շուրջ հետաքրքրուողներու կողմէ պատրաստուած տեղեկագիրներ։ Կարծէ յիշել նաև զիրենք վարող մարմնին առած խորհուրդները ընկերվարական քարոզի և այդ քարոզին կազմակերպութեան եղանակներուն մասին, մանաւանդ որ «Դրօշակ»-ի խմբագրութիւնը կը ցանէ, որ անոնք կրնան օգտակար ըլլալ նաև Հ. Յ. Դաշնակցութեան մարմիններուն։

Ազգային խառն մարմինը կ'ըսէ երիտասարդներուն. Առաջին բանը, որ նորեկի մը պէտք է բացատրէք, ասիկա ընկերվարութիւն բառն է։ Ի՞նչ է ընկերվարութիւնը։ Ո՛չ թէ միայն ըմբռնել, հապա նաև զգալ տալ իրեն։ Կրնաք օգտուիլ հետևեալ գիրքերէն. «Pour devenir Socialiste», de Floran-ի, «Pour être Socialiste», L. Blum-ի, «Encyclopédie Socialiste», Morel-ի, «Histoire Socialiste», Jaurès-ի *) և այլն։

*) Անոնց յուրջ պաշտպանել կամեցողներու համար կը յանձնարարենք Վ. Արաքատյանի «Ուղեցոյց ընկերներին» գրքոյկը, որ կարելի է առնել Հ. Յ. Դ. Բիւրօի դրասենեակէն և որ բազմակողմանի կերպով մշակուած ծրագիր մըն է ընկերվարութիւնը ուսումնասիրողներու համար։ Հայերէն գրականութիւնը ընկերվարութեան մասին քննուած է Ա. Սպարկոփ «Ընկերվարութեան էութիւնը» գրքի մէջ, որ կարելի է նաև քննել «Հայրենիք»-ի գրառումներէ։ ԽՄԲ.

digitised by A.R.A.R.@

Յետոյ, կրնաք անցնիլ ընկերվարական վարդապետութեանց պատմութեան, որի համար օգտակար են հետեւեալ գրքոյկները.

«Robert Owen», Dollens-ի, «Louis Blanc», V. Tchernoff-ի, «Prudhon», Bourgin-ի, «St-Simon», Leroy-ի, C. Morel-ի *բառարանը, Ժօրէս'ի, Վանտէրվէլտի երկերը եւ այլն:*

Կրնաք ուսումնասիրել մասնաւորապէս ձեր պատկանած երկրին մէջ ընկերվարութեան պատմութիւնը (օրինակ մենք կրնանք սկսիլ մեր վերածնունդէն, *գալ* Արմենականներուն, Ս.Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան, *ակնարկ մը նետել* Ս.Դ. եւ Ս.Ռ. *շարժումներուն վրայ, խօսիլ* համայնավար կուսակցութենէն *ու հանգամանօրէն ծանօթանալ* Հ.Յ.Դաշնակցութեան պատմութեան, *որ մեզմէ շատերը չեն գիտեր): Վերջապէս, կրնաք ուսումնասիրել Միջազգայինի պատմութիւնը, որու մասին լաւ տեղեկութիւններ կրնաք գտնել* C. Morel-ի «Encyclopédie Socialiste»-ի *մէջ* Jean Longuet-ի *աշխատասիրութեամբ.*

ՎԱԶԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՇՈՒՐՋ

Թուրքը ազատ է մարդիկ ձեռքը, Էնկիւրի այս միջոցին զբաղած է ամբողջացնելու արեւելեան նահանգները, ուր մղձաւանջ դարձած է քիւրտ ժողովուրդը, ինչպէս, առաջ, հայ ժողովուրդը:

Յունիս 20-ին, Անգ. Մեծ Ժողովը քուէարկեց օրինագիծ մը, արեւելեան պատերազմական վիճակի գօտիէն և Պայազիտի նահանգէն դէպի արեւմտեան նահանգները փոխադրելու բնակիչներու մասին: Յիշենք, պատմութեան համար, այս մասնակի տեղահանութեան օրէնքին քանի մը գլխաւոր կէտերը. —

Յօդ. 1. — Կառավարութիւնը արտօնուած է, վարչական, զինուորական և ընկերային պատճառներու հետեւանքով արեւելեան պատերազմական վիճակի գօտիէն և Պայազիտի նահանգէն 1400-ի չափ անձեր և անոնց ընտանիքները, ինչպէս և 80 ապստամբ ընտանիքներ և այս գօտիներուն մէջ ծանր պատիժներու դատապարտուածները փոխադրել արեւմտեան նահանգները:

Յօդ. 2. — Փոխադրութեան գործողութիւնը կը վերջանայ 1927 օգոստոսին: Անոնք որ հունձ ունին, կրնան ընտանիքով իրենց տեղերը մնալ մինչեւ հունձքին վերջը:

Յօդ. 5. — Փոխադրուած անձերն ու ընտանիքները պարտաւոր են բնակութիւն հաստատել արեւմտեան նահանգներու մէջ նշանակուած գօտիներու վրայ: Անոնք չեն կրնար վերադառնալ ծննդեան գօտիները: Անսաստողները պիտի պատժուին:

Յօդ. 8. — Փոխադրեալները իրենց ունեցած գետիններէն և անոնց վրայ շինուած շէնքերէն զատ, տէր կը մնան միւս բոլոր անշարժ ստացուածքներուն, պայմանաւ որ երկու տարուան մէջ կարգադրեն, այսինքն ծախեն: Եթէ չկարենան կարգադրել, կառավարութիւնը աճուրդով պիտի ծախէ և փոխարժէքը իրենց պիտի վճարէ:

Յօդ. 9. — Փոխադրեալներու լքած գետինները և անոնց վրայ շինուած շէնքերը պետութեան կալուածին կը փոխանցուին:

Ամբողջ Օրէնքը 12 յօդուածէ կը բաղկանայ, բայց գլխաւոր կէտերը ասոնք են: Մնացեալները՝ տեղաւորման, ստացուածքներու փոխանցման, հաշուեկցութեան եւն. վերաբերեալ մանրամասնութիւններ են, որոնց հարկ անգամ չկայ անդրադառնալ. և նախապէս տպաւորութիւնները տեսած ենք 1915 ապրիլ-մայիսէն ի վեր, երբ առաջին անգամ հրամանագրուեցաւ Թուրքիոյ հայ ժողովուրդին տեղահանութիւնը և հրատարակուեցան լքեալ գոյքերու հաւաքագրումի օրէնքները: Այն ատեն ալ, օրինական բոլոր ձեւերը յարգուած էին. պատճառաբանութիւնը՝ իրաւաբանական-քաղաքական, ձեւերը՝ համապատասխան պաշտօնական բարբառին: Այն ատեն ալ, չկար ազգի կամ կրօնի անուն: Պատերազմական գործողութեանց հետեւանքով, զինուորական իշխանութեան խոհեմութիւն կը պահէր որոշ գօտիներէ ամբողջ փոխադրելու ժողովուրդին մէկ մասը՝ օրինակ Զէյթունէն, որ կըսէին թէ ապստամբած է, և Էրզրումէն, որ պատերազմական գօտի էր: Եւ գործողութիւնն ալ շատ անմեղ բան էր: Զէյթունցիները չքնաղ գաւառակներ պիտի իջնէին, իսկ Էրզրումի ժողովուրդը, իր իսկ ապահովութեան համար, պիտի փոխադրէին ընդամէնը երկու ժամ հեռու, Մամախաթուն: Եւ յետոյ, կառավարութիւնը այնքան հոգածու էր, որ կը ստանձնէր փոխադրութեան և ճամբորդման ծախքերը, իսկ հաւատարիմ խնամակալ՝ յանձն կառնէր պահել «փոխադրեալներուն» շարժուն և անշարժ ստացուածքները, կարգադրել անոնց առեւտուր-տալիքի հաշիւները, փոխանցում, զանձում եւայլն:

Եւ տեսա՞նք թէ ինչ էր խաղը, հրապարակական յայտարարութիւնը, և ինչ պատկեր ունեցաւ բուն իրականութիւնը, աննախընթաց և անմոռանալի:

Այսպէս ալ, այսօր, Անատոլուի խորերը մնացած վերջին արիական ժողովուրդին համար, թէեւ ոչ նոյն համեմատութեամբ — գոնէ առ այժմ — բայց նոյն գիւղային ծրագրով, — ցրել, կոտորել, կամ բռնաբարու հօտի մը վերածել ընկճ ժողովուրդ մը:

Պէտք է ըսել որ քիւրտերու առաջին տեղահանութիւնը չէ այս: 1925թ. փետրուարի ապստամբութենէն ի վեր, Էնկիւրի անդադար կը շարունակէ նուազեցնել քիւրտ ժողովուրդը, տեղին վրայ կոտորելով, թրքացնելով, կամ չորս հովերուն տարտղնելով: Գանգուածային տարագրեր տեղի ունեցան 1926-ին ալ, արեւելքէն դէպի արեւմուտք, մինչեւ Պոնտոս, Իզմիր և Թրակիա: Եւ կառավարութիւնը երբեք անճարակ չէ, այս վարչութիւնները արդարացնելու համար: Երբեմն զօրական և ժողովրդավարական իշխանութիւն, Էնկիւրի կուզէ ջնջել առանձնայատկութիւնը, ժողովուրդը փրկել աշիրէթապէտներու և շէյխերու ճանկէն, ճիշդ ինչպէս Հայերը կազատէր «կոմիթէճիներ»-ու ձեռքէն:

Այս անգամ ալ, շատ պերճախօս է Թուրք մամուլի լեզուն:

— «Այս օրէնքը բարեկարգել և զարկ մը տալ մը կը ներկայացնէ, որով հանրապետութեան յաջողը կը պաշտպանէ

digitised by A.R.A.R.@

նպաստող, և ռազմական վճռական տարրի մը չէ։ Համարձակ պէտք է ըսել, որ եթէ արևելեան նահանգներուն մէջ հին վիճակը շարունակէր, փոխադրել հարկադրուած-մարդոց քանի մը պատիկը արևմտեան մէջ պիտի թաթխուէր (Միլլիյէթ, 19 յունիս)։

Կամ, ուրիշ մը. —

— «Շէյխ Սայիտի անիծեալ դէպքէն յետոյ, կառավարութիւնը անբնական վիճակ մը տեսաւ արևելեան նահանգներուն մէջ, և որոնց հիմնական բարենորոգութեան ձեռնարկել։ Արդարև, տէրէպէյութիւն մը կը տիրէր թուրք հանրապետութեան մէկ հողամասին վրայ։ Միամիտ ժողովուրդը գերի դարձած էր տգէտ և վայրենի շէյխերու ձեռքը։ Միւս կողմէ, քէօրտերը, առ ոչինչ համարելով պետական գերիշխանութիւնը, տեսակ մը կառավարութիւն հաստատած էին իրենց համար։ Անհրաժեշտ էր վերջ տալ այս կացութեան», (Աքշամ)։

Եւ նկատելով որ արտակարգ դատարան, պաշարման վիճակ և նման ճնշումները ժամանակաւոր միջոցներ են, որոնք են «իրական քաղաքակրթութիւն մտցնել արևելեան նահանգներուն մէջ» և «արմատէն ջնջել գէշութիւնները», ուրիշ խօսքով, չորցնել քրտութեան աղբիւրը։

Անուրանալի է, որ այս կարգադրութիւններով մեծ հարուած կը ստանան շատ մը քիւրտական աշիրէթչէյխերներ, երկու-դարէ թուրք իշխանութեանց հաւատարիմ գործակիցները։ Բայց, նոյնքան ալ կը մնան, կամ հաստատակութիւն կը յայտնեն՝ դառնալով հարազատ ժողովուրդին դէմ։ Ըսել կուզենք թէ՝ քեմալական հիմնական ծրագիրն է ոչ թէ անկեցն քաղաքակրթութիւնն ու խաղաղութիւնը, այլ ազգութեան կարօտ ժողովուրդի մը ոչնչացումը։ Եւ այդպէս ալ կը գործէ, երկու տարիէ ի վեր, «գէշութիւնը» արմատէն ջնջելու համար։ Անացածը՝ հէքեաթ է։

Մանաւանդ որ, տեղահանութեան նոր օրէնքը անմիջական շարժառիթ մըն ալ ունի։ Համաձայն թրքական աղբիւրէ հաղորդուած լուրերու, մայիս 5-ին, ծանր կռիւ մը տեղի ունեցած է Թուրքերու և Քիւրտերու միջև, Տէրսիմի և Արարատի շրջաններուն մէջ։ Քիւրտերը յաջողեր են թակարդի մէջ ձգել թուրք զօրքը, որ ստած է, կրսեն, 470 սպաննեալ, 200 գերի, 12 թնդանօթ, 36 գնդացիր և մեծաքանակ ռազմամթերք։ Քիւրտերը յետոյ գրաւելով Պայազիտն ու Տիատինը, քարդեր են թուրք բնակչութիւնն և պաշտօնէութիւնը և աւարի առեր են պետական զէնքերն և պարէնը։

Յիշելի է որ տեղահանութեան օրէնքը յատկապէս կը յիշէ Պայազիտի նահանգին անունը։

* * *

Ոչ-թուրք ժողովուրդները մաքրելով մէջտեղէն, քէմալական իշխանութիւնը կը շարունակէ ժողովուրդ մուրալ, անսահման ամայութիւնները ծածկելու համար։

Չհաշուած աւելի շատ կը խօսուի արտասահմանէն թուրքեր փոխադրելու ծրագրի մը վրայ, որուն համար մէկ միլիոն ոսկի վարկ բացուած է այս տարուան ելմտացոյցին մէջ։ Եւ արդէն ձեռնարկներ ալ եղած են։ Գաղթականներու տեղաւորման փոխ-անօրէնը յունիս 16-ին ճամբայ ելաւ դէպի Կովկաս, գաղթականներ հրաւիրելու համար։ Յետոյ պիտի անցնի Պուլկարիա, Եուկօ-Սլաւիա և Ռումանիա, միևնոյն առաջադրութեամբ։ Կը յուսան այս ձևով 70-100.000 գաղթական փոխադրել Թուրքիա, 50.000-ը Կովկասէն, 15.000-ը Սուրիայէն, 5.000 կամ աւելի՝ Կիպրոսէն եւայլն։

Կը թուի թէ այս անգամ աւելի դիւրութիւններ պիտի տրուին, իբրև խայծ։ Փաստ է որ, փոխանակութեան օրէնքով Յունաստանէն հասած Թուրքերը մեծ մասով խուսափեցան իրենց համար նշանակուած շրջանները երթալ։ Շատերը կանգ առին Պոլսոյ կամ անոր անմիջական շրջականերուն մէջ։ Սուրիայէն եկած գաղթականներ ալ փորձեցին վերադառնալ իրենց տեղերը, բայց չկրցան վիզէ ստանալ։ Միւս կողմէ, ամէնուն բերանն է որ նոյնիսկ արևելեան նահանգներէն հեռացած Թուրքերը չեն ուզեր իրենց տեղերը դառնալ։

Երևի այս խորհուրդներէն ազդուելով է, որ գաղթականներու տեղաւորման փոխ-անօրէնը մեղրածոր լեզու մը կը գործածէ.

— «Մեր ցեղակիցներուն Թուրքիա մուտքը բոլորովին ազատ ձգուած է։ Կառավարութիւնը ամէն դիւրութիւն պիտի տայ նոյն իսկ այն թուրք ընտանիքներուն, որոնք վաճառական, կալուածատէր կամ արհեստաւոր ըլլալով, օգնութեան կարօտ չեն։ Անոնք պիտի կրնան տեղաւորուիլ Թուրքիոյ ո՛ր շրջանին կամ նահանգին մէջ որ ուզեն։ Անոնք կրնան հիմակուընէ պատուիրակութիւններ ղրկել և ուսումնասիրութիւններ կատարել»։

Գալով գիւղացիներուն, մանր արհեստաւորներուն և հողագործներուն, կառավարութիւնը անոնց դրամագլուխ պիտի տայ և պիտի տեղաւորէ յարմար վայրերու մէջ, որպէսզի արտադրող տարր դառնան։

Մէկ խօսքով, Էնկիւրի կը խոստանայ ամէն աջակցութիւն ընծայել, որպէսզի գաղթականները բարգաւաճին և այլևս չփնտռեն իրենց նախկին բնակավայրերու կեանքը։

Ըսենք, այս առթիւ, որ, համաձայն Թուրքիոյ ներքին գործավարին յայտարարութեան (10 ապրիլ 1927թ.), Գաղթականներու Տեղաւորման Տեսչութեան հաստատութենէն ի վեր տեղաւորուած են 124.000 ընտանիք, կամ 438.000 հոգի։ Այս գործին արժէքը հասկնալու համար պէտք է յիշել, որ տրուած թիւին ճախճախիչ մեծամասնութիւնը կը կազմեն Յունաստանէն բռնի փոխանակուած Թուրքերը։

* * *

Բայց, չուրանանք որ լրջօրէն կը գործեն Թուրքերը, ամէն ճակատի վրայ։ Չափազանցութիւնները դնելով հանդերձ, աչքի կը զարնեն որոշ աշխատանքներ, մանաւանդ երկաթուղիներու շինութիւնը։ Յունիսի սկիզբը բացուեցաւ Էնկիւրի-Սեւասիա գիծը։ Յառաջիկային այս գիծը պիտի երկարի մինչև Սեբաստիա։ Իսկ այժմ գերմանական ընկերութեան մը յանձնուած են երկու երկրորդական գծեր, — Քէօթահիա-Թավշանլը, 140 մղոն, և Կեսարիա-Ուլուքըշլա, 112 մղոն։ Պայմանագրերուն համաձայն, երկու գծերը պիտի աւարտին վեց տարիէն։ Հիմնական տեսակէտ ըլլալով, քէմալական իշխանութիւնը ամ. կառավարութեան պէս օտար ընկերութեանց չի յանձներ ամէն բան, այլ անոնց հետ

digitised by A.R.A.R.@

կը սովորէ միայն չինութիւնը և ժամանակաւորական կեանքը, յաճախորդման ամէն իրաւունք վերապահելով իրեն։ Մասնաւորներու և աշխատաւորներու ընտրութեան առթիւն ալ, առարկներ գործածելու կը հանդուրժէ միայն այն պարագային, երբ նոյն արհեստէն հասկցող Թուրք չկայ։

Յունիս 15-ին, Էնկիւրիի մէջ բացուեցաւ անթել հեռաձայնի կայան մը, որ պիտի գործէ ներքական գրութեամբ, մինչև Անատոլուի խորերը հաղորդելով երգ, նուագ, լուր, ճառ ևայլն։

Այո՛, շատ բան փոխուեցաւ նոր Թուրքիոյ մէջ, բայց արեան և աւարի մոլուցքը...

ՄԵՐ ԶՈՀԵՐԸ

ՑՐՈՆՔՑԻ ՄՈՒՐԱՏԸ

Յետ երկարատև հիւանդութեան, Յունիս 5-ին, Պէյրութ, Համազգայինի Սանաթորիումին մէջ, վախճանած է ընկ. Մուրատ Քէորոսեան՝ Ցրոնքցի խմբապետ Մուրատը՝ մէկը Հ. Յ. Դաշնակցութեան անձնազոհ մարտիկներէն։

Հանգուցեալ ընկերոջ կենսագրութիւնը կուտանք յաջորդ անգամ։

ՍԵԲԱՍՏԻՈՅ ԶՈՀԵՐԸ

Զիմառացի Բիժան (*Մկրտիչ Յովհաննէսեան*). — *Տիվրիկ, Բինկեան և Զիմառա վաղուց եղած էին Սեբաստիոյ յեղափոխական խմբումներու վառարանները, անմահ Միրայրի, Ռուստահայ Յակոբի, տորթ. Կարապետ խան Փաշայեանի, Շմաւոնի օրերէն։ Բարքէն-Սիւնու ծննդավայր Բինկեանը որրանն էր այդ մարտական բոցերու։ Բիժան, տակաւին այդ օրերէն, աչքի կ'իյնէր իր խիզախութեամբ ու յանդգնութեամբ։ 1890-ական Թուականներուն կը մտնէ Հնչակեան շարքերուն մէջ և Զիմառացի առաջնորդ տարրերուն հետ կը կազմէ Հնչակեան գիւղական կոմիտէն։ Օր մըն ալ Բիժայի հայրը, Նարբին Յովհաննէս, իր Հնչակեան ընկերներուն հետ անձնական պատճառներով կը զատուի և գործը այնպիսի սուր կերպարանք կառնէ, որ Նարբին Յովհաննէս համագիւղացի Ղուկաս անունով մէկու մը հետ կը մատնէ Տիվրիկի Հնչակեան կազմակերպութիւնն ու իր գաղտնի գործունէութիւնը։ Մօտաւորապէս 10–12 հոգի կը բանտարկուին Տիվրիկի մէջ, 1894-ին։ Ժամանակ մը հոն պահուելէ վերջ կը ղրկուին Սեբաստիա,*

Տիվրիկի քաջ երիտասարդներէն Նաթան և Սարգիս, ձմեռային գիշեր մը, կերթան Զիմառա Բիժայի հայրն ու Ղուկասը ահաբեկելու։ Նախ կը մտնեն Ղուկասի տունը և իրեն ու կնոջը ծանրապէս կը վիրաւորեն։ Ղուկասի ազգականներուն աղաղակներուն վրայ գիւղը խուճապի կենթարկուի։ Անձկապահանքին մէջ, Նաթանի գնդակը կը հանդիպի Սարգսի բազկին և վիրաւորելը կը կարծէ՝ պատճառ դառնալով անհագին տրտնջութեան։ Ծանր վիրաւոր, Սարգիս Նաթանի հետ կը դիմէ փախուստի։ Այդ ընդհանուր իրարանցման ժամանակ Բիժան օգնութեան կը փութայ և կը հետապնդէ չարագործները Թուրք կարծելով։ Սարգիս արնաքամ, բոլորովին ուժասպառ՝ անձնատուր կըլլայ, Նաթանն ալ իր հետ։ Բիժան կը տեսնէ, որ հայեր են և ա՛յն ալ Հնչակեան ընկերներ։ Սարգիս քանի մը օր վերջը կը մեռնի, Նաթանն ալ տարուած Սեբաստիոյ *բանտը կը փոխադրուի, 1894-ին կը դատուի և մահուան վճիռ կառնէ։ 1894-ի յուլիսին մահավճիռը կը հաստատուի և Սեբաստիոյ հրապարակին վրայ կախաղան կը հանուի։ Ծնունդ այդ դէպքէն՝ սերտակցաւորութիւնը Նաթանին չէին յուսադրութիւն մը կընէ և անոր յիշատակին ալ շիրիմ մը կը կանգնեցնէ։ Թուրքերը կը ջարդեն անոր տապանաքարը՝ ըսելով, թէ՝ «սատանի մարդիկ քարէ յաղթանակին անգամ արժանի չեն»։*

Հօր սոսկ արարքը Բիժայի վրայ ցնցող տպաւորութիւն ունեցաւ, մանաւանդ, որ իր անունն ալ բամբասանքներու նիւթ դարձաւ։ Ան կը թողու հայրենի գիւղը և կերթայ Պոլիս։ Հոն Հնչակեանները կուզեն զինքը ահաբեկել, որպէս Նաթանի մատնութեան մեղսակից։ Սակայն, իր բացատրութիւնները լսելէ յետոյ վճիռը կը մեղմացնեն և իբր պատիժ անոր կը պարտադրեն սպաննել Ակնահիւսի առաջնորդ լրտես Մամբրէ վարդապետը։ Բիժան կը կատարէ այս հրահանգը։ Ու այնուհետև կը թողու Պոլիսը և կը մտնէ երկրի հայդուկային խմբերուն մէջ, ուր կը մնայ մինչև 1908-ի Սահմանադրութեան հռչակումը, երբ կը թողու իր հին կուսակցութիւնը և կը յարի Հ. Յ. Դաշնակցութեան։ Կը վերադառնայ Սեբաստիա և իբր դաշնակցական գործիչ կայցելէ Տիվրիկ, Հաֆիք և Գարահիսար։ Մուրատի հաւատարիմ և փորձուած զինակիցներէն կը դառնայ և ամէն ջանք կը թափէ տարածելու համար կազմակերպութեան հմայքն ու գործը։

Կը սկսի պատերազմը։ Մուրատ, Վարդան Շահպազ, Եղօ և Բիժա, որոնք զինուոր հայդուկներ, պէտք է ժողովրդական ինքնապաշտպանութեան գլուխն անցնէին, բայց խոհեմութեան քարոզը յաղթանակեց. ժողովուրդը չհետևեց անոնց, և անոնք մնացին մինակ, փոքրաթիւ խմբերով։ Մուրատ, Եղօ, Վարդան Շահպազ և Բիժա տարբեր էին բաժնուած։ Բիժա ապաստանած էր Տիվրիկի քարայրներու։

Դաժան Մուամմէր, վերջնապէս փերդեն, աջ ու ձախ հրամաններ կարձակէր, հրահանգներ կուտար ամէն գնով այդ աւազակները բռնելու և անոնց գլուխը իրեն բերելու։ Տիվրիկի հազարապետը ժանդարմաներու տասը խումբով մը խուզարկութեան կելլէ, կը լեռ, կը շարժէ, կը խուզարկէ, կը պաշարէ ու կը սպառնայ հայ ազգաբնակութեան, որ ցոյց տան Բիժայի Թաքստոցը։ Օրերու փնտռտուքէն վերջ կը գտնեն ու կը պաշարեն Բիժան, որ երկար դիմադրութենէ մը յետոյ անձնատուր կըլլայ ճարահատ, որպէսզի իր պատճառով Տիվրիկի հայ գիւղերը գլխին կրակ չմտնին։ Շղթայակապ Սեբաստիա կը տարուի, զինուորական

digitised by A.R.A.R.@

ատեան կը հանուի և մահուան կը դատապարտուի։ Ու, 1915թ. ապրիլին, Սեբաստիոյ հրապարակին վրայ, կախաղան կը բարձրանայ։

Մէկը կը զոհուէր ամէնքի համար, աւաղ, սակայն, ամէնքն ալ զոհուեցան ի վերջոյ։

Շաւարշ Վարդապետ. — Հազիւ երեսունը անց, շէկահեր, երիտասարդ ու վառվռուն, ընդունակ ու կորովի ժողովրդական հոգևորական մըն էր Շաւարշ վարդապետ Սահակեան։ Ծնած Շապին-Գարահիսար, կրթութիւնը ստացած Արմաշի դպրեվանքը և վերադարձած Սեբաստիա։ Թորգոմ եպ.-ի առաջնորդութեան օրով փոխանորդ էր և յետ այնու՝ Եւդոկիոյ առաջնորդ։

Շաւարշ վարդ. հոգևորականէ աւելի յեղափոխական գործիչ մըն էր, հերոս մը. հոգևոր սնունդը կստանար Հայրիկէ, Սրուանձտեանէ, Թաւաքալեանէ առնըծած դպրոցէն։ Կը կարդար, կը հասունանար, կը գործէր, կը պատրաստուէր մեծ խանդավառութեամբ, անսահման ազնուութեամբ։

Մուրադ, Դ. Վարուժան և Շաւարշ վարդապետ տպաւորիչ եռորդութիւն մը կը կազմէին Սեբաստիոյ մէջ։ Հ. Յ. Դաշնակցութեան գաղափարական տունէն ներս, զէնքի, գրչի և խօսքի սպասաւորները ներդաշնակօրէն շաղկապուած՝ ի խորոց սրտի խօսք ունէին տալու մեր ժողովուրդին։ Շաւարշ վարդ. գիտցաւ, խունկ ու մոմէն դուրս, ըլլալ հանրային գործիչ մը։ Անցաւ գաւառէ-գաւառ, գիւղէ-գիւղ, տեսաւ գիւղացին ծխոտ ու մրոտ գոմին մէջ, զգաց անոր ապրումները ու վէրքերը և ո՛չ միայն տուաւ անոր հոգևոր մխիթարութիւն ու սփոփանք, այլ և յեղափոխական դաստիարակութիւն ու կրթութիւն։ Քրիստոսի աւետարանի փոխարէն անիկա որդեգրած էր Հայ Ազատամարտի Աւետարանը և խաչի փոխարէն՝ գրկած էր զէնքը՝ մեր հայրենիքներու թաղն ու զայրոյթը։ Մաւզերը լռիկ կախուած էր անոր պեմին տակ։ Ճարտար հռետոր, խոհուն մտածող, անյոգնելի գործող մըն էր Սեբաստիոյ հոն հայութեան մէջ։ Ու իր անունն ու համբաւը հետզհետէ կը տարածուէին գաւառի նեղ սահմաններէն դուրս և կը դառնային ժողովրդական։

Շաւարշ վարդ. մեծ յարգանք կը վայելէր նաև կառավարական շրջանակներուն մէջ։ Տաճ. ազդեցիկ կապեր ունէր։ Անոր իւրաքանչիւր դիմումը միշտ դրական իմաստով կը լուծուէր։ Անոր ճարտար լեզուն, յաճախ, կը հմայէր և թիւրք կրօնաւոր տարրերը։ Հետևեալ դէպքը խիստ բնորոշ է այդ տեսակէտով։

Սեբաստիոյ մէջ կը տօնէր Թիւրք սահմանադրութեան տարեդարձը։ Առաջնորդ Թորգոմ եպ., Շաւարշ վարդ., Ազգ. Հիմնարկութեան ներկայացուցիչներ և դպրոցի աշակերտներ եկած էին հանդիսին ատենին փայլ տալու։ Թիւրք ճառախօսները կը գովեն, կը փառաբանեն, երկինք կը բարձրացնեն Սահմանադրութիւնը և անոր մայրը՝ Իթթիհատը։ Կառավարիչի, որ հայոց կողմէ ալ մէկը խօսի, և բեմ կը բարձրանայ Շաւարշ վարդ.։ Կը խօսի Համիտեան րէժիմին, անոր սարսափներուն և խորտակման մասին և իր կարգին կը ջատագովէ սահմանադրութիւնը, սամ. բազկացուցիչ տարրերու համերաշխ գործակցութիւնն, ու եղբայրակցութիւնը ներկայա[illegible] նշա-

նաւոր մօլլաներէն մէկը՝ Ալի-Պէօլէ Զատէ Մուստաֆա էֆ. բեմ կը բարձրանայ, և երկու հոգևորականներ կողջագուրուին ժողովուրդին առաջ։ Թիւրք ամբոխը այս դէպքը շա՛տ քաղեց ու մոլեռանդութեան նիւթ ծառայեցուց. ի՞նչ ըսել է, հայ կղեր մը մօլլայի հետ համբուրուի՛... Համբոյրէն արտասուելով մօլլան անմիջապէս բաղնիք կերթայ, կը մաքրուի և ապա նամազ կը կատարէ...

Պատերազմի առաջին զոհերէն մէկը եղաւ Շաւարշ վարդ.։ Առաւօտ մը քանի մը ժանտարմաներ իր դուռը կը զարնեն և Մուամմէրի անունով կը հրաւիրեն Սեբաստիա՝ իբր կարևոր խորհրդակցութեան մը։ Կառք կը դնեն, և Եւդոկիայէն հազիւ քանի մը ժամ հեռու, Ղըզըլ-Էնիշի Կիւն-Կէօրմէզ աղբիւրին մօտ, կ'իջեցնեն կառքէն և զարհուրելի բարբարոսութեամբ կսպանեն, աչքերը կը փորեն, գլուխը կը բզկտեն և ցրիւ կուտան հովերուն...

Վահան Վարդանեան. — Արհեստով դերձակ, հոգով յեղափոխական, համակ եռանդ ու գործ էր։ Նախկին հնչակեան մըն էր, որ դարձաւ դաշնակցական։ Մոլեռանդ կուսակցական մըն էր։ Դաշնակցութեան ղեկավար գաղափարներուն հետ այնքան էր նոյնացած, որ թոյլ չէր տար որևէ մէկին անոնց հասցէին ցեխ շպրտելու։ Սեբաստիոյ Հ. Յ. Դ. Կոմ. Կոմիտէի ամենակարկառուն դէմքերէն էր։ Անձնուրաց անսահմանօրէն և զոհող։ Ամէն տեղ էր և ամէն հարցի կը ջանար լուծում մը տալ։ Մուրատի էն ուժեղ գործակիցներէն էր։ Տենդոտ ու հեւասպառ թափով մը կը տարածէր Դաշնակցութեան գաղափարները Սեբաստիայէն մինչև հեռաւոր գիւղերն ու խորշերը։ Գրադարան, ընթերցարան, լսարան, թատերական միութիւն, մարզական խմբեր, կոմիտէներ, մամուլ, դաստիարակութիւն, ազգային կեանք, կրթական, զինուորական բազմաթիւ խնդիրներ կապուած էին Վահանի հետ՝ ըլլայ ուղղակի թէ անուղղակի ձևերով։

Սեբաստիոյ բոլոր շինարար աշխատանքներուն մէջ ան մեծ բաժին ունէր։ Յովհ. Փոլատեանի, Մշեցի Մարտիրոս Գաբրիէլեանի և ուրիշ գործօն ընկերներու հետ «Հողագործ» թերթի ջերմ աշխատակիցներէն մէկն եղաւ և գաւառի գրաւոր ձայնը միշտ վառ պահեց։ Գաւառի տիպար անձնազոհ գործիչներէն մէկն էր, որ գիտէր ազդել, ներշնչել և թելադրել։

Օր մը, Սեբաստիա յայտնուեցաւ ռուս թղթակից Օլզեններ, որ Տիգրանակերտէն կուգար և նպատակ ունէր ուսումնասիրել վեց նահանգներու հայ ազգաբնակութեան վիճակը*)։ Գաղտնի ոստիկանները սկսան վխտալ անոր պանդոկին շուրջը։ Վահէն մարզ չմոռցաւ և Օլզենին մօտ մնաց։ Ի վերջոյ, բռնուեցաւ կուսակալ Մուամմէրին և հսկողութիւնը խոյս թէ քէչ մը Թուղ-[illegible]։ «Հողագործ»-ի խմբագրութենէն և Հայ Ազգ. Մարմիններէն տիրող դրութեան մասին տեղեկութիւններ քաղեց և քանի մ'օր վերջը գնաց։ Կուսակալը Մուամմէրի փորձն ընկած՝ հրահրեց, որ անոր անցած ճամ-

---

*) 1915–1916-ին «Մշակ»-ի մէջ տպուեցան անոր տեղեկագիրները «Անծանօթ Հայաստան» խորագրով։

digitised by A.R.A.R.@

րան վրայ Թշնամական ցոյցեր կազմակերպուէին։ Օր մըն ալ Վահանը մանրամասնօրէն քովը կանչեց ու հարցուց, թէ՝ ինչ է որ այս մարդուն անցած ճամբուն վրայ քաներ մը տեղի կունենան, չէ՞ք կը պատահին. Վահան զգալով, որ Օլգինինի համբերութեան բաժ նպատակը կուզէ հասկնալ, խուսափողական պատասխաններ տուաւ, որով իր վրայ հրաւիրեց կուսակալին զայրոյթը. Այդ այն օրերն էին, երբ տաճկերէնով չէ՛ հայկականը կը տառապանք և ճանապարհի մէջ կաղամւեր բոցի. Հոլքրոնելը՝ Սեբաստիոյ Ամերիկեան գոլէճի վառաժակաւոր մշակներէն մէկը։

Աղիկա սկիզբն էր երկանց։ Մուամմէր այլևս գործի վրայ էր ՍԵՆ, բռնութիւն, ձերբակալութիւն, սպառ ու սարսափ կը ցանէր ամենուրեք։ 1915-ի ապրիլի սկիզբները, յանկարծակի, կը ձերբակալուի և Վահանը, միւսի Սարգիսրա Պարրիկեանի, Յովհ. Փուլաթեանի և Հնչակեան Տէվլէ-Տիգրանի, խոտորոնցի Մուրատ Կիւրկճեանի և ուրիշ հարց մը մտաւորականներու հետ։ Իրար յետեւ գանգագանգ, շղթայակապ Սեբաստիա կը բերուին Զառայի, Տիվրիկի, Գուշաստի, Կովտուսի, Գիւրինի, Բինիկեանի, Հանկալի ծանօթ գործիչներ, կուսակցականներ, Թաղական խորհրդի անդամներ, ուսուցիչներ, կառավարական պաշտօնեաներ և բոլորն ալ կը նետուին Կեօլ-Մէջարէսէի և Շիֆալի ոզխերը, քանի մը օր վերջը գլխատելու համար բոլորն ալ.

Վահանը կը հանեն բանտէն և իր հայրապետներու ողջ ու կենդան տակ ճամբու չինութեան կը ղրկեն։ Ու քաղաքէն քիչ մը հեռու վայրագօրէն կը սպանեն։

Վ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

Թղթակցութիւններ

ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

14 մայիս, Երեւան.

... Գիտէք արդէն, ապր. 26 լոյս 27-ի գիշերը, կատարուած զանգուածային ձերբակալութիւնների մասին։ Ո՛չ մի պատճառ կամ առիթ չկար նման ձերբակալութիւնների։ Հայ բոլշևիկները իրենց ստուերից էլ վախենում են։ Ասում են, ձերբակալութիւններ են կատարուած և Ադրբէջանում։ Անհասկանալի, արդէն օրէնքի կարգ է անցել. հէնց որ արտաքին անյաջողութիւնները ուժեղանում են կամ արտաքին վտանգը մեծանում է, սկսում են ներքին խառնութիւններ, և խորհրդային իշխանութիւնը աջ ու ձախ ձերբակալութիւններ է կատարում։ Արդար ու մեղաւոր հարցնող չկայ. բաւական է, որ կոմունիստ չես կամ կոմունիստների հաշւին գիշեր-ցերեկ փառաբանութիւն չես անում։ Կը բռնեն ու բանտ կը նստեցնեն. յետոյ գնա՛ ու ապացուցիր, որ դու յանցաւոր չես։ Սրտով ու նապաստակի ծանօթ պատմութիւնն է կրկնւում ամէն քայլափոխին...

Թէ ինչ է կատարւում այժմ խորհրդային սահմաններում, դուք չէք կարող պատկերացնել. պէտք է աչքով տեսնել, որ հասկանաք, զգաք։ Ամէն օր, ամէն ժամ դրութիւնը նոր, աւելի տարօրինակ դառնաւորում է առնում։ Այնինչ, օրինակի համար, անտեսական ապարէզը. աշխատաւորութեան վիճակը այնքան ծանր է, որ գործարանների ու պետհիմնարկների բանւորը գողանալու ու ծախելու սովորական երևոյթ է դարձել։ Առևտուրը ամբողջապէս կենտրոնացած է պետական կոոպերացիայի խանութներում։ Շուկան դարձել է պետական մենաշնորհ։ Ու որովհետև պետական արտադրութեան և առևտրի վերադիր ծախսերը չափազանց բարձր են, այդ պատճառով ապրանքների գները ուղղակի անմատչելի են հասարակութեան։ Շատ կենսամթերքների և ապրանքների գները մասնաւոր խանութներում աւելի ցածր են, բայց այս վերջիններս էլ չեն կարողանում դիմանալ. հէնց որ մէկը որոշ կենսունակութիւն ցոյց տւեց, այնպիսի հարկեր են դնում, որ մարդու գործը քար ու քանդ է լինում։ Բիր-չաւա ապրում է միայն չարչիական առևտուրը։

Շնորհիւ ապրանքների ծայրայեղ թանգութեան պետական խանութներում ու կոոպերատիվներում, ժողովուրդը, առաջին հերթին բանւորութիւնն ու պաշտօնէութիւնը ապրում են զուրկ ամենատարրական մթերքներից և, յաճախ, ստիպուած են առնել այն, ինչ որ գտնւում է պետական խանութներում։ Սովորաբար, ռոճիկների դիմաց դրամի փոխարէն տրւում են վարկային թղթեր, որոնցով նրանք պարտաւորուած են գնումներ անել պետական-կոոպերատիվներից ու, յատկապէս, բանկոոպներից, ի հարկէ, անհամեմատ աւելի թանգ և, շատ անգամ, իրենց անմիջական կարիքներին չհամապատասխանող ապրանքներ։ Ընտրելի յանկւում չկայ. ինքնայողական խօսք ուծիմ է յայտարարուած։ Դրա դիմաց «գների իջեցման» կեղծ, անբովանդակ պայքար է մղւում, փարիսեցիական հրամաններով աշխատում են բանւորներին ու ծառայողներին սիրաշահել. առաւօտեան թանգ գները մի քանի կոպէկով յայտարարւում են ցածր և յայտարարութիւններն էլ յաճախ չեն իրականացնում — ահա ձեզ գների իջեցում։ Փաստօրէն մի շարք ապրանքների, յատկապէս, կենսամթերքների գները աստիճանաբար բարձրանում են։ «Գների իջեցման» քաղաքականութիւնը չի կարող յաջողութիւն ունենալ, որովհետև նա հակասում է պետութեան հիմնական ուղեգծին՝ արդիւնաբերական և առևտրական դրամագլխի կուտակման։ Աշխատաւոր զանգւածները՝ քաջ ծանօթ բոլշևիկների կեղծաւորութեան ու գեղծարարութեան՝ թերահաւատութեամբ և ժպիտներով են դիմաւորում «գների իջեցման» շուրջ յարուցած աղմուկը։

Նման բացառական, աւելի ճիշտ, հակապետական տրամադրութիւններով են խմորւած, առաջին հերթին, հէնց կոմունիստական տարրին խաւերը, կամ ցարդ կոմկուսին որոշ ծառայութիւն մատուցած, բայց անկեղծ չափով արծաթահատոյց չեղած անկարողիր տարրերը։ Սրանք, ձեռքի տակից, քննադատում ու պախարակում են հանրային միջոցը, հալածւում են իրենց պետերին, որոնք չանհարծում են չարքերի վտանգութիւնը յաղթեր անձնական բարեկեցութեան։

Շատ խորունկ է անբաւականութիւնը և անընդհատ «զուլում» ու «կիրճաւուղ» պաշտօնեաների մէջ, որոնց քանակը բաւական պատկառելի է։ Եթէ զուամարենք

digitised by A.R.A.R.@

կրճատւող բազմութիւնները շուկայից վտարւածների և գիւղի թշւառութիւնից խելակորոյս փախչող տարրերի հետ, կը առաջէ տասնեակ հազարների հսկայական մի թիւ, որը իր ընտանիքների ցամաք հացն իսկ ապահովելու հնարաւորութիւնը չունի։ Վերջին մի տարւայ ընթացքում արհեստաւորութիւնն էլ սաստիկ հարւածի ենթարկւեց։ Տուրքերը, պատւէր տալու կամ գնելու համատարած անկարողութիւնը, ապրանքային սովը ,կամ ապրանքների անմատչելիները պատճառ են դարձել, որ մեր երկրի մանր արհեստաւորութիւնն էլ ընկնի թշւառների բանակը։ Չգիտեմ՝ քաղաքէ՞ թէ գիւղի թշւառութեան վրայ կանգ առնես։ Մէկը միւսից անմխիթար, մէկը միւսից սարսափելի։

Կառավարական տնտեսական ճնշումների վրայ աւելացաւ մի նորը. այն գիւղացիները, որ հաւատացեալներ են արձանագրւում, զրկւում են հողաբաժնից։

Բնութիւնն էլ, կարծէք, անողոք է մեր հանդէպ. թէ չհաշւենք Շիրակի աշխարհը, ահա ձեզ անասունների ժանտախտը, որ 3.500.000ռ. աւելի վնաս պատճառեց գիւղացիներին և որ դեռ շարունակւում է։ Ահա ամաց աւելի տեւող յորդ անձրեւները, որոնցից առաջացած հեղեղները աւերեցին դաշտավայրի մի շարք գիւղերի ցանքերը. Սաստկացած տեղեկութիւնների համաձայն այս տարւայ բամբակի ցանքերի վրայ էլ ոչինչ է խուժ քաշել անձրեւների և ճիճուների պատճառներով։ Այգիները նոյնպէս վնասւել են. պարզւել է, որ տեղ-տեղ ծառատունկի և խաղողի վնասը անցեալ տարւանից մեծ է։ Ժողովրդի մէջ զարգանում են զանազան հիւանդութիւններ, մեծ մասամբ, տարափոխիկ, անբուժելի։ Սաստկանում է անբարոյականութիւնը, մանաւանդ, անգործ և անպաշտպան որբուհիների և կանանց շրջանում. տեղի են ունենում սպանութիւններ տնտեսական հողի վրայ՝ մի քանի ռուբլի կողոպտելու նպատակով։ Գողութիւնները ընդհանրանում են։ Բուրքերի անկման ժամանակից Հայաստանն էլ հասաւ ամբողջ Մխութեան. փա՛ռք ու պատիւ հայ կոմունիստներին։

Վերջերս Մոսկւան զգուշացրել է Անդրկովկասին, թէ մինչև մի քանի ամիս ո՛չ մի փութ ալիւր չպիտի տայ նրան։ Այս պատճառով, Բագւից ու Թիֆլիսից մասնաւոր առեւտրականները սկսել են գալ Հայաստան և Հայաստանի Բամբակկոմի մթերած ալիւրը արտահանել. կոմիտէն ծախում է ալիւրը, որովհետև փոխարէնը բամբակ առնելու յոյսը վերացել է։ Այսպիսով, մի ամսում ալիւրի փութը 1ռ. 50 կոպէկից բարձրացաւ 2ռ. 50կ. — 3 ռուբլու։

Կարծում էք տեղական բոլշեւիկները չե՞ն տեսնում ու չե՞ն սարսափում ստեղծւած դրութիւնից։ Շատ լաւ տեսնում են և աւելի քան սարսափում են, բայց նրանց համար ո՛չ մի ճար չկայ։ Կենտրոնը դրամական անբաւելի տագնապի մէջ է։ Ռեկւիզիան վերջին ճաները տեղական արդիւնաբերութեան, ձեռնարկման առանձին հանրապետութիւնների ունեցած ձգտումի դէմ, կենտրոնի խիստ միջամտւած յանկացումները ծայրագաւառներին և այն բոլոր հրահանգները, որոնք գալիս են հաւաքելու տեղերին, որ ամէն մի ձեռնարկի համար գլխաւոր յոյսը պէտք է դնել տեղական բիւջէի վրայ, կարծէք մէկիկ-մէկիկ արգելափակում են տուրքերի աճման ու երանդաւորման. տնտեսական մենաշնորհի շարաշահութիւնների և գործադուլների նպաստի կրճատումների յարատեւ փաստը։

Սառեցած կացութիւնը ժամանք խեղճի է բերել համաշխարհային յեղափոխութեան երազանքով մանեկտիկներից շատերին, որոնք այսօր սպասում են այդ նպատակով յամպէտս վատնւած գումարների համար, որոնք կարող էին ծախսւել արդիւնաբերութեան զարգացման և գործադրկութեան վերացման վրայ։ Դժգոհութիւնը գլուխ է բարձրացնում և կոմունիստական երանաւոր հօտի մէջ, որոնցից աւելի և աւելի լսւում են բողոքի ձայներ։

Այս երկու օրերս տեղի ունեցած կոմսոմոլի համագումարում հրապարակ են գալիս երեք երիտասարդ ընդդիմադիրներ և երկար ճառերով խարազանում են Կոմկուսի վարած քաղաքականութիւնը։ Երբ ժողովը որոշում է նրանց ենթարկել պատասխանատւութեան և հեռացնել պաշտօններից, նրանք յանդուգն և վիրաւորական բացականչութիւններով են պատասխանում այդ որոշման։

Առհասարակ, ընդդիմադիր տրամադրութիւնը օրէցօր ուժեղանում է Համկոմկուսի և կոմսոմոլի շարքերում. աղօտցիկամների թիւր հետզհետէ աճում է։

Ի՞նչ է մնում խորհրդային իշխանութեան այս դրութի հանդէպ։ — Սարսափի քաղաքականութիւն — ուրիշ ճար չկայ։ Ամէն դժգոհութիւն խեղդել հէնց բնում։ Եւ ահա բանտերը լցւում են հարիւրներով ու հարիւրներով։ Երիտասարդական շրջապատը տանւում է պահնորդական խիստ ցանցի մէջ։ Նոյնիսկ բոլշեւիկներից լիակատար թարէյութեան վայելող մարդիկ այսօր դարձել են կասկածելի։

Բոլոր գաւառներում՝ Կառաչքում, Ախտայում, Նոր-Բայազէտում, Բաշ-Գառնիում, մինչև Արարատի փէշերը խուզարկութիւններ են կատարւում — զէնք են որոնում։ Եւ միաժամանակ շատ լաւ գիտեն, որ ո՛չ մի զէնք չպիտի գտնեն, որովհետև ոչինչ չի մնացել ժողովրդի մօտ — զինաթափութիւնը կատարեալ է։ Բոլշեւիկները կարող են պարծենալ, որ հայ ժողովրդին հիմնաւոր կերպով զրկել են ինքնապաշտպանութեան միջոցներից։ Վաղը եթէ մի բան պատահի, հայ գիւղացին մի բութ դանակ անգամ չունի պաշտպանւելու համար։

Ի՞նչ է իմաստը այս անմիտ բռնութիւնների։ Չէ՞ որ խորհրդային վարիչները շատ լաւ գիտեն, որ Հայաստանում իրենց դէմ յեղափոխութիւն սարքող, իրենց իշխանութիւնը տապալել ուզող չկայ։ Դաշնակցութիւնն է միակ հակաբոլշեւիկ կազմակերպութիւնը և ժողովրդի մեծամասնութեան մտայնութեան արտայայտիչը, բայց նա էլ — հայ բոլշեւիկները շատ լաւ գիտեն — գաղափարական պայքարից դէնը չի անցնում, և նոյն իսկ պատահել են դէպքեր — հայ բոլշեւիկներին այդ էլ յայտնի է — որ միայն դաշնակցականների ջանքերով առաջն է առնւել այս կամ այն տեղի ժողովրդի տարերային պոռթկումին։ Ինչո՞ւ են հապա այս խուզարկութիւնները, ձերբակալութիւնները ու բռնութիւնները։ Միակ բացատրութիւնը այն է, որ խորհրդային իշխանութիւնը ահ ու սարսափի տակ պահելով ժողովրդին՝ աշխատում է նրա ուշադրութիւնը հեռացնել տնտեսական թշւառութեան աղբիւր-

digitised by A.R.A.R.@

ներից և վտանգաւոր խմորումներից, մանաւանդ, քաղաքական այս սպառնական պայմաններում: Այլևս պէս կարելի չէ հաւատալ այն խելագար քաղաքագիտութիւնը, որով երկրի իշխանութիւնը կուրծք է դուրս եկել սեփական ժողովրդի դէմ:

Նայեցէ՛ք շուրջը. արդարութիւն և օրէնք չի մնացել: Հիմնական ամենակարևոր քաղաքական-դատաստանական խնդիրները վարչական եղանակով են լուծւում: Բիրտ ահաբեկում ամէն կողմ՝ դպրոցներում, միութիւնների մէջ, խանութներում, ժողովներում: Անձի և գոյքի ապահովութիւն չկայ: Աւազակութիւնը օրինականացւած, թշւառութիւն, աղքատութիւն, յուսահատութիւն...

Որոշ տարրեր յամառ կերպով տարածում են այն կարծիքը, թէ, այնուամենայնիւ, Հայաստանում հայ ժողովուրդը տնտեսապէս ու ֆիզիքապէս ամրանում է: Սուտ է այդ, աղաղակող կեղծիք: Վարձկան թղթակիցների և բոլշևիկեան հանդիսաւոր ընդունելութիւններից ու ճաշերից վերադարձ այցելուների երևակայութեան արդիւնք է այդ: Մեր ժողովուրդը գարնան մինչև այժմ հալւում է հիւանդութիւնների, սովի, անկառահողութեան, գործազրկութեան, հրէշաւոր տուրքերի և քաղաքական ու տնտեսական ճնշումների անհեյլ մղձաւանջից:

Ս. ՄԱՐՍԵԱՆ

ՆՈՐ ՁԵՐԲԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

6 մայիս, Երևան.

Խորհրդային իշխանութիւնը իր ամբողջ տիրապետութեան ընթացքին բնորոշւում է անդադրում հալածանքներով, բանտութիւններով, ձերբակալութիւններով, աքսորներով ու գնդակահարութիւններով, քաղաքական ու տնտեսական կամայականութիւններով, բռնութիւններով և ճնշումներով: Այդպէս վարւում է նա ո՛չ միայն իրական վտանգի առջև, այլ ընդհանրապէս. նրա կառավարելու եղանակն է այդ: Կարմիր Մոսկուայի բնոյթը հէնց բռնութիւնն ու արիւնն է:

Երևանի սատրապները, կուրօրէն ենթարկւելով Մոսկւայից առաքւող հրամաններին, կամ կապկելով նրան, առանց մի րոպէ իսկ դադար առնելու՝ մէկը միւսից խելագար քայլեր են անում, անվերջ հալածում ու զանգւածային ձերբակալութիւններ են կատարում, հարիւրներով աքսոր են քշում դէպի հիւսիսի սառնամանիքները:

Դժւար է երևակայել աւելի օրինապահ ու խաղաղ ժողովուրդ, քան Հայաստանի ժողովուրդն է: Համակերպութիւնը նրա մէջ դիտակցւած վարքագիծ է. նա խեղդում է իր մէջ դժգոհութեան և ցասումի բոլոր զգացմունքները և լուռ համակերպւում է ստեղծւած կացութեան: Աւելին դեռ. նա աշխատում է քաջալերել և ոյժ տալ իշխանութեան կատարած բոլոր օգտակար ձեռնարկներին: Ո՛չ մի բանով ցոյց չի տալիս նա, որ ուզում է թոթափել խորհրդային լուծը: Մինչ, օրինակ, վրացիներն ու ադրբէջանցիները գործօն պայքար են մղում բոլշևիկների դէմ, հայերը ձեռնպահ են նման բոլոր կարգի քայլերից: Բայց և այնպէս, հայ բոլշևիկները դաշնակցականներին էլ մէկ տախտակի վրա են դնում մենշևիկների, մուսաւաթականների հետ և աւելի կատաղի հակադաշնակցական պայքար են մղում, քան վրացի և ադրբէջանցի կոմունիստները, չնայած, որ այդ կրքոտ ու խելագար պայքարում միշտ պարտուողն ու խայտառակւողը իրենք են լինում:

Ռուշոյեանի դատավարութեան տպաւորութիւնը դեռ թարմ է: 1926-ի յունւարին 600 մարդ բանտարկեցին՝ ահաբեկումների և մենշևիկ-մուսաւաթականների հետ գործակցելու ամբաստանութեամբ: Ռուշոյեանի դատը ցոյց տւեց, որ մենշևիկ-մուսաւաթականների հետ գործակցելու մեղադրանքը սուտ զրպարտութիւն է. դատավարութեան ներկայ գտնւող հարիւրաւոր քաղաքացիներ մի անգամ ևս տեսան ու համոզւեցին, թէ Երզնկեանները ու Զուպարները ի՛նչ անազնիւ միջոցների են դիմում՝ վարկաբեկելու համար Դաշնակցութիւնը, լսեցին նրանց մոլեռանդ յերիւրանքները, տեսան ու լսեցին դաշնակցական համեստ գործիչների գաղափարական դիրքն ու խօսքերը և խանդավառօրէն ծափահարեցին, համակրական ցոյցեր արին Դաշնակցութեան:

Ո՛չ պակաս անպատւաբեր պարտութիւն էր և ա՛յն մեղադրանքը, որ, իբր թէ, Դաշնակցութիւնը որոշել է ահաբեկումներ կատարել խորհրդային իշխանութեան նկատմամբ և այդ նպատակով սպանել է... գիւղական գրագիր, խեղճ ու կրակ չէկիստ Ռուշոյեանին: Ժողովուրդը տեսաւ ու համոզւեց նոյնպէս, որ Դաշնակցութիւնը որևէ մասնակցութիւն չունի Ռուշոյեանի սպանութեան գործին. եթէ Դաշնակցութիւնը որոշած լինէր ահաբեկում կատարել, անշուշտ, Ռուշոյեանից չէր սկսի. դրա համար աւելի յարմար նիւթ կը գտնէր:

Թւում է, թէ 1926-ի փորձը բաւական պիտի լինէր համոզելու համար, որ խորհրդային իշխանութիւնը Հայաստանում տապալելու ձգտող չկայ և որ բոլշևիկները հանդիստ կարող են նւիրւել սոցիալիզմի կառուցմանը: Բայց, երևի, ահը մեծ է, քանց մահը. մարդիկ քուն ու դադար չունեն: Գիշերը երազում էլ դաշնակցութեան ահաւոր ուրւականն են տեսնում: Հայաստանին բոլորում՝ ահա նոր հալածանքներ, նոր ձերբակալութիւններ՝ նոյնքան խուճապային և անհեթեթ, որքան և 1926-ի յունւարին: Եթէ մի կողմ դնենք ամէնօրեայ մարտիրոսութիւնները, որ Մելիք-Ստեփովի օրական չեկերն են կատարում, պէտք է արձանագրենք վերջին դեկտեմբերին ձերբակալւած 60 երիտասարդներին — երիտասարդ մարքսիստներ, դաշնակներ, ընդդիմադիր կոմսոմոլներ և այլն — և նոյնպէս մի տասնեակից աւելի գիւղացիական պետերին, որոնք բանտարկւեցին մարտի վերջերին: Այս գիւղացիականները յանցաւորութիւն են ունեցել չինական դէպքերի մասին կարդացած մի զեկուցման և վերից տրւած մի հրամանի առթիւ արտայայտել իրենց զգացմանքի խնդական տրամադրութիւնները, և պատժւել են:

Հետաքրքրական են մանրամասնութիւնները: Բոլշևիկները՝ փորձելու համար կարմիր բանակի հաւատարմութիւնը խորհրդային իշխանութեան վերաբերմամբ, կենտրոնից յայտնում են Երևանի և Քանաքեռի զօրամասերին, թէ Լենինականում հակայեղափոխութիւն է ծագել, ուստի անհրաժեշտ է անմիջապէս յատկապէս ճնշելու համար շարժւել: Զօրամասերից մի խումբ զինւորականներ [illegible] կերպով

digitised by A.R.A.R.@

յայտարարում են, որ իրենց ժողովրդի դէմ չեն գնայ։ Երեկոյեան նրանց գլխաւորներին տանում են Չէկա։

Բոլշևիկների վերջին խելագար քայլը սոյն ամսի 27-ի գիշերը կատարուած զանգուածային ձերբակալութիւնն է։ Երևանում և Հայաստանի զանազան վայրերում, մի գիշերուայ մէջ, հաւաքւեցին ու բանտ նետւեցին հարիւրից աւելի գիւղացիներ, ուսանողներ, պաշտօնեաներ, գիւղատնտեսներ, բանւորներ։ Ի՞նչ է այս վարմունքի պատճառը։ Ո՛չ մի բացատրութիւն։ Եթէ 1926-ին դէթ Թուշոյեանի գործը կար կամ գոնէ մենշևիկների ու ժողովրդավարականների գործակցելու առասպելը գոյութիւն ունէր, այսօր նման մեղադրանքներ էլ չկան։ Ընդհակառակը, Դաշնակցութիւնը բազմաթիւ փաստերով ցոյց է տուել, որ մնում է պաշտպանական ընդդիմադիրի դերում և տրամադիր չէ իր քաղաքականութիւնը փոխելու։ Ճիշտ է, Դաշնակցութիւնը քննադատում է անողոք կերպով, բայց այդ չի նշանակում, թէ իշխանութեան հարց է դնում մէջտեղ։ Չքննադատել չի լինի, որովհետև հայ բոլշևիկների ընթացքը խոտելի անտրամաբանական է։ Ո՞վ չի տեսնում, որ տարիներով, ամիսներով կամ վագոններով մէջ Տաշիր-Նախիջևան-Ալեքսանդրոպոլի ուղղութեամբ Արաքսի վրայով զէնք ու ռազմամթերքի փոխադրութիւններ չկատարուին դէպի Թրքական չոլերը. քանի՛-քանի անգամներ Թուրքերի ձեռքին բռնել են մեծ քանակութեամբ զէնք ու փամփուշտներ, բայց այդ մասին ո՛չ մի ծպտուն. Հայ բոլշևիկները չնկատել են ձևանում. ո՛չ մի քայլ չէ առնւում դրա դէմ։ Ի՞նչ է, Դաշնակցութի՞ւնն էլ յանուն հանդիսատեսի դերում պիտի մնայ. մեր քննադատութիւնը նման երևոյթների դէմ է և ոչ թէ Ա. Յովհաննիսեանների ու Մռաւեանների տակից իշխանական աթոռը խլելու…

Զուր չէր, որ խորհուրդների վերջին համագումարում Սարգիս Համբարձումեանը դժգոհութիւն ու վախ էր յայտնում, թէ՝ աշխատաւոր, մեր գիւղացիական զանգուածներում նկատւում է առողջանահատում այն մեծ բարիքի, որ խորհրդային իշխանութիւնը բերեց այս երկրին. զա՛րգացմեան խաղաղութիւնն է։ Արգամբիլեան խաղաղութիւն… — Ի՞նչ հեգնանք։ Մեր ժողովուրդը շատ լաւ զգում է արժէքը այդ խաղաղութեան և չի սխալւում, որ առողջանահատում է, որովհետև բաց աչքերով տեսնում է, թէ ի՛նչ սարսափելի դաւ է պատրաստւում իր գլխին։ Եւ Դաշնակցութիւնը այդ «դաւի» մասին է ահազանգ հնչեցնում. յանցա՞նք է այդ. ձերբակալութիւններ և դնդակահարութիւննե՞ր պէտք է անել դրա համար։

Ձերբակալութիւններին զուգընթաց բոլշևիկները շարունակում են փաստերի խեղաթիւրումն ու կեղծ զրպարտութիւնները։ Զօրյան հէնց կարգխնամների ու Ալ. Յովհաննիսեանների արած հերքումների, խորհրդային մամուլը շարունակում է գրել ու տալ, որ Դաշնակցութիւնը մտել է մենշևիկ-ժողովրդավարական բլոկի մէջ և մասնակցում է «Կովկասեան Կոմիտէի» ու «Պրոմեթէի» թերթին։ Ի՞նչ փոյթ, թէ այդ բոլորը սուտ է. պէտք է տալ ժողովրդին խաբելու համար՝ վստահ, որ ժողովուրդը արտասահմանի այդ թերթը չի կարդայ և կուլ կտայ կոմունիստական սուտերը։

Ինչո՞ւ է, [illegible] ընթացքը։

Ինչո՞ւ են բոլշևիկները դիմում այսպիսի վրան բաց անազնիւ միջոցների։ Բացատրութիւնը պարզ է. — Որովհետև Դաշնակցութեան ազդեցութիւնը նրանց քուն ու հանգիստ չի տալիս։ «Դաշնակցութիւնը լիկւիդացիայի ենթարկել էր», այո՛, բայց «դաշնակցական մտայնութիւնը» կենդանի է, և ժողովուրդը աւելի ու աւելի է համակւում այդ մտայնութեամբ։ Թէ ինչ ահաբեկած ու խուճապային տրամադրութիւն է տիրում հայ բոլշևիկների հոգիների մէջ, ցոյց կ՛տայ հետևեալ օրինակը։

Որպէսզի Կովկասի ղեկավարները տեսնեն, թէ իրենց շարքերը որքա՛ն պատրաստ և աչալուրջ են կուսակցութեան առաջին իսկ կոչին զինուած արշաւել վայրերում զանուելու համար՝ մի քանի օր առաջ յարատարուել էր, որ մի գիշեր, ժամը 1-ին, պիտի «Եկրաբացէ» գործարանի սուլիչները սուլեն, և ամէն մի կուսակցական՝ հրացանը վերցրած՝ պիտի շտապէ Զանգուի կամուրջը, որպէսզի այնտեղից յարձակում գործեն էջմիածնից շարժւող կոմունիստների վրայ, որոնք պիտի ներկայացնէին «դաշնակ հակայեղափոխականներին»։ Այդպէս էլ եղաւ. Ինչ խօսք որ յաղթեցին Երևանից շարժւող «կոմունիստները» վարպետ-շապաւորած «դաշնակցականներին»։ Այս զինախաղութիւնը շատ ամէ-կոմէների դուռ բացեց Երևանում։

Որ բոլշևիկների ինքնավստահութիւնը շատ վատ է, այսօր այլևս կասկած չի վերցնում։ Նրանք ընկճուած են երևում։ Նրանց հրաւիրած հրապարակային ժողովները դարձել են պաշտօնական հաւաքոյթներ, ուր ոգևորութիւնը բացակայում է. Համարակութիւնը ժպտով ու հեգնանքով է նայում այդ ժողովներին։ Ո՛չ ոք չի հաւատում կոմունիստ պարագլուխների ճառերին կամ «Խորհրդ. Հայաստան»-ի ճոճուած հաւատամքներին, թէ, օրինակ, չինական յեղափոխութիւնը յաղթել է, թէ հեռու չէ համաշխարհային յեղափոխութիւնը, թէ «իրենք» առաջինն են կառուցում և այլն և այլն։ Պատահել են դէպքեր, երբ յատուկ ու անկայուն կոմունիստներ բաց են արել իրենց օրուայ զաւակութիւնները և մտահոգութիւնները խորհրդ. իշխանութեան մասնաւոր անկման և անձնական իրենց դիրքի գալիք անակնկալների մասին։ Ընդհանուր լռում է տիրում Կովկասի մէջ, վերից վար։ Կան և այնպիսիները, որոնք շատ անկեղծ են ցոյց տալիս իրենց, յուսահատում են, բայց ընդհանուր վհատութիւնը դժուար է ծածկել. անցք են ունենում, ամէն օր, անդադար ցինիկական մարզանքներ և հրացանի վարժութիւններ. ամանը փութով տալի են գնում՝ մինչև 30ռ. վճարելով մի տեղու համար։ Նախկին ինքնավստահութիւնը և համարձակութեան հետքն իսկ վերացուած է։

Այս փոխարէն աճում և ամրանում է ժողովրդի ինքնավստահութիւնը։ Եւ որքան բոլշևիկները գազազում ու հալածանքները խստացնում են, այնքա՛ն ժողովրդի ատելութիւնը դէպի տիրող լուծը և այդ լուծը թօթափելու անհրաժեշտութիւնը ուժեղանում է։ Դիտեմ հայերը, որոնք լսելով իրենց ընկեր աղանդերի կալանաւորումը, փոխադրում, գնդակահարում, տալի են. «Թո՛ղ տանեն. մի օրան ուշ ու՞նց է աւելի, որ բանտ չմնայ։ Թո՛ղ նստեն, որքան շատ նստեն, այնքան շատ կը զօրանայ։» Ամաչում եմ մի խումբ մարդկանց … շրջանից, որոնք [illegible] ընթացքը վերջնական

digitised by A.R.A.R.@

տառում չէին. դրա մեջ և մեր ... անունին վայել չէ, որ ազգին, ազատ, ուսուցիչ, ուսանող, վաճառական, երկաթգծի չէ կարող հասնել և մեկնելից այնտեղ մարդ չկենաց։ Տեղեկանալով վերջին ձերբակալութիւնների մասին՝ մեր բանտը ընկերներից մէկը գրում է. «Մեր, չէ կան այս մարդկանց ինչու է բանել. միթէ չի զարմանում է, որ միայն գրել-կարդալ իմացող ըը կարող է դաշնակցական լինել և կամ թէ քոյր [illegible] դաշնակցական ե՞նք»։

Ու, իսկապէս, վերջին ձերբակալեալների մի խումբ մանր անկուսակցական մարդիկ են և ո՛չ մի կապ չեն ունեցել դաշնակցական կազմակերպութիւնների հետ։ Դաշնակցութիւնը այժմ մի անսակ տարերք է դարձել ժողովրդի համար. դաշնակցական գաղափարները այն չեն են, առանց որը չեկելու դժուար է ապրել երկրում։ Երբեք աշխատելու, բանտարկելու, աքսորելու սպառնալութիւնը այնքան ուժեղ չի եղել Հայաստանում, որքան այժմ։ Չէք գտնի մէկ մարդ, որ միւսին հանդիպելիս քաղաքական հարցերի շուրջ խօսակցութիւն չսկսէ։ Ամէնքն այդ հանգամանքը կրում են դրսից եկած լուրերը և անհամբեր սպասում են ազատութեան օրվան։

Սակայն, որքան էլ ժողովուրդը անհամբերութիւն ցոյց տայ, մեր գիտակից ընկերներն ամէն տեղ և ամէն կերպ աշխատում են հանդարտութիւն քարոզել՝ հասկացնելով ժողովրդին, որ հէնց ազատութիւնը տրամադրելու համար պէտք է խուսափել ցնցումներից և կռիւներից։ Խորհրդային իշխանութիւնը խօսքով պայմաններում աւելի չաւ կրնկնի։ Մեր ընկերները ամէն կերպ աշխատում են ցոյց տալ խորհրդային վարիչներին, որ եթէ նրանք չփոխեն իրենց այժմեան քաղաքականութիւնը և չարունակեն բռնութիւնները, ժողովուրդը, հակառակ եղած քարոզին ու նախազգուշացումներին, կարող է տարերային կերպով ոտքի ելնել, ինչպէս պատահեց փետրուարեան օրերին։ Ոչ միայն երկրի ու ժողովրդի, այլ հէնց իրենց՝ բոլշեւիկների շահն էլ պահանջում է վերջ տալ հալածանքի ու տարրապի քաղաքականութեան։

Այդ շահը տեսնել են ընդունել անհատ-կոմունիստներ, որոնք համոզուած են, որ Խորհրդային [illegible] է ներկայում հայ ժողովրդի դիմքին, որ ադրբէջանցի ու վրացի բոլշեւիկները կոմունիզմի անուան տակ իրենց ազգային ձգտումներն են յագեցնում ի վնաս հայ ժողովրդի, և որ գործադրուող բռնութիւնները Հայաստանը քայքայում են միայն։ 10-ի դէպքերի նախօրեակին, բայց, դժբախտաբար, այդ տեսակէտը թէեւ խիստ սահմանափակ է։ Յեղափոխականների հրամայական Կոմիտէից պարտադրուած է այդ [illegible], բայց մի ծանրոց դերում չի դայ։ Տանք Երեւանը կոյր կամակատար է Թիֆլիսի ու Մոսկուայի, քանի Հայաստանի իշխանութիւնը այժմ [illegible] ու վաճառում ի Մոսկուայի այժմ անձիքը, Ս. Համբարձումեան այժմ անձիքը, Երզնկեան այժմ [illegible] Մոսկուայի այժմ մարդիկ, աւելորդ է յուսալ, թէ [illegible] կայասան։

ՅԻՈԶՕՆԵՆԱՆ

ՁԵՐԲԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒ ԳՆԴԱԿԱՀԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Թ Յուլիս. Թէհրան.

Այսօր եկաւ Խորհրդ. Ադրբէջանի Թուրք պատասխանատու պաշտօնեաներից մէկը, որ հաղորդեց հետեւեալը.

«Վերջերս Ռուսաստանում տեղի ունեցած ապստամբութեան հետեւանքով Բաքւում, Գանձակում, Լենքորանում, Նուխուայում, Թիֆլիսում, Երեւանում և Նախիջեւանի շրջանում տեղի ունեցան զանգուածային խուզարկութիւններ ու ձերբակալութիւններ, բանտարկեցին հարիւրաւոր մարդիկ և եղան գնդակահարութիւններ։ Գնդակահարում են առանց դատի, գիշերը, ամէնքից գաղտնի. Խորհրդային զօրամասերը՝ ընկած անտեր՝ ժողովրդին առնում են բազմաթիւ մուսաւաթականներ ու ցոյցեր կազմակերպել Լենքորանի և Անդրկովկասի դէմ։

Ժողովուրդը չափազանց գրգռուած է այս դէպքերի առիթով։ Բաքւի շրջանում, Թուրք և ռուս բանուորները միացած, ի պատասխան բոլշեւիկեան բռնութիւնների, հրկիզումներ են կատարում նաւթահորերի։ Բալախանիում, Սուրախանիում, Բիբի-Էյբաթում, Սև-Քաղաքում մի քանի անգամներ փորձեր են արել հրդեհներ առաջ բերելու։

Ադրբէջանցի պաշտօնեան աւելացնում է.

«Հեռու չէ այն օրը, երբ Կովկասի ժողովուրդները մի մարդու նման պիտի ծառանան այս բռնակալ իշխանութեան դէմ։ Պէտք է Վրաստանում և այլուր գտնուող Ադրբէջանի ներկայացուցիչները իմանան իրենց երկրի ծանր կացութեան մասին»։

Ք.

ՆՈՐ ՀՐԴԱՅԻՆ ԴՊՐՈՑՈՒՄ

Յ. Աբր. Ոսկեան.

Ինչպէս որ են հնարաւորել եմ արտասահմանեան իմ ծանօթներից գրագիտութեան մէջ մի բան գանել, երկիր երթալու գործեան առաջ կրթութեան մասին, այնպէս խօսել խորհրդային դպրոցներում, չեմ գտել. գուցէ եղել է, բայց ես չեմ տեսել։ Ես նկատածն է այս փոքրիկ նիւթի մէջ պատկերացնել մի դպրոցի, եթէ կարելի է ասել, կեանքը. որոնց ես ինքս եմ ականատես։ Միանգամ ես ծանօթացայ երկու լիովին այդպիսի մի հասարակական ընկերների, թէ ինչպէս դժուար է միջոց այդ տարրական կրթութիւն առանց խորհրդային աշխարհում։

Պէտք է ասել, որ մենք այժմ կրթում ենք գրում հասարակական ոգով և կատարեալ ձեռնարկներ ենք, այնպէս որ մեր յաջողութեամբ կարողանում ենք ամէն երեխայի [illegible] առաջադրեալ բարերարել և բերանել։ Դիւրա գալ այդ մանկավարժներից, նշանակում է ընկնել իդէալական գիրքը, այնինչ գտնուել հանրապետական տարբեր դպրոցում. այդուհետեւ քեզ կը նայեն խորթ աչքերով, կը հեղնեն, կը ծիծաղեն վրադ, անտանելի կը դառնան, որոնց այնքան էլ հաճելի չէ լսել, որովհետեւ շատ վտանգաւոր է։ Օրինակ, իմ համար անհասկանալի [illegible] որոշ մարդիկ, վերջապէս կրթուածներ, որ այնքան էլ շատ բան չէ. որովհետեւ գիտութիւնները անփոխարինելի են և ոչ խորհրդային իշխանութեան հետ, բայց մարդոց պրոլետարական աշխարհայեացքի։ Օրինակ, պահպանողական խմբակներ, կամ դաշնակցականի հետեւեր կը գտնեն ու վրան. այդ վերջինը մինչեւ ժամանակը է, որ եթէ կրթուածներ, գանք դպրոցի դուռը. կանչեն ուղղակի նորից հերոս մեկնել, որը չէր մտադրուած ընդունել իրեն պահել։ Նրանք մեկնած 8 տարեկան էր մեռել, որ վերջացնելը։

Ես այսօր կը բերեմ մի քանի անցքերի անուններ, որոնց մենք անցնում ենք դպրոցում։ Հայերեն լեզուն ունենք քիչ ժամ. թէև մենք դասագիրք ունեցել ենք, բայց չէր ընդունուած ենք մեր հեղինակներից, որոնք [illegible] ... ենք, որ ես

digitised by A.R.A.R.@

[illegible]

digitised by A.R.A.R.@

[illegible]

ՕՏԱՑՈՒ

ԿԵՂԾԻՔԻ ԱՇԽԱՐՀԻՑ

25 մարտ, Վաղարշապատ

Գիժնձ ասաց՝ ատօքս սևի են.
Շերիֆ ասաց՝ ... իմ պալիտ...

[illegible]

[illegible]

digitised by A.R.A.R.@

[illegible]

[illegible]

ԱՇԽԲՈՐՍԱՆ

[illegible]

digitised by A.R.A.R.@

[illegible]

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿ

5 սեպտ., Սամադոր.

[illegible]

ԳԱՒՂԱՑԻ

ՆՈՐ ՈՒՍՑՈՒՑԻՉՆԵՐԸ

23 մայիս, Երևան.

[illegible]

digitised by A.R.A.R.@

[illegible]

digitised by A.R.A.R.@

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Խորհրդային տագնապը գործադուլ է (Խմբ.) . . . 193
Նոր Խօ բէկոն և մենք (Հ. Գիւթունի) . . . 195
Վարագոյր բացւում է (Ա. Մ.) . . . 201
Ընկերվարական Գրականութիւնը (Վ. Շուշանեան) . . . 203
Թուրքիոյ շուրջ . . . 210

ՄԵՐ ՏՕՆԵՐԸ
Որանճցի Մուրատ . . . 212
Սեբաստիոյ զոհերը (Վ. Համբարձումեան) . . . 212

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
Տրամադրութիւնները Հայաստանում (Ա. Մ—ախեան) . . . 214
Նոր ձերբակալութիւններ (Մխիթարեան) . . . 218
Ձերբակալութիւններ ու կողոպտութիւններ Կովկասում (Թ.) . . . 218
Խորհրդային դպրոցում (Օգոստ.) . . . 218
Կեդրոնի աշխարհից (Հայկազուն-Մեսրոպ) . . . 220
Աշխարհում (Մխակ) . . . 221
Գիւղական նամակ (Գիւղացի) . . . 222
Նոր-Նեխատարներ (Մխակ) . . . 223

ՍՏԱՑՈՒԱԾ ԳՐՔԵՐ

Տոքթ. Ռ. Թագւորեան, ԱՐԻՒՆ ԵՒ ԱՒԻՒՆ, (1915–1917), Վենետիկ, 1927.

ՌԷՆ, ԹԱՓԱՌԱՇՐՋԻԿՆԵՐ, Բոսթըն, 1927.

Անթոնի Քրաֆթ-Բոնար, ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ, տպ. «Հայ Դպրոց», Գըննէքն և Ժընև, 1927.

Ա. Յովհաննիսեան, ԳԵՂՕՆ ՀԱՅ ԴՐՕՇԱԿԻՆ, Փարիզ, 1926.

Ա. Ահարոնեան, ԻՄ ԳԻՐՔԸ, Փարիզ, 1927.

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԷ

Եւրոպայի այն բաժանորդներուն, որոնք նոր տարուայ բաժնեգինը չեն վճարած, համաձայն նախորդ թիւին մէջ եղած ազդարարութեան, այս թիւով «Դրօշակ»-ի առաքումը կը դադրեցնենք՝ մինչև բաժնեգինի ստացումը:

Կը յիշեցնենք, որ *Ռումանիոյ*, *Բուլղարիոյ*, *Յունաստանի և Սուրիոյ* նոր տարուայ բաժնեգինը չվճարող բաժանորդներու թերթը պիտի դադրեցնենք օգոստոսէն սկսած, իսկ *միւս վայրերուն՝ սեպտեմբերէն*:

«ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ԴՐՕՇԱԿ»

Հ. Յ. Դ. ԲԻՒՐՕՆ ձեռնարկած է հրատարակութեանց շարքի մը, որուն առաջինը բաղկացած պիտի ըլլայ 5-էն ՄԻՆՉԵՒ 7 ԳԻՐՔԷ, համաձայն իրենց ծաւալին, ընդամէնը 40 ՊՐԱԿ, այսինքն 640 ԷՋ:

Այս գիրքերը նուիրուած պիտի ըլլան ԱԶԳԱՅԻՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ խնդիրներու ուսումնասիրութեան, ձեռնհաս գրողներու կողմէ:

Այս առաջին շարքին համար բացուած է առանձնական թիւով բաժանորդագրութիւն մը: Բաժանորդները կը ստանան այս Ա. շարքին բոլոր գիրքերը, անոնց հատավաճառային գինին վրայ ՀԱՐԻՒՐԻՆ 25 ԶԵՂՉՈՎ ՄԸ:

Բաժանեգինն է, Ֆրանսայի, Սուրիոյ և Պալքանեան երկիրներու համար 30 ՖՐԱՆՔ, հատավաճառի 40 ՖՐԱՆՔԻ փոխարէն: Իսկ Ամերիկայի, Անգլիոյ, անգլ. գաղութներուն և մնացեալ երկիրներուն համար բաժանեգինն է 2.50 ՏՕԼԱՐ, հատավաճառի 3.25 ՏՕԼԱՐԻ փոխարէն:

Բաժանորդները առանձին փոստի ծախք չպիտի վճարեն՝ գիրքերու առաքման համար:

Բաժանորդագրութիւնը ԲԱՑԱՐՁԱԿԱՊԷՍ ԿԱՆԽԻԿ է:

Բաժանեգինը ղրկել հետեւեալ հասցէին. —
H. Kentouni. 36, av. de Chevreul, Asnières (Seine)
Հեռաձայն՝ Courbevoie 505.

«ԴՐՕՇԱԿ»-Ի ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

«ԴՐՕՇԱԿ»-ի *տարեկան բաժնեգինն է* Ֆրանսայի, Յունաստանի, Բուլգարիայի, Ռումանիայի, Եւրոպական այլ երկիրների, Սուրիայի և Պարսկական Ատրպատականի *համար*՝ 25 ֆրանս. ֆրանկ:

Անգլիայի, Ամերիկայի, Եգիպտոսի, Պաղեստինի, Միջագետքի, Պարսկաստանի, Հնդկաստանի և մնացած բոլոր երկիրների *համար*՝ երկու դոլլար:

Բաժանորդագրութիւնը կարելի է կատարել իւրաքանչիւր ամսի սկզբից:

«ԴՐՕՇԱԿ»-Ի *հասցէն*՝
Mme S. AGOPIAN.
5, rue des Gobelins, 5. Paris (13e)

«ԴՐՕՇԱԿ»-Ի
Թիւն արժէ 2 ֆր. 50 սանտ.

Société Anonyme Imprimerie de Navarre, 5, rue des Gobelins, Paris (13e). Gérant: E. BUAT

digitised by A.R.A.R.@